

Ебен Фридман (Eben Friedman) станал доктор по политички науки при Универзитетот Калифорнија (University of California), Сан Диего (САД), во септември 2002 година. Неговата докторска теза, насловена „Објаснување на политичката интеграција на малцинствата: Ромите како тежок случај“, е базирана на двегодишно теренско истражување во Словачка и во Македонија. Претходно, Фридман магистрирал во областа на политичките науки на Универзитетот Џон Хопкинс (John Hopkins University), каде што специјализирал меѓународни односи.

Од октомври 2002 година, Ебен Фридман е вработен во Европскиот центар за малцински прашања (European Centre for Minority Issues - ECI) во Фленсбург, Германија. Неговите активности во Центарот, главно, се фокусирани на Македонија и на ромската популација во пост-комунистичка Источна Европа.

Photo | Sojia Iskov

Ебен Фридман

Интеграцијата на ромите во словачка и во македонија компаративна анализа

Ебен Фридман

**ИНТЕГРАЦИЈАТА
НА РОМИТЕ ВО
СЛОВАЧКА И ВО
МАКЕДОНИЈА**

компаративна анализа

Наслов на книгата

„Интеграцијата на Ромите во Словачка и во Македонија“ - компаративна анализа
(извадок од докторската дисертација - Објаснување на политичката интеграција на малцинствата: Ромите како „тежок случај“)

Автор **Ебен Фридман (Eben Friedman)**

За Македонски центар за меѓународна соработка

Извршен директор: Сашо Клековски

Одговорни соработници: Нахида Зекирова, Владимир Лазовски

Лектор: Магдица Шамбевска

Адреса на издавачот

Македонски центар за меѓународна соработка
Ул. „Никола Паралунов“, бб, п. фах 55,
1060 Скопје, Македонија
тел. 02/3065–381; факс. 02/3065–298
е–маил: mcms@mcms.org.mk
www.mcms.org.mk

Графички дизајн: ЗИП ЗАП, Скопје

Печати:

Тираж: 350 копии

Авторски права © за публикување на компаративната анализа
„Интеграцијата на Ромите во Словачка и во Македонија“

Македонски центар за меѓународна соработка

Сите права се задржани. Репродуцирањето, копирањето, трансмисијата или преводот на било кој дел од оваа публикација може да се изврши единствено под следните услови:

- со претходна дозвола од издавачот
- заради цитирање при анализа на книгата
- под условите изложени во продолжение

Авторското право на оваа публикација е заштитено од страна на Македонскиот центар за меѓународна соработка, во согласност со авторот. За копирањето и за употреба во други публикации или пак за превод или адаптација, претходна дозвола треба да се обезбеди од издавачот или од авторот.

ПРЕДГОВОР

Драги читатели,

„Интеграцијата на Ромите во Словачка и во Македонија – компаративна анализа“ од Ебен Фридман, а во издание на Македонскиот центар за меѓународна соработка (МЦМС), е дел од неговата докторска теза на Универзитетот на Калифорнија, Сан Диего, под наслов „Објаснување на политичката интеграција на малцинствата: Ромите како тежок случај“.

Компаративната анализа ги содржи клучните делови од докторската теза според избор на авторот. Опфатени се делови за Словачка и за Македонија, за општата состојба на Ромите, политиката на владата и ромската стратегија за справување со проблемите.

Со издавањето на компаративната анализа се постигнуваат две цели. Првата е согледавање на состојбата со ксенофобијата, почитување на разликите и толеранцијата во Македонија, и тоа на случај на „мало“ малцинство. Ова е важно од аспект на градење мултикултурно, а не моно или бикултурно општество.

Втората е придонесот во градење „национална стратегија“ за справување со проблемите на Ромите и во пресрет на Ромската декада 2005–2015.

Корисноста е зголемена со можноста за споредба (со Словачка) и со фактот дека авторот е независен и непристрасен набљудувач.

МЦМС има надеж дека оваа анализа ќе биде поттик и за други, пред сè за домашни студии и анализи за мултикултурата, малите малцинства и Ромите во Македонија.

Сашо Клековски
Извршен директор на МЦМС

СОДРЖИНА

ГЛАВА ПРВА: „Општествено неприспособливо население“:	
„Ромската проблематика“ во Република Словачка	7
■ Вовед	9
ДЕЛ I: Проблемот	13
■ Демографија на ромското население	13
■ Ромите во очите на јавноста	19
■ Локални мерки против Ромите	23
ДЕЛ II: Владини одговори на проблемот	27
■ Официјалната политика кон Ромите од 1989	27
■ Поддршка на ромската култура во практиката	35
■ Полициско насилство и насилство од скинхедсите врз Ромите ..	39
ДЕЛ III: Ромски стратегии	47
■ Излез ? (Миграција во западна Европа)	47
■ Глас? (Активизам)	50
■ Лојалност? (Употреба и злоупотреба на системот на социјална помош)	55
ГЛАВА ВТОРА: „Мирен народ“: Ромите во Република Македонија	57
■ Вовед	59
ДЕЛ I: Проблемите на едно непроблематично малцинство	65
■ Демографија на ромската популација	65
■ Ромите во очите на јавноста	70
ДЕЛ II: Бенигно запоставување ? (Владин одговор)	77
■ Уставни одредби и сродна легислатива	77
■ Дискриминаторска легислатива, нејзини цели и ефекти врз Ромите	78
■ Поддршка на ромската култура и обичаи	81
■ Расно мотивирано насилство, полициска бруталност и навредување	84
ДЕЛ III: Нагласување на лојалноста, излегување од сиромаштијата (стратегииите на Ромите)	89
■ Гласот на лојалноста: ромски активизам	89
Библиографија	97

¹ Додека фразата „општествено неприспособливо население“ потекнува од еден говор на Владимир Мечијар во 1993 година, во кој, исто така, Ромите беа експлицитно споменати, „неприспособлив“ (*neprispôsbivi*) е честопати употребуван без етноним кој би се однесувал на Ромите (види, на пример, Katm 1993).
Владината Резолуција 153 од април 1991 година, „Принципи на политиката на Република Словачка кон Ромите“, на пример, се однесува на „тешко прилагодливи“ (*ťažko adaptovateľní*) групи од населението (Vláda Slovenskej republiky 1991).
Дури и почеста од референците за Ромите како неприспособливи е употребата на „Ромската проблематика“ и сличната терминологија. Згора на тоа што се употребува во неофицијални кругови, терминот „Ромска проблематика“ се појавува и во еден документ издаден во јуни 1998 година од Канцеларијата на Владата на Република Словачка (Úrad vlády Slovenskej republiky 1998: 8; cf. Snopko 2000).

„ОПШТЕСТВЕНО НЕПРИСПОСОБЛИВО НАСЕЛЕНИЕ“: „РОМСКАТА ПРОБЛЕМАТИКА“ ВО РЕПУБЛИКА СЛОВАЧКА¹

ВОВЕД

ДА СЕ СТИГНЕ ВО ЛУНИК

Од стотиците општини на територијата на Република Словачка во која има Роми, Луник IX се разликува по тоа што го има најголемото ромско население од сите општини во Словачка. Сочинето од згради за домување на периферијата на градот Кошице (Источна Словачка), Луник IX официјално е населен со 1 866 Роми, или приближно два процента од (официјалното) ромско население во Република Словачка². Ако беа точни овие бројки, тогаш Ромите би броеле нешто под 44% од вкупното население на општината. Меѓутоа, според директорот на Луник IX (наименуван од државата) Антон Колено, Ромите бројат над 95% од населението на овој станбен блок (Hřica 2000).

Најверојатно поради лесната достапност, како и поради бројот на Ромите кои живеат таму, Луник IX примил повеќе посетители отколку која и да е друга ромска населба во Република Словачка. Релативно згодна станица за функционерите, и домашните и странските, Луник IX стана местото каде што се прават официјалните прикажувања на интерес пред новинарите за ромско население на Словачка³. Имајќи предвид дека надворешни лица ретко ги посетуваат повеќето ромски населби во Словачка, бројот на посетителите на Луник IX е доволен да се нарече општината атипична. Она што исто така го одделува Луник IX од повеќето ромски населби во Република Словачка е нејзината урбана локација.

Иако не е Луник IX типична ромска населба, нејзината видливост внатре и надвор од Словачка ја претворија во симбол на „Ромската проблематика“ на земјата во целина, и од тие причини и јас ја одбрав како тема на мојата воведна дискусија. Откако за Луник IX читав неколку години пред моето прво патување во Словачка,

² Податоци од пописот во 2001 година, добиени од Статистичката кацеларија на Република Словачка.

³ За конкретни примери, види фотографиите на словачкиот премиер Микулаш Суринда (Mikuláš Dzurinda) и (поранешниот) амбасадор на САД, Карл Спилвогел (Karl Spielvogel) во книгата на Ана Коптова (Anna Koptová) и Стефани Шмит (Stephanie Schmidt) (Koptová and Schmidt 2001: 5,8).

не бев изненаден кога моите домаќини и колеги од Институтот за општествени науки на Словачката академија на науките во Кошице го спомнаа станбениот блок при мојата прва посета на Кошице. Со текот на времето, стана очигледно дека го буди Луник IX интересот не само на општествените научници, туку и на сето население на Република Словачка. Всушност, често пати се случуваше при првата средба со некој Словак, мојот соговорник одговорот на прашањето за причините за мојот престој во Словачка да го проследи со интересирање дали веќе сум бил во „Луник“. Додека честопати се чинеше дека е прашањето мотивирано од искрена љубопитност, понекогаш служеше како вовед во објаснувањето зошто еден странец не може да ја разбере ситуацијата на ромското население без да живее со Ромите барем едно дваесет години. Натаму, во некои случаи прашањето: „Дали сте биле во Луник?“ беше проследено од отворено аргументативни прашања како „Што би рекле ако јас отидев да вршам истражувања за вашите црнци?“. На тој начин ми стана јасно во текот на првите неколку месеци од мојот престој во Словачка, дека Луник IX, како збир на општествени, економски и политички проблеми, поради кои и стана познат, е чувствителна тема за многумина нероми во Словачка.

Првично изградена како населба од луксузни апартаменти за високите функционери на комунистичкиот режим, Луник IX ги доби своите први ромски жители во почетокот на 1980-тите, со пристигнувањето на приближно 200 ромски семејства (Ulč 1988: 318; 1991: 111). И додека фактот дека на Ромите им биле дадени висококвалитетни апартаменти во предградието останува болна точка за многумина нероми во Словачка, причината за таквата политика била да се отстранат Циганите од центарот на Кошице, каде што ги сметаа властите за трн во окоото и идеолошки срам. Продолжувајќи со потезите на претходниот режим, во 1995 година локалните власти, под водство на градоначалникот Рудолф Шустер (Rudolf Schuster, сега претседател на Република Словачка) изгласаа одредба за преместување на сите бездомни лица, лица со заостанати кирии, лицата кои незаконски ги користат становите и „неприлагодливите лица“ во Луник IX (Koptová 1999: 19). Без оглед на нејзините гламурозни почетоци, Луник стана место каде што Ромите беа испраќани спротивно на нивната волја, и од каде повеќето нероми веќе имаа избегано.

На многу сличен начин на оној што неромите во Луник се обидуваат да заминат, речиси е општа нелагодност кај неромите надвор од станбениот блок да влезат таму. Споредувајќи го Луник со сликите за црчечките гета во САД, кои ги виделе на телевизија и во филмовите, многу неромски жители на Кошице ме предупредија да не одам во Луник ако можам да го одбегнам тоа, објаснувајќи ми дека може да бидам повреден. Покажувајќи слични стравувања, таксистите честопати одбиваат да влезат во Луник и ги оставаат своите патници на работ на главниот пат кој минува покрај населбата. Иако општинските автобуски линии го опслужуваат Лу-

⁴ Меѓу другите успешни иницијативи на Колено се и чистењето на губрето во и околу населбата, заменувањето на скршените прозорци и извидничка програма за ромската младина.

⁵ Претходно избркан од функцијата поради обвинение за тежок криминал, Јозеф Шана беше заменет како градоначалник од Ладислав Шања, а потоа повторно избран пролетта 2002 (Romano nevo l'il 2002d). Одбивајќи да се откаже од функцијата врз основа на тоа што советот на Луник IX усвоил резолуција против Шана, Шања сепак ја напушти кога старониот градоначалник се закани дека ќе се врати со полиција.

ник, контролорите – релативно ретки во другите делови на Кошице – редовно работат на двете линии што застануваат надвор од населбата, често пати фокусирајќи го своето внимание на Ромите во автобусот, додека (побелите) етнички Словаци, Маѓари и странци, како мене, ги оставаат намира.

Забавен од постојаните предупредувања од неромите, како и од честите појави на жолтица (хепатитис) во населбата, за што редовно известуваат телевизите, првпат лично го видов Луник дури по шестмесечен престој во Кошице. Згора на тоа, мојата прва тура низ населбата се случи со придружба составена од припадници на сопствената ромска полиција на Луник (*poriadková služba*). Создадена во 2000 година од страна на директорот Колено како дел од низата иницијативи за подобрување на квалитетот на животот во Луник IX⁴, службата е трето ниво на спроведување на законот во населбата, дејствувајќи заедно со градската и со државната полиција. И покрај успехите на службата да го сочувва редот во Луник IX, еден член, сепак, ми објасни дека неговиот живот во бегалски камп во Западна Европа бил подобар отколку животот на позиција со висок општествен статус во Луник.

Во придружба на припадниците на локалната полиција додека го спроведував истражувањето на Ромите во Луник IX, бев изненаден кога открив дека се јавните места во Луник IX релативно празни, и покрај стапката на невработеност од околу 95%. Последишно, повеќето соговорници за моето истражување ги пронајдов чукајќи им на врата, додека луѓето од мојата придружба ме предупредуваа да одбегнувам одредени станови. Генерално, луѓето со кои зборував во Луник не беа среќни што се таму и се отуѓени од главното словачко општество, а многумина исто така изразија стравување да го напуштат Луник ноќе, плашејќи се од напади од страна на скинхедси. Меѓу луѓето што ги најдов надвор, од друга страна, беше и, тогаш, поранешниот градоначалник Јозеф Шана⁵. Носејќи пиштол во футрола на појасот врз тренерката, Шана широкоградо одговараше на моите прашања, иако видливо пијан. Слушајќи го советот на локалната полиција, го напуштив Луник пред да се стемни.

СТРУКТУРА НА ГЛАВАТА

Во оваа глава ја претставувам ситуацијата на Ромите во Република Словачка. Главата е поделена на три дела, при што Дел I е посветен на тоа што ги тера неромите во Република Словачка да гледаат на Ромите како на проблем. Дел II, од друга страна, се состои од истражување на владините пристапи кон „Ромската проблематика“, додека Дел III се осврнува на начините на кои Ромите во Република Словачка одговараат на ситуацијата. Доколку оваа Глава си ја исполнува

целта, ќе стане јасно дека ниту владините пристапи, ниту ромските стратегии, генерално, не биле успешни.

Дел I започнува со демографско скицирање на ромското население во Република Словачка. Потоа следи моето истражување на третманот на Ромите во словачките медиуми и претставување на резултатите од анкетите на јавното мислење во текот на последната деценија, како и одбрани резултати од моето сопствено истражување на Ромите во Република Словачка. Веднаш по резултатите од истражувањето, ги третирам разните локални мерки преземени против Ромите, вклучувајќи ги и дискриминаторските општински одредби, ограничувања на престој и одбивањето да се послужат Ромите во приватните бизниси. На тој начин, во Дел I давам вовед во комплексот проблеми со кои се опкружени Ромите во Република Словачка.

Додека Дел I го презентира збирот од проблеми, Дел II и III се фокусираат на напорите за справување со тие проблеми и со проблемите создадени од самите мерки. Во Дел II ги третирам пристапите на владата кон ромската популација во политичките документи и во практиката. При тоа, ја посочувам недоследноста на официјалната политика и слабата поддршка на ромската култура. Додатно, го испитувам одвојувањето на Ромите според етницитетот при идентификациите и владината толерантност кон расно мотивираните напади врз Ромите. Конечно, нудам примери на изјави од националните политички фигури, со цел да го илустрирам степенот до кој се смета антиромскиот дискурс како прифатлив дури и кај највисоките нивоа на словачкото општество.

Ако покажува Дел II колку е неуспешен одговорот на Владата на Република Словачка на потребата од решавање на комплексот проблеми врзани за ромското население на земјата, Дел III прикажува дека и сопствените стратегии на Ромите за подобрување на нивната состојба исто така биле неуспешни. Постајмувајќи ги категориите на Алберт Хиршман (Albert Hirschman 1970) за „излез“, „глас“ и „лојалност“, наизменично ги третирам миграциите во Западна Европа, активноста во политичките партии, невладините организации (НВО) и зависноста од социјална помош. Како што е прикажано во одделни делови на Дел III, додека „излезот“ не беше реална опција бидејќи апликациите за азил на Ромите речиси редовно беа одбивани, „гласот“ не успеа поради фрагментацијата на ромската политичка елита (понекогаш потпомогната од HZDS). Неуспешноста на овие две категории ја истакнаа извртеноста на системот на социјална помош, кој се претвори во растечки товар што не може да се поддржува. Така, не само што проблемите на ромската популација во Република Словачка не беа решени во текот на минатата деценија, туку состојбата во многу области се влоши како резултат на слабото справување со проблемите.

ДЕЛ I: ПРОБЛЕМОТ

ДЕМОГРАФИЈАТА НА РОМСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

НАСЕЛЕНИЕ И РАСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО

Д

одека од 1945 до 1989 година одредувањето на „циганското потекло“ им беше оставено на локалните бирократи, на пописот од 1991 година беше воведена и категорија националност „Ром“. Пресвртот доведе до пад кај официјалните бројки од 253 943 во 1989, на 75 801 во 1991 година⁶. Додека во претежно словачките области помеѓу 30% и 65% од бројот на „граѓаните со циганско потекло“ регистрирани од државните органи во 1989 година се декларирале како Роми на пописот од 1991

година, во претежно маѓарските области односот беше 10–30% (Mann 1998: 53). Други, пак, даваат многу повисоки проценки на бројот на Ромите во Република Словачка: Друкер, на пример, наведува бројки од разни извори на информации, кои го проценуваат ромското население помеѓу 458 000 и 520 000 (Druker 1997: 23).

Ромското население на Словачка се разликува од целосното население на земјата според бројни демографски мерки, од кои можеби најфундаментални се natalitetот и mortalitetот. Во 1995 година, чешкиот демограф Владимир Срб забележал дека бројот на живородени бебиња кај Ромите во Словачка бил 73% повисок од државниот просек (Srb 1995: 334). Слично на ова, во еден поскорешен напис Ман (2000b: 19) известува за просек од 4,2 деца на една ромска мајка, напро-

⁶ Интересно, бројките од пописот во 2001 година се дури и пониски од 91 284, колку што предвиде Вањо (Vaňo 2001: 6) врз основа на резултатите од пописот во 1991 година.

⁷ Кај Ромите кои живеат во населбите, меѓутоа, просечниот број на деца по семејство е 7,8 (Vašečka 2000b: 219–220).

⁸ Додатно, претставник на Партијата за граѓанско разбирање (SOP) во едно интервју (спроведено од авторот, Братислава, 26 јануари 2000 година) говореше за опасностите наметнати од растот на ромското население, овозможен од структурата на системот на социјална помош во Република Словачка. Решението на мојот информатор беше да се создаде пазар на трудот на начин кој на „ромските сограѓани“ би им овозможил да најдат работа, додека оние незаинтересираните за работа може да ја напуштат Словачка и да заминат во земја која би им одговарала на нивниот животен стил. Дека грижата за експлозијата на ромската популација не е уникатна за посткомунистичкиот период, говори и насловот на насловната страница на изданието на *Mladý Svět* (орган на Младинскиот фронт на чехословачката Комунистичка партија) од 21–27 март 1989 година (том 31, број 13): „Милион Роми ќе живеат во Словачка за само триесет години“. Исто така вредно да се истакне е дека дискусиите со драматичен тон за растот на ромското население не се во ексклузивен домен на неромското население, како што илустрира насловот на написот во ромскиот весник *Romano levo III*: „Ниту неромите, ниту Ромите не се подготвени за ситуацијата кога ромското малцинство во Словачка ќе стане мнозинство“ (Ondrušek 1999).

ти 1,5 дете кај неромските мајки⁷. Истовремено, смртноста кај децата е двапати повисока кај Ромите отколку кај неромите, со висока стапка и на вродени дефекти меѓу Ромите, кои се припишуваат на комбинацијата од адолесцентна бременост, недостиг од пренатална грижа и оплодување меѓу роднини (Ringold 2000: 20; Jurová 2000b: 30). Просечниот животен век на Ромите во Словачка е 55 години за мажите и 59 години за жените; кај неромите соодветните бројки се 67 и 74 (*Pravda* 1999b). И додека Министерството за здравство нема податоци за Ромите, податоците на обласно и локално ниво покажуваат дека се хепатитисот, полиомелитисот и менингитисот многу почести кај Ромите, отколку кај другото население на Словачка, а исто така и поне-сериозните заболувања (Open Society Institute 2001: 450).

Во комбинација со постојните односи меѓу ромското и неромското население во Словачка, значително повисоката стапка на раѓање кај ромското население во однос на главното, покрена многу дискусии за идниот демографски развој не само во печатот, туку и во некои стручни публикации⁸. Ударната поента на овие дискусии е дека продолжувањето на тековните демографски трендови во Словачка ќе резултира со ромско мнозинство околу 2060 година. Ман, на пример, пресметал дека опстојувањето на тековните разлики помеѓу ромската и неромската стапка на раѓање во Словачка ќе го промени постоечкиот однос од 93 нероми на 7 Роми, на односи од приближно 83 : 17 во 2023, 63 : 37 во 2048 и 50 : 50 во 2060 година, резултирајќи со ромско мнозинство од околу 61% во 2073 година (Man 2000b: 19). И додека опсервацијата на Ман за тренд кон планирано семејство врз база на една студија на ромски семејства во три општини на регионот Спиш, спроведена кон почетокот на 1990–те, навестува дека поскорешните пресметки биле изведени врз хипотетична залудност (види Man 1995b: 66), не сите набљудувачи заземаа толку нијансиран став (види, на пример, *Pravda* 1999b).

Уште еден набљудувач кој покажува слична загриженост како и Ман во своите прогнози за растот на ромското население е словачкиот демограф Борис Вањо. Одговарајќи на тврдењата дека ќе достигне ромското население во Словачка еден милион до 2010 година, Вањо (1999) тврди дека се и предвидувањата за 480 000 Роми во 2010 година веќе прилично либерални. Во еден поскорешен труд, Вањо подетално ги истражува катастрофичните претскажувања, при што, од една страна, наведува дека проценки за 500 000 Роми во Словачка во моментот се нереални, а од друга дека репродуктивното однесување на ромското население постепено се приближува кон она на неромското (Vaňo 2001: 11–12). Додатно, Вањо проценува дека било максималното ромско население во Словачка во 2000 година 379 200, додавајќи дека е поверојатен опсегот од 360 000 до 365 000 (Vaňo 2001: 12).

⁹ Еден поскорешен извештај на фондацијата „Широко отворени училишта“ дава дури и поцрна слика, забележувајќи пад во посетеноста на градинките од 85–90% во 1991, на 0–15% (зависно од регионот) во 2000 година (Open Society Institute 2001b: 443).

¹⁰ Еден извештај на „Спасете ги децата“ тврди дека 75% од ромските деца посетуваат училишта за ментално хендикепирани (*Romano levo III* 2001f). И додека е оваа бројка можеби превисока, значајно е што дури и еден официјален документ издаден од страна на словачката Влада споменува не само специјални училишта, во кои Ромите претставуваат 80% од учениците, туку исто така и специјални училишта посетени исклучиво од Роми во Сабинов, Рудњани и Летановце (Vláda Slovenskej republiky 1997a).

¹¹ Понекогаш сегрегацијата и канализирањето кон специјални училишта се комбинираат, како во источнословачкото село Хермановце, каде што одат неромските деца во училиштето на ридот, додека посетуваат ромските деца специјална настава во многу постарото училиште во долината.

РОМИТЕ ВО УЧИЛИШНИОТ СИСТЕМ

Искусвата со ромските деца во образовниот систем на Република Словачка се обележани со ниски стапки на посетеност, високи стапки на неуспех и широко распространето канализирање кон специјално образование. И додека варираат проценките за посетеност на наставата, сите забележуваат значителен пад од раните 1990–ти, при што најповолното сценарио (т.е. она карактеризирано со најмал пад во посетеноста) предвидува намалување од посетеност од 80% меѓу децата на возраст 3–6 години во 1990 година, на помалку од 20% во 1997 година (Ringold 2000: 19; cf. Pišút and Kraus 2000: 637)⁹. Овој пад на посетеноста најверојатно е резултат на континуираното опаѓање на економската состојба и растечките трошоци за школување на децата, заедно со намалената употреба на присилните мерки за задржување на децата на училиште (Radičová 2001: 66; Ringold 2000: 19), натаму, дури и од оној мал дел ромски деца што одат на училиште, 63% се откажуваат уште во прво одделение (Open Society Institute 2001: 443).

Меѓу факторите за неуспехот на ромските деца на училиште се културните разлики, социо–економскиот статус, недостиг од родителско охрабрување и јазичните бариери (Radičová 2001: 60; Vašečka and Džambazovič 2000: 60). Често сценарио е да доаѓаат ромските деца на училиште на возраст од шест години, со многу мало познавање на словачкиот јазик. Последично, во прво одделение децата учат словачки, но ги пропуштаат предметите битни за повисоките одделенија, така што до петто одделение ромските деца се премногу назад за да ги пристигнат другите (Sobotka 2001a). При таква ситуација, децата се испраќаат во специјални училишта за ментално хендикепирани, кои издаваат дипломи што не се важечки за средното и за високото образование, така што најдобрата надеж за оние што завршиле специјално образование е да учат занает¹⁰. Во обид да се запре ваквата тенденција, во 1992 година започна тестирањето на подготвителни одделенија („нулта одделенија“) за ромските деца, во рамките на еден пилот–проект предводен од Марија Мацејкова (Vašečka and Džambazovič 2000: 60). И додека нулта одделенијата даваат надеж дека ќе се спречи канализирањето на ромските деца кон специјалните училишта, тие сè уште се администрирани како експеримент во релативно мал број училишта (Sobotka 2001a). Како и да е, од неодамна има знаци на напредок на овој план, со тоа што нулта одделенијата до 2000 година започнаа да функционираат во 94 основни училишта (Open Society Institute 2001: 447).

Малкуте Роми кои посетуваат настава често пати се одделени од нивните неромски соученици. И додека е сегрегацијата по одделенија многу почеста од сегрегацијата по училишта, втората форма на сегрегација станува сè почеста во селата каде што ромското население е или е блиску до тоа да биде мнозинство¹¹. И додека белите малцинства во Словачка, помали од ромското население (на пр. Руснаци,

¹² Во источнословачкото село Јаровнице, на пример, постојат и основно училиште и специјално училиште, а и двете се посетени исклучиво од Ромите. Словачките деца од Јаровнице, од друга страна, патуваат до училиштето во блиската општина.

¹³ На пример, ромските родители во Злате Класи му ги вратиле читанките на ромски дадени на нивните деца на училиштето кое ги дистрибуирало (Mann 1998: 64).

Германци и Бугари) имаат училишта на нивните мајчини јазици, целта на сегрегирањето на ромските ученици не е да се обезбеди настава на ромски, бидејќи таква настава не постои над нулта одделенијата (види Jurová 1998: 32; Resutik 2000: 11)¹². Тука, меѓутоа, треба да се напомене дека дел од отпорот кон воведувањето на ромскиот јазик во училиштата доаѓа од Ромите, кои на тоа гледат како на додатен ризик за сегрегација во одделенијата на ромски јазик¹³. Натаму, Дина Ринголд (2000: 27) известува дека некои ромски родители го поддржуваат сместувањето на нивните деца во специјалните училишта поради тоа што таквите училишта обезбедуваат јадење за децата и, во случајот на интернатите, место за живеење.

Со погоре претставените трендови во основното образование, разумно е да се претпостави дека е бројот на Роми во средното образование екстремно мал. Во 1991 година, иако завршиле 76,68% од ромското население во Словачка некаква форма на основно образование, учеството на ромското население во образованието над основното беше околу 10% (Radičová 2001: 125). Понеодамна, „Извештајот поднесен од Република Словачка, а во врска со член 25, параграф 1 на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства“ покажа дека во училишната 1998–1999 година шестмина Роми се запишале во подготвителните установи за универзитетите (*gymnázium*), 109 се запишале во Средното уметничко училиште во Кошице и 257 Роми се запишале во средните стручни и трговски училишта (Council of Europe 1999: 32–36). Предвидливо, бројот на ромски студенти кои студираат на словачките универзитети е дури и помал: 56 Роми се запишале во 2000 година, од кои речиси половина на Катедрата за ромска култура на Универзитетот во Нитра (Open Society Institute 2001: 443; Slobodníková 1999b).

Табела 3.1. Посетеност на наставата во Република Словачка

Највисоко ниво на завршено образование	Основно	Средно	Високо
Ромско население (1991)	76,68%	Приближно 10% (вкупно заедно)	
Општо население (1996)	21,9%	63,8%	14,4%

Извор: Radičová (2001: 125)

ВРАБОТНОСТ И НЕВРАБОТНОСТ

Ако се Ромите слабо претставени во образованието, тоа не би можело да се каже за уделот во невработеното население. Податоците од Министерството за труд, социјални работи и семејство на Република Словачка покажуваат дека во 2000 година Ромите претставувале 30,4% од лицата невработени повеќе од дванаесет

¹⁴ Ако се точни бројките дадени во владината Резолуција 821/1999 (види Vláda Slovenskej republiky 1999b) и ако приближно половина од ромското население е на работна возраст (види Kalibova 2000: 179), тогаш невработеноста во ромските населби е приближно 86%.

¹⁵ До 1999 година, „Статистичкиот годишник на Република Словачка“ содржеше посебна ставка за невработените Роми. Ниту една друга подгрупа од невработените не беше издвоена според етничка припадност. Исто така, вреди да се забележи и дека бројот (официјалниот) на невработените Роми даден овде погоре постојано го надминува вкупниот број на Роми на возраст меѓу 15 и 64 години, искажан во пописот од 1991 година (односно, 41.312) (види Kalibova 2000: 201).

месеци по ред, 40,91% од нив биле невработени повеќе од 24 месеци и 52,26% од сите лица невработени повеќе од 48 месеци (Vašečka 2000b: 225). Во смисла на структурата на образованието, Ромите претставуваат 83,1% од невработените лица без завршено основно образование и 41,1% од оние со (само) такво образование (Vašečka 2000b: 224). Така додека беше сèвкупната невработеност во Словачка во јуни 2000 година 18,9% (Jakoby, Morvay and Pažitný 2000: 445), 90% невработеност меѓу ромското население што живее во населбите претставува конзервативна проценка¹⁴.

Табела 3.2. Уделот на Ромите во невработеното население на Република Словачка, 1994–1998

Година	Невработени Роми ¹⁵	Вкупна невработеност во Република Словачка (до 31 декември)	Уделот на Ромите во невработеното население
1994	46 103	371 481	12,4%
1995	55 374	333 291	16,6%

Извор: Министерство за труд, социјални работи и семејство на Република Словачка

Главната причина за екстремно високата стапка на невработеност кај ромското население на Словачка е дека економските области каде што беа вработени Ромите во времето на социјализмот (на пр. земјоделските колективи, градежништвото, големите државни претпријатија) набргу по промената на режимот станаа сфери со најголем пад во производството (Jurová 1997: 154; Mann 2000b: 18; Kitchelt 1992: 26; Radičová 2001: 247). Една студија спроведена од Словачката академија на науките во 1990 година, на репрезентативен примерок од приближно 6% од ромските семејства во Словачка, покажа дека се 73,3% од мажите Роми и 87,7% од жените Ромки неквалификувани работници, при што квалификуваните работници претставувале 24,9% од мажите и 9,2% од жените од истиот примерок (Vačová 1990: 492). Како резултат на сè потесната побарувачка за неквалификувани работници, повеќето Роми сега немаат никаков друг приход, освен социјалната помош, поради што сиромаштијата често пати води кон ограбување на полињата и шумите (International Helsinki Federation for Human Rights 2001: 268).

Поради дискриминаторските практики при вработувањето, идните вработувања не се веројатни, така што „Ромите се чувствуваат како да се на маргините на општеството затоа што не работат, а не работат затоа што луѓето одбиваат (...) да им дадат работа, а луѓето одбиваат затоа што тие се неквалификувани и недоверливи и така кругот се затвара“ (Resutik 2000: 10).

МЕСТА НА ЖИВЕЕЊЕ

Преку 50% од ромското население во Република Словачка живее во Источна Словачка, каде што претставуваат Ромите 9% од вкупното население (Jugová 2000b: 30–31). Натаму, ако живее половина од вкупното население на Словачка во урбани средини, ромското население е претежно рурално, при што најголемата концентрација на Ромите е во релативно малите села (види, на пример, Vašečka 2000b: 220). На почетокот на 1990–тите години, имаше 278 ромски населби во Република Словачка, од кои 230 беа во Источна Словачка (Vašečka 1999a: 772). Понеодамна, владината Резолуција 821 од 1999 година регистрира 591 ромска населба на територијата на Република Словачка, додека листата објавена кон крајот на 2001 година на вебстраницата на владиниот полномошник за ромските заедници, од податоци собрани од општинските и провинциските власти ја дава бројката од 620 населби (Orgovanova 2001). Ман (2000a: 29), од друга страна, проценува дека во Словачка постојат 300 ромски населби.

Без оглед на точниот број населби, нема многу несогласувања во врска со условите во нив: често нема струја, вода за пиење, гас и патишта (Jugová 1998: 29). Додека бремените адолесцентки и голите, валкани деца се честа глетка во ромските населби низ земјата, некои од најзагрозените населби (на пр. Јаровнице) се препознатливи по бројот на децата навлечени на лепак и по честата глетка на пијани возрасни лица. Други, пак (на пр. Вељка Ида) се одвојуваат според тешкотијата да се најдат само неколкумина кои се и способни и имаат желба да водат разбирлив разговор со надворешни лица. Сосема спротивно, во други населби (на пр. Павловце над Ухом) главно нешто што недостасува, изгледа, се парите.

Според владината Резолуција 821, во Словачка има 50 ромски населби без патишта, 41 без вода за пиење, 94 без улично осветлување, 196 без одвод и 117 без канализација. Истиот документ соопштува дека, од 124 031 лице кои живеат во населбите, 8 664 се вработени. Тековната состојба на ромските населби во најголем дел е резултат на програмите за укинување на населбите од 1960–тите и 1970–тите години, со тенденција да ја извлечат локалната елита од населбите, додека оние кои немаа квалификации да создадат живот на друго место, остануваа таму. Денес, сегрегираната локација на повеќето ромски населби, во региони кои се самите економски неразвиени, става значителен дел од ромското население на Словачка во позиција на „двојна маргинализација“ (Radičová 2001: 76, 242). Често пати оваа позиција се манифестира со пасивност, резигнација, апатија и агресија (Radičová 2001: 243).

¹⁶ Подетално ја третирам ромската емиграција во Западна Европа понатаму во оваа глава.

РОМИТЕ ВО ОЧИТЕ НА ЈАВНОСТА

ЗАСТАПЕНОСТ ВО МЕДИУМИТЕ

Словачкиот Хелсиншки комитет од 1 јуни 1998 до 31 мај 1999 година спроведе мониторинг на одбрани словачки медиуми (Benkovič and Vakuľová 1999). Изборот на мониторингот на весниците вклучуваше шест најпопуларни дневни весници: *Nový čas*, *Pravda*, *Slovenská Republika*, *Sme*, *Práca* и *Národná Obroda*. Вестите на *TV Markíza* и на Словачката телевизија, најпопуларните словачки телевизиски компании, како и вестите на Словачкото радио исто така беа вклучени во проектот. Селектирајќи извештаи во кои се појавуваат кој било од термините „Роми“, „Цигани“ и/или „Ромска проблематика“, проектот откри 1990 новински написи во дванаесетмесечниот период за кој беше вршен мониторингот. Забележувајќи ја реткоста (6,1% од извештаите) на разговори со Роми, извештајот на Хелсиншкиот комитет забележува две распространети тенденции во претставувањето на Ромите: истакнување на етничноста во негативните извештаи и генерализирање на конкретни случаи за целото ромско население (Benkovič and Vakuľová 1999: 15). Додека првата практика, која често се манифестира со замена на „извршител“ со „Ром“ во криминалните извештаи, се намали во зачестеноста по решението на Министерството за внатрешни работи од ноември 1998 година да не се објавуваат извештаи и статистики за ромскиот криминалитет, извештајот не забележува слична промена во тенденцијата за генерализирање (Benkovič and Vakuľová 1999: 17).

Од јануари до март 2000 година словачката невладина организација МЕМО 98 спроведе свој сопствен мониторинг на електронските медиуми, централизирано се на вестите на Словачката телевизија, на *TV Markíza* и на *TV Luna*, како и на Словачкото радио и на *Radio Twist* (МЕМО 98, 2000). Од 172 часови, 25 минути и 24 секунди вести емитувани во тримесечен период, три часа, 28 минути и 23 секунди биле посветени на дискусија за националните малцинства во Словачка. Од времето посветено на националните малцинства, три часа и деветнаесет минути (95,5%) се занимавале посебно со ромското население на Словачка, а телевизиските станици вклучени во проучувањето им посветиле 100% од своите извештаи за националните малцинства на Ромите. Дополнително, приближно една третина од емитуваното време посветено на Ромите се однесувало на нивната емиграција во држави–членки на Европската унија¹⁶.

Иако сличен мониторинг на словачките печатени медиуми не е вршен за периодот кој го опфаќа студијата МЕМО 98, во написите од овој период честопати може да се забележи антиромски тон. Авторот на еден напис, објавен во дневникот *Práca*, на пример, пишува за ромските емигранти во земји–членки на Европската унија ка-

¹⁷ Meѓу изразите употребувани за опис на емиграцијата на Ромите од Република Словачка во земји-членки на Европската унија се и „етнотуризам“ и „етнобизнис“. За првото види Дохович (1999). За употребата на второто од страна на владин официјален претставник се расправа подолу.

¹⁸ Мониторингот на дневниците *Nový Eas*, *Sme* и *Nový deň* и на вестите на Словачката телевизија и на *TV Markiza* од април-јуни 2001 покажува остро намалување на бројот на извештаите посветени на Ромите во однос на бројот на извештаите што се однесуваат на маѓарското малцинство во Словачка. Мониторингот исто така покажува помал обем на негативни извештаи за Ромите и за Маѓарите во текот на периодот кој го опфаќа студијата (Romano nevo l'il 2001c).

¹⁹ Случајниот избор на населението за студијата се состоел од 504 етнички Словацки мешани словачко-маѓарски окрузи, 494 Маѓарски Словацки од мешани словачко-украински окрузи и 349 етнички Украинци.

ЈАВНО МИСЛЕЊЕ

Една анкета направена во 1990 година од страна на Словачката академија на науките установила дека 45,2% од испитаниците би ги истерале Ромите од Словачка кога би им се дал таков избор (Vačová 1992: 30)¹⁹. Други 20,3% би им дозволиле на Ромите да влезат во Словачка само како посетители. Само 30,8% се определиле за државјанство за членовите на ромското население. Истражувањето исто така покажало дека, додека во Словачка Маѓарите се етничка група најтолерантна кон Ромите, Словаците ја сочинуваат групата за која постои најголема веројатност дека би ги дискриминирале Ромите (Paukovič 1990: 48; cf. Vačová 1992: 30).

Анкети направени во 1991, 1992 и 1993 година се концентрирале на чувствата на целокупното население на Република Словачка за Ромите што живеат во соседството. Додека 83% од оние што биле анкетирани во 1991 покажале дека би биле против тоа да имаат Роми како соседи, 80% од испитаното население го дава истиот одговор во 1992 година (Bútorová et al. 1993: 73 fn 14). Од друга страна, додека 74% од анкетираниите во 1993 година покажале дека дефинитивно не би сакале да имаат Роми за соседи, додатни 20% рекле дека повеќе би сакале да немаат Роми за соседи (Bútorová et al. 1993: 73 fn. 14). Друга анкета спроведена во 1993 година покажува дека анкетираниите би биле повознемирени ако се доселат Роми во нивно соседство, одошто членови на некоја друга група, со исклучок на алкохоличарите (79% наспроти 84,4%); групи што би предизвикале помалку авер-

ко за „азилантски туристи“ (Eliáš 2000b)¹⁷. Еден напис во *Pravda* под наслов „Професионализација на емигрантите“ е со сличен тон, објаснувајќи ги мотивите на Ромите за напуштање на Словачка, во смисла на желба да се злоупотреби политиката за азил на земјата-домаќин: „По некое време тие (...) се враќаат дома и тоа не со празни раце“, користејќи ги парите заработени во странство „за да се подготват во удобност за уште еден долг престој во друга богата западноевропска земја“ (Šliacky 2000). Насловот на еден напис во *Národná obroda*, од друга страна, ги обвинува Ромите за повторното воведување визи за словачките државјани од страна на Финска. Во текстот се тврди дека „единственото нешто по кое Ромите се одликуваат е територијалната подвижност за подобра економска безбедност“ (Mišková 2000). На крајот, еден новинар кој пишува во *Práca* едноставно вели дека „Словачка ја има (...) несреќата што претставуваат Ромите една десетина (...) од нејзиното население“ (Grossmanová 1999). Тука вреди да се истакне дека се појавиле погоре цитираните написи во некои од поодговорните и понеутрални словачки весници, како спротивност на таблоидите или на органите на националистичките партии¹⁸.

²⁰ Една студија на Институтот за испитување на јавното мислење објавена истата година дава малку поголема бројка од 52% во полза на построги казни за ромските прекршители (Vašečka 2001b:244). Спротивно, мнозинството (58%) од анкетираниите во анкетата на Фрич и Гал во Република Чешка се залага за ограничување на социјалните давачки, додека ограничувањето на наталитетот кај Ромите и построги казни за Ромите наидуваат на поддршка кај 32% од чешките анкетираните.

²¹ Студија правена од друга агенција (FOCUS) од 31 август – 8 септември 1999 констатира дека 86,8% од анкетираниите 1057 граѓани на Република Словачка постари од 15 години не би сакале Ром за сосед, со 2,3% кои би сакале и уште други 8,1% незаинтересирани (Sme 1999a). Најнеодамнешната анкета по ова прашање во Словачка датира од 2001 година и ја дава бројката од 77,2% од испитаниците од Словачка против тоа да имаат ромски соседи, со член кој истакнува дека ја става овој резултат Словачка на прво место меѓу 32 европски земји во кои се вршени анкети (Romano nevo l'il 2001d). Дополнително, Михал Вашечка (Vašečka 2001a: 178) известува дека резултатите од анкетата вршена од страна на Институтот за јавни прашања во март 2000 година покажале дека помалку анкетирани би се противеле да имаат скинхедси во своето соседство, одошто на присуството на Ромите (74% наспроти 76%).

зија вклучуваат црнци, Маѓари, Евреи, Корејци и Виетнамци, како и хомосексуалци, луѓе заразени од СИДА и бивши осуденици (Bútorová et al. 1993: 24–25).

Во 1995 година една анкета откри дека приближно 20% од сите граѓани на Република Словачка гледаат на Ромите како на некаква опасност за Словаците (Benkovičová 1995: 391). Меѓу оние што изразиле мислење дека претставуваат Ромите опасност, 41% го наведуваат криминалитетот, 25% неприспособливоста (*neprispôsobivosť*), 25% аргументираат дека ромското население претставува економски товар, а 16% се загрижени од разните аспекти на репродукцијата, како што се порастот на населението и дегенерацијата (Benkovičová 1995: 391–392). Студијата заклучува дека од сите национални и расни групи во Словачка, ромското малцинство е група гледана во најнегативна светлина, со негативни стереотипи и предрасуди кон Ромите кои опстојуваат веќе по долго време (Benkovičová 1995: 395). Понатаму студијата забележува мала промена во гледиштата кон Ромите меѓу групите на различна возраст и ниво на образование, при што две третини од возрасните анкетирани ги карактеризираат своите односи со Ромите како првенствено или сосема непријателски; анкетираниите Роми, од друга страна, изразуваат многу позитивно гледиште за матичното општество одошто членовите на тоа општество (Benkovičová 1995: 395). Истата година една студија што ги споредува општествените гледишта во Република Чешка и во Република Словачка открива дека мнозинството од анкетираниите Словацки биле за тоа да се ограничи социјалната помош за Ромите (74%) и да се ограничи ромскиот наталитет (51%), при што точно половина од Словаците испитаници биле за построги казни за Ромите (Frič and Gál 1995: 22)²⁰.

Поддржувајќи ги наодите од претходните студии, една студија на американскиот Стејт департмент за јавното мислење во Република Словачка, Бугарија, Унгарија, Полска и Романија од 1998–1999 година, наоѓа дека 72% од анкетираниите од Словачка изразиле негативни гледишта за Ромите, во споредба со 43% и 14% кои изразиле негативни гледишта за Маѓарите и Евреите (Smelz et al. 2000: 144). На сличен начин, една студија од 1999 година, направена само во Словачка, наоѓа дека 90% од анкетираниите се на мислење дека предизвикуваат Ромите негативни реакции меѓу словачкото население, а Украинците се далечни втори со 56% (Vašečka 2001b: 236). Доближувајќи го прашањето поблиску до дома, во март 2000 година Институтот за јавни прашања во Братислава наоѓа дека, додека точно половина од анкетираниите би се согласиле да живеат Ромите во Словачка, 63% би се противеле да живеат Ромите во нивните општини, додека 78% од анкетираниите би се противеле Роми да живеат во нивно соседство (Bútorová, Gyárfášová and Veľšic 2000: 309)²¹. Дури, додека во студијата се констатира дека лицата што се редовно во контакт со Роми имаат помалку негативни искуства со нив одошто лицата што немаат такви контакти, 57% од оние што известуваат

²² Друга анкета од 1995 ги прашува граѓаните на Република Словачка кои карактеристики на Ромите ѝ здодеваат на јавноста, како и кои позитивни црти му се припишуваат на ромското население (Benkovičová 1995: 395–396). Во однос на првото, 74% го наведуваат криминалот, 61% избегнувањето чесна работа и 56% нечистотијата. Единствена позитивна црта од страна на повеќето анкетирани е музичкиот талент.

за позитивно лично искуство со Ромите сепак ги карактеризираат односите меѓу Ромите и неромите како слаби, при што 78% и 91% од субјектите кои известуваат за мешани или негативни искуства со Ромите ги даваат истите проценки (Bútorová and Velšic 2000: 322). Студијата исто така дава податок дека 53% од испитаниците се за примена на построги закони кон Ромите (Bútorová, Gyárfášová and Velšic 2000: 311). Во попозитивен контекст, 65% се за построги казни за расна и национална нетолеранција, а ист дел од испитаниците се за државните напори да им се обезбеди на Ромите целосно образование, со што би можеле да најдат работа како учители, лекари, правници и свештеници (Bútorová, Gyárfášová and Velšic 2000: 311). Податоците собрани од Институтот за јавни прашања во јануари 1999 година дури покажуваат дека 76% се согласуваат со предлогот да преземе државата акции за да обезбеди повеќе Роми да учат некој занает, додека 55% се согласуваат дека „Ромите не би требало да живеат со нероми“ (Bútorová, Gyárfášová and Velšic 2000: 311).

Проучувања вршени во 1995 и 2001 ги прашувале анкетираниите за карактеристиките типични за Ромите (Frič and Gal 1995: 17; Gyárfášová and Velšic 2001: 272). Според студијата од 1995, спроведена од фирмата за истражување на пазарот GfK, типични за Ромите се мрзеливоста (што покажуваат 93% од анкетираниите во Република Словачка), вревливоста (исто така покажана од 93%), насилството (87%), самодовербата (61%), природноста (65%) и игривоста (66%)²². Анкетата вршена во септември 2001 година од страна на Институтот за јавни прашања дала слични резултати: карактеристика што најчесто им се припишува на Ромите била мрзеливоста, со 90% од анкетираниите кои кажуваат дека е тоа карактеристика на сите или на повеќето Роми. Повеќе од половина од анкетираниото население исто така го изразило мислењето дека се сите или повеќето Роми лукави (77%) и насилни (73%). Меѓу позитивните карактеристики, единствената црта припишувана на сите или на повеќето Роми е спонтаноста (60%).

КАКО ГЛЕДААТ РОМИТЕ НА МЕЃУЕТНИЧКИТЕ ОДНОСИ

Мојата лична анкета на Ромите во Република Словачка во 2001 година дава увид во гледиштата на Ромите за нивната ситуација. Прво, дека Ромите чувствуваат разлика во однесувањето меѓу Маѓарите и етничките Словаци, што се одразува во фактот дека се изјасниле 48,3% од анкетираниите за пријателски третман од страна на етничките Словаци, а 70,1% истото го рекле за третманот од страна на Маѓарите. Натаму, 54,4% од анкетираниите изјавуваат дека чувствуваат дискриминација. Додека најчест тип на изразена дискриминација била вербална навреда од страна на нероми, исто така се вообичаени поплаките за третманот од

²³ Јозеф Пацаи (József Pacai), градоначалник на Медзев (Источна Словачка), изјава од 1993 година (цитиран кај Silverman 1995a: 43).

²⁴ За целиот текст на декретот види *Romano nevo III* (1993).

страна на полицијата и државните служби за вработување, како и нападите од страна на скинхедсите. Дополнително, 58,5% од анкетираниите кажуваат дека или не се сигурни што би можело да се направи во врска со дискриминацијата или дека не може да се направи ништо.

ЛОКАЛНИ МЕРКИ ПРОТИВ РОМИТЕ

ОПШТИНСКИ ПРОПИСИ И ОГРАНИЧУВАЊА НА ПРЕСТОЈ:

„ЈАС НЕ СУМ РАСИСТ, НО НЕКОИ ЦИГАНИ БИ ТРЕБАЛО ДА СЕ СТРЕЛААТ“²³.

Првиот акт на локалното законодавство во Република Словачка, насочен експлицитно против Ромите, е декретот „За чекорите за намалување на криминалитетот на територијата на Градот“ донесен од Градскиот совет на Спишске Подхрадие на 1 јули 1993 година²⁴. Додека член 1 на Декретот ѝ дозволува на градската полиција да влегува „во приватни згради на граѓаните од ромско потекло и на други сомнителни лица“ без налог, членовите 3 и 4 наметнуваат полициски час за истите групи меѓу 11 часот навечер и 4,30 наутро и овластуваат протерување на оние што немаат регулиран престој, а им припаѓаат на овие групи. Член 5 им забранува на Ромите и на сомнителните лица да возат моторни возила во лоша техничка состојба во границите на градот и ја овластува градската полиција да ги исклучува таквите возила од сообраќај. Последните два члена од Декретот ја овластуваат градската полиција да презема „вонредни средства за принуда“ во согласност со одредбите на Декретот и да дозволува учество на доброволци во работата на градската полиција. Откако оваа директива беше усвоена во Спишске Подхрадие, истото го направија и други општини во реонот на Спиш, сè додека Словачкиот парламент не ги прогласи за неуставни подоцна тоа лето (Cahn and Trehan 1997: 23).

Додека интервенцијата на Владата на Словачка во Спиш беше успешна во ставањето крај на усвојувањето на дискриминаторско општинско законодавство, за подоцнежните случаи беше потребно подолго време да се разрешат, кога воопшто беа разрешувани. На 9 и 16 јули 1997 година општинските совети во селата Рокитовце и Њагов (двете во источнословачкиот округ Медзилаборце) усвоија декрети насочени кон Ромите. Додека двата декрета им забрануваа на Ромите да се населуваат во селото, решението на Рокитовце им се закануваше на прекршителите со протерување од рацете на месните жители (Sobotka 2001c). Според Европскиот центар за правата на Ромите, декретите биле донесени за да се спречат да се вратат седум ромски семејства во округот Медзилаборце. Иако членовите на овие семејства беа легални постојани жители на двете села, тие ги изгу-

²⁵ Друг начин да се спречат Ромите да се вселуваат во некоја општина се локалните декрети, кои бараат жителите да добијат дозвола за продажба на куките од општинските власти. Декретите од овој вид се одговор на купувањата од страна на Ромите на многу куќи во едно село, обично преку агентите за недвижности. Покрај тоа, општинските власти понекогаш го попречуваат купувањето земја од надворешни актери, кои сакаат да ги подобрат условите на локалното ромско население. Примери се селата Свинија и Јаровнице, двете во Источна Словачка. Иако градоначалникот на Свинија подоцна се согласил да обезбеди земја за изградба на згради донирани од канадската влада, обидите на организацијата *Романо Центро*, со седиште во Виена, да купи парцела земја на која се наоѓа ромската населба во Јаровнице на крајот беа напуштени како одговор на отпорот на локалните функционери.

бија своите домови во селата кога беше затворена земјоделската задруга во која работеле во 1989 година. Откако Уставниот суд на Словачка не најде ништо што не е во ред со забраните, некои од за- сегнатите Роми испратија жалби до Комитетот на ОН за елиминација на расната дискриминација (декември 1998) и до Европскиот суд за човекови права (во март 1999), и двете преку Европскиот центар за правата на Ромите. Под притисок на Советот на Европа, на Европската унија, на Организацијата за безбедност и соработка во Европа, на Со- ветот за безбедност и соработка во Европа, на САД и на групи за чове- кови права, потпретседателот на Владата и претседателот на Парла- ментарниот комитет за човекови права, Лазло Наѓ (László Nagy), им на- редија на Рокитовце и Њагов да ги укинат декретите. Иако двете одред- би официјално беа укинати во април 1999, Ромите сè уште не можат да се населуваат во селата (Borszék 1999; Havrl'ová 1999; Sobotka 2001c).

Очигледно откажувајќи се од Рокитовце и Њагов, Ромите погодени од селските декрети се преселиле во блиската општина Чабини, каде што локалните жители потпишале петиција за нивно отстранување (Hušová 2000). Веднаш по посетата есента 2000 година на Винсент Данихел (Vincent Daníhel), владин полномошник за решавање проблеми на граѓаните кои му припаѓаат на ромското малцинство, општинските власти во градот Медзи- лаборце собрале околу 2000 потписи за да го спречат привременото сместување на Ромите во тој град, групата од околу 25 лица се смести во импровизирани колиби на периферијата на Чабини (European Roma rights center 2001; Hušová 2000). Сличен случај почна во август 1998 година во југо- источнословачкиот град Јелшава, со одбивањето на градоначалникот на тој град да им даде дозволи за престој на пет ромски семејства, кои имаа купено станови таму. Признавајќи ја илегалноста на своите постапки, градоначални- кот Ондреј Младши го објасни своето одбивање во смисла на моралното право и потребата да се обесхрабрат уште Роми да купуваат евтини празни куќи во градот, сепак давајќи дозволи за престој во почетокот на 1999 година, како одговор на притисокот од словачката влада и од меѓународните организации (Koptová 1999: 26–30; Open Society Institute 2001: 452; U.S. Department of State 2000b)²⁵. Во контроверзите околу престојот не се работи само за физичко насе- лување, туку исто така за доказ на постојано живеалиште потребен за да се до- бие лична карта (*občiansky preukaz*), која се бара за социјални и економски бене- фиции; лица без сертификат за сопственост на живеалиште или писмена дозво- ла од сопственикот не можат да добиваат социјални примања (European Commi- sion against Racism and Intolerance 2000: 12).

²⁶ Види Хандзо (2000).

ОДБИВАЊЕ ВЛЕЗ НА ПРИВАТНИ БИЗНИСИ

Повообичаено од ограничувањата на престој се одбивањата да се послужуваат Роми во ресторани и барови. Меѓу поголемите бизниси кои одбиваат да ги послужуваат Ромите се Top Ten Restaurant²⁶ и Хо- тел Слован, двата во Кошице. Како што забележав при една посета на Јасов (Источна Словачка), некои селски бизниси исто така одбиваат од етнички причини да послужуваат ромски жители. Откако слушнале поплаки од Роми во Јасов дека селската кафеана категорички одбива да послужува Цигани, двајца работници од една ромска НВО и јас ре- шивме да се обидеме. Првин неромот од НВО и јас влеговме во кафеа- ната и порачавме пијалак, кој го добивме без натамошна расправија. Не- колку минути подоцна двајца од Ромите со кои разговаравме исто така влегоа и порачаа пијалаци на ист начин како нас, но нивните порачки беа одбиени. Расправијата што следуваше меѓу ромскиот активист од НВО (кој гледаше од далеку) и келнерот откри дека сопственикот на кафеана- та (Маѓар) им дал упатства на вработените да не послужуваат Цигани. Додека сопствениците на кафеани, ноќни клубови и ресторани во Репуб- лика Чешка и во Унгарија биле казнувани поради одбивање да примаат Роми, Ромите на кои им се забранува влез во Словачка досега се без ле- гална заштита (Goldston 2002: 152).

ДЕЛ II: ВЛАДИНИ ОДГОВОРИ НА ПРОБЛЕМОТ

ОФИЦИЈАЛНАТА ПОЛИТИКА КОН РОМИТЕ ОД 1989

ПОЛИТИКА ВО ЧЕХОСЛОВАЧКА

Првиот политички документ во посткомунистичка Чехословачка за нејзиното ромско население, Резолуцијата 153 од 9 април 1991 година „Принципите на политиката на Република Словачка кон Ромите“ ги признава Ромите како националност (*národnosť*) и ветува политичка и законска еднаквост (Vláda Slovenskej republiky 1991). Првиот член на Резолуцијата 153 воспоставува Совет на Владата на Република Словачка за националностите и етничките групи, како и Комитет за националностите, етничките групи и за човековите права. Членот 2 ветува дека ќе се решат проблемите на Ромите кои бараат посебна помош во рамките на редица социјални политики насочени „кон сите граѓани без оглед на нивното етничко потекло“, истакнувајќи дека програмите насочени кон „сите несоцијализирани (...) групи на населението“ не смеат да се нарекуваат „ромски програми“. Третиот и последен член на Резолуцијата 153 ја зема целината на социјалната клима што резултира од децениите на политиката кон Циганите и соодветно препорачува да се насочи идната политика само кон ризичните социјални групи,

„вклучувајќи дел од Ромите“. На тој начин Резолуцијата 153 ветува етнички неутрален пристап кон проблемите на ромското население на Словачка.

Иако одобрена во 1991, Резолуцијата 153 не беше применувана до периодот кој водеше кон парламентарните избори следната година и не се елаборираше во периодот што следувахе по изборите (Sobotka 2001b; Vašečka and Dambazovič 2000: 26). Во меѓувреме Словачка го донесе својот сопствен Устав, во кој членовите 33 и 34 им гарантираа на „националните малцинства“ и на „етничките групи“ разни права, вклучувајќи ја употребата на нивните сопствени јазици. Меѓутоа, никаде во Уставот од 1992 година или во кој било друг словачки официјален документ не се дефинирани поимите „национално малцинство“ и „етничка група“ или наброени членовите на тие категории (Kl'učka, 1995: 43; Mann 1995a; Trifunovska 2001: 566). Следствено, не е јасно кои групи спаѓаат во која категорија и врз која основа. Понатаму, вообичаената употреба на изразот „етничка група“ за да се разликуваат Ромите од другите етнички малцинства (на пр. „национални малцинства“, како Маѓарите) во Словачка сугерира дека дури *de jure* еднаквоста на Ромите со другите етнички малцинства е многу слаба (Davidová 1995: 224; Mann 1995a: 38–39).

ГОДИНИТЕ НА МЕЧИЈАР

Следен дел од политиката на словачката влада насочен кон ромското население беше Резолуцијата 668 од 1995 година која создаде „Канцеларија на владин полномошник за решавање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа“ под Министерството за труд, социјални работи и семејство (Vláda Slovenskej republiky 1995). Формулирана во месецот кој следувахе по првото расно мотивирано убиство во Словачка, Резолуцијата 668 претставуваше обид да се смири агитацијата од страна на организациите за човекови права и на ромското население (Vašečka 1999b: 292). Додека бараа ромските активисти создавање на владина канцеларија за Ромите на чело со Ром, канцеларијата создадена со Резолуцијата 668 теоретски беше етнички неутрална, а личноста избрана да ја води, Бранислав Балаж (Branislav Baláž), беше етнички Словак и член на владејачкото Движење за демократска Словачка (HZDS).

Во извештајот што ја придружуваше Резолуцијата 668, „граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа“ беа дефинирани како невработени, социјално и културно „заостанати“, бивши осудувани, алкохоличари, наркомани, поранешни жители на домови за сираци и групни домови за деца и личности што чекаат сместување. По Резолуцијата што ја создаде Канцеларијата на владиниот полномошник за реша-

вање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа, во 1996 година следувахе Резолуцијата 310 „По предлогот за активности и мерки за решавање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа“ (Vláda Slovenskej republiky 1996). Додека целите на Резолуцијата 668/1995 и на канцеларијата создадена со неа се дефинирани со етнички неутрални изрази, текстот на Резолуцијата 310/1996 се занимава предимно со ромското население. Додека во поголемиот дел оваа загриженост е експлицитна, резолуцијата исто така содржи јазик каде што повикувањето на Ромите е имплицитно, а сепак јасно (на пр. „неприспособени граѓани“).

Материјалите што ја придружуваат Резолуцијата 310/1996 препорачуваат мерки во седум глави (тука нема да расправаме за сите од нив): формално образование; вработување; животни услови; практично и стручно образование; грижа за здравјето; „негативни социјални феномени“ и „организациско, материјално и персонално обезбедување на решението“. Во областа на формалното образование резолуцијата препорачува нулти одделенија и други алтернативни програми со нагласување на словачкиот јазик, како и експериментални проекти фокусирани на учење на ромските деца на традиционалните ромски занаети. Забележувајќи „опустошување на станови од страна на граѓаните“, раширена деликвенција во плаќањето на станарината и „честа преселба на дел од граѓаните и проблеми со регистрацијата на постојано живеалиште“, делот за животните услови препорачува „решение за (...) неприспособените (*neprispôsobení*) граѓани“ и поддршка за реновирање на ромските населби. Покрај тоа, делот од Резолуцијата 310/1996 за практично и стручно образование повикува на проект за подготвување на возрасните Роми во професиите и традиционалните занаети, исто така препорачувајќи курсеви за домашна економија и други животни вештини. За да им се стави крај на „негативните социјални феномени“, резолуцијата препорачува поддржување на „природниот авторитет“ на традиционалните водачи (*vajdovia*) во ромските населби, охрабрувајќи ја соработката меѓу полицијата и организациите активни во подигањето на ромското познавање на правото и сугерира преглед на практиката на медиумите за истакнување на ромскиот етницитет во нивните извештаи за криминалот. На крајот, во делот под наслов „организациско, материјално и персонално обезбедување на решението“, словачката влада ветува да го претстави својот пристап кон проблемите на Ромите во меѓународните форуми, да собере информации за решенијата на другите европски држави за истите тие проблеми и да нареди истражување за ефектите од социјалната и економската трансформација „врз некои групи од граѓаните, особено Ромите“.

Додека Резолуцијата 310 „За предлозите за активности и мерки за решавање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа“ ги идентификува областите на проблемите и наведува можни правни лекови, таа ниту ги определу-

²⁷ Како што забележува Барањ (2002: 293), постои прилична согласност меѓу аналитичарите во и надвор од Република Словачка дека немала Владата на Мечиар планови за примена на Резолуцијата 796.

ва задолженијата, ниту доделува средства за мерките зацртани во текстот на Резолуцијата. На сличен начин „Извештајот за извршување на функциите и мерките за решавање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа во 1997 година“ од мај 1997 година објавува дека „резултатите што беа постигнати во 1996 година ги исполнија функциите определени за 1996 година и претставуваат добра почетна точка за обезбедување на функциите одобрени во 1997 година, со поглед до 2000 година“, забележувајќи дека „предлогот мерки за 1997 година не содржи квантификација на потребите на државниот буџет на Република Словачка за 1997 година“ (Vláda Slovenskej republiky 1997b). Меѓутоа, наместо да преземе чекори за примена на Резолуцијата 310, на 3 ноември 1997 година Владата на Словачка ја објави Резолуцијата 796, подобро позната како „Концептуални намери на Владата на Република Словачка за решавање на проблемите на Ромите во тековните социјално–економски услови“ (Vláda Slovenskej republiky 1997a). Меѓу „фундаменталните тези“ на новата резолуција се дека образованието на ромските деца претставува неопходен услов за успешно решавање на ромското население и дека средствата и материјалите користени за решавање на проблемите на Ромите не треба да се распределуваат врз основа на етничноста туку за „конкретни проекти во контекст на помошта за граѓаните кои имаат потреба од помош“ како и за регионалните развојни проекти. И покрај сличностите во пристапот со Резолуцијата 153 од пред шест години, Резолуцијата 796 посветува неколку страници на критика на поранешниот документ во смисла дека „во сегашните услови проблематиката на Ромите не се карактеризира со членството во едно национално малцинство туку како проблематика на социјална состојба и социјална помош“.

Приоритетите на Резолуцијата 796 се организирани во категории на образованието и културата, вработувањето, животните услови, социјалната помош, грижата за здравјето и „спречување на антисоцијална активност“. Во последнава област владата планира „да го регистрира, анализира и објасни криминалитетот на ромското население“ за да собере информации за спречување на таквиот криминалитет. Без оглед на добрите или лошите намери на Резолуцијата 796, таа (за разлика од Резолуцијата 310) ги определува улогите на посебни владини тела за остварување на посебни мерки и ги оцртува изворите на средствата за овие мерки²⁷. Меѓутоа, како што вели Ева Сobotка (2001b), Резолуцијата 796 остана само на хартија со отстранувањето на Мечиар од функцијата како резултат на парламентарните избори во 1998 година.

²⁸ Додека е изјавата веројатно мотивирана од желбата да се дискредитира претходната влада, сепак е значајно што посветува новата влада толку многу внимание на односите мнозинство–малцинство.

ПОЛИТИКАТА НА ВЛАДАТА НА СУРИНДА

Набрзо откако ја презеде власта во ноември 1998 година, прозападната влада на Микулас Суринда објави „Црна книга“ како попис на штетата направена на Словачка од страна на претходната влада. Иако одделите на „Црната книга“ кои се занимаваат со третирањето на малцинствата се концентрираат пред сè на маѓарското малцинство, во извештајот се зборува на поопшто ниво дека „...односот на (Мечијаровата) влада кон националните малцинства и етничките групи може да се карактеризира како катастрофален“ (Vláda Slovenskej republiky 1998a)²⁸. Исто како и во Уставот, „Црната книга“ спомнува и национални малцинства и етнички групи, без да прави експлицитна разлика меѓу двете. И покрај пропустот да ги дефинира потенцијалните круцијални изрази, „Црната книга“ вклучува во својата листа на манифестирања на расизам, нетолеранција и ксенофобија под Владата на Мечиар, расистички изјави на членови на Владата, пораст на скинхедското насилство и неактивност на Парламентот кон општинските декрети кои им забрануваат на Ромите да се населуваат (Vláda Slovenskej republiky, 1998a).

Помалку од еден месец по преземањето на власта, Владата на Суринда го отпушти Бранислав Балаж од неговата функција како полномошник на Владата за решавање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа (Vláda Slovenskej republiky 1998b). Владината Резолуција 127 од 1999 година, меѓутоа, создаде слична канцеларија со етнички специфично име, „Канцеларија на владиниот полномошник за решавање на проблемите на граѓаните што му припаѓаат на ромското малцинство“, која сега ја пополниваше еден Ром, Винсент Данихел (Vláda Slovenskej republiky 1999c). На ист начин како претходните политички документи, членот 1 на Статутот на новиот владин полномошник вели дека најфундаменталните проблеми со кои ќе се соочи Канцеларијата се невработеноста и животните услови, како и здравствените проблеми, социјалните проблеми, проблемите со образованието и со хигиената. Членот 3 на Статутот дава нова подлога во изборот меѓу задачите на владиниот полномошник при компилацијата на предлози за програми за подобрување на уживањето на граѓанските права од страна на членовите на ромското население. Членот 4 на Статутот го поставува владиниот полномошник за решавање на проблемите на граѓаните кои му припаѓаат на ромското малцинство под (новосозданиот) заменик–премиер за човекови права, за малцинства и за регионален развој, додека членот 6 го прави владиниот полномошник член на владиниот Совет за борба против антисоцијалната активност.

На 27 септември 1999 година Владата на Суринда усвои „Стратегија на Владата на Република Словачка за решавање на проблемите на ромското национално малцинство и низа мерки за нејзина примена – Фаза I“ (Vláda Slovenskej republiky 1999b). Прогласувајќи ја Резолуцијата 796/97 („Концептуални намери“) за неважеч-

²⁹ Од 1989 година декларираниите обврски на државата кон ромското население често беа префрлувани на невладиноот сектор (Jugová 2000a: 28). Фаза I на Стратегијата на Владата на Република Словачка за решавање на проблемите на ромското национално малцинство и редицата мерки за нејзината примена практично признава дека е случајот таков, велејќи дека „самопожртвуваната активност на доброволците за доброто на дел од ромското население е непроценлива“ (Vláda Slovenskej republiky 1999b). Меѓу најуспешните примери на решавање на проблемите на ова поле без владина помош е ромската населба Поштарка, која се наоѓа во предградието на Бардејов. На територијата на населбата има црква и културен центар кој вклучува игралишта и клубски простории. Покрај тоа, отец Петер, свештеник од Селезијанскиот ред, кој работи со ромската младина од 1990 година, води училиште заедно со ромската калуѓерка, сестрата Атаназиа (види Wooltiff-Butušiková 2000).

ка и ништожна „во интерес на законската чистота“, новата резолуција ја куди Мечиаровата влада дека работела спротивно на духот на својата сопствена резолуција со одбивањето да изработи закон за користење на малцинските јазици, намалувањето на субвенциите за развој на малцинските култури и јазици и несоздавањето владина канцеларија за решавање на проблемите на ромското малцинство. Фазата I на Стратегијата исто така забележува дека е филозофијата на еднаквост објавена во Резолуцијата 153/1991 („Принципи“) спротивна со реализацијата на таквата еднаквост, но ги остава Принципите во сила како „историски вреден материјал“ и покрај нивната непрактичност. На сличен начин со политичките инструменти што ѝ претходеле, Фазата I го дели решавањето на проблемите на ромското население во седум домени, вклучувајќи ги образованието, животните услови, социјалната политика, грижата за здравјето и вработувањето. Меѓутоа, за разлика од претходните мерки, Резолуцијата 821 исто така содржи оддели за човековите права и за ромската култура. Резолуцијата понатаму ја зема предвид меѓународната средина, изјавувајќи дека странските демократии нема само да ја прифатат, туку исто така ќе обезбедат и материјална поддршка за конкретни проекти наменети за решавање на посебни проблеми. Сепак, додека Фаза I ветува многу, нејзините предлози се во најголем дел воопштени и документот не ги лоцира средствата во посебни тела за остварување на мерките зацртани во резолуцијата (cf. Open Society Institute 2001: 431–432; Sobotka 2001b; Vašečka and Džambazovič 2000: 26).

Фаза II од програмата на Владата на Суринда за ромското население на Словачка, „Разработената стратегија на Владата на Република Словачка за решавање на проблемите на ромското национално малцинство“, била одобрена на 3 мај 2000 година како Резолуција 294 (Vláda Slovenskej republiky 2000b). Во областа на човековите права (Фаза II ги користи истите категории како Фаза I), Ромите се карактеризираат како „посебно национално малцинство“ подложено на дискриминација „главно во минатото“ и се повикува да се ангажираат Ромите активно во решавањето на своите сопствени проблеми. Во областа на образованието, Фаза II ја претставува мултикултурната обука како неопходност за подобрување на односите меѓу Ромите и мнозинското население и повикува да се создаваат услови што ќе доведат до подготвување на ромските деца за училиште. Покрај тоа, „Владата на Република Словачка ги признава културата и јазикот на Ромите како неспорни културни вредности на Република Словачка“, со ветување на Министерството за култура да спроведе социјално–историско истражување на ромското население во Словачка и да ги прошири емисиите на телевизијата и на радиото за Ромите. Делот за животните услови ветува уште еден истражувачки проект кој ќе се однесува на состојбата на ромските населби во целата земја. На крајот Владата ветува да создаде простор да учествуваат невладините организации во делењето социјална помош на ромската заедница²⁹. Сè на сè, Фаза II се занимава со примена на мерките наведени во текстот на резолуција–

та многу поподробно одошто во Фаза I, но определувањето на средствата за конкретни задачи останува нејасно, а некои задачи бараат финансирање, кое не може да се обезбеди од државниот буџет (види Džambazovič 2000: 27–28).

СЕГАШНИТЕ ИНСТИТУЦИИ - ДАЛИ ЌЕ ВРЕДАТ?

Сега институционалната рамка за реализација на правата на ромското малцинство се состои од заменикот–премиер за човекови права, малцинства и регионален развој, владиниот полномошник за Ромите и новосоздадената функција јавен правобранител – омбудсман (види Zbieřka Zákonov Slovenskej republiky 2001c). Додека заменик–премиерот за човекови права и владиниот полномошник подолу добиваат дополнително внимание, фактот дека функцијата јавен правобранител беше активрана дури на 1 јануари 2002 година не ми дозволува тука да кажам повеќе за неа. Исто така вреди да се спомне владината Резолуција 283/2000, „Резолуција на Владата на Република Словачка што се однесува на Акциониот план за спречување на сите форми на дискриминација, расизам, ксенофобија, антисемитизам и на други форми на нетолеранција за периодот 2000–20001“ (Vláda Slovenskej republiky 2000a). Одобрена истиот ден кога и Фазата II на владината Стратегија за решавање на проблемите на ромското национално малцинство, Резолуцијата 283 предвидува национална конференција за спречување на сите форми на дискриминација, настава за толеранција во училиштата и за државните вработени (вклучувајќи ги полицајците, офицерите во војската, затворските стражари, професорите, здравствените работници и социјалните работници) и основање центар за мониторинг на дискриминацијата во Министерството за труд, социјални работи и семејство.

Како што илустрира горната расправа, политиката кон Ромите во посткомунистичка Словачка е одбележана со одреден дисконтинуитет, не само меѓу владите кои се наследуваа, туку исто така и во мандатот на една влада. Наместо конзистентно да применуваат една програма, словачките бирократи повеќепати го составуваа она што го претставуваат како нови приоритети на политиката и повикуваа за нови пилот–проекти што ќе ги одразат тие приоритети. Како последица на тоа, додека Владата на Суринда можеби (без оглед на нејзините мотиви) прави вистински напор да ја подобри ситуацијата на ромското население на Словачка, разработената Стратегија на Владата на Република Словачка за решавање на проблемите на ромското национално малцинство би можела да дојде како премногу малку и премногу доцна. Како што истакнува Михал Вашечка, „со оглед на нашето досегашно искуство, не може да се отфрли можноста дека новата администрација што произлезе од парламентарните избори во 2002 година пак ќе постави сосема нова концепција за владиниот пристап кон Ромите, за која

³⁰ Интервју на авторот, Братислава, 24 јануари 2000. Дополнителна поддршка од ова тврдење доаѓа од моите разговори со членови на општинската управа во Вељка Ида (водени на 6 јули 2001), кои открија дека никој од службата на владиниот полномошник не одговорил на поканата од градоначалникот да ја посети релативно големата и исклучително загадена ромска населба на општината.

ќе биде потребно половина од мандатот на администрацијата за да се подготви“ (Vašečka and Džambazovič 2000: 28; исто така види Vašečka 2000b: 198).

Дисконтинуитетот карактеристичен за словачката политика кон ромското население е особено видлив во создавањето посебни канцеларии за посебните проблеми на Ромите. Како што беше забележано погоре, функцијата владин полномошник за решавање на проблемите на граѓаните кои имаат потреба од посебна грижа создадена од владата на Мечиар почнала како обид да се замолчат организациите за човекови права и да се спречи развивањето на социјален немир кај ромското население на Словачка. Покрај тоа, првиот владин полномошник Бранислав Балаж направи малку друго, освен што учествуваше повеќе пати во предлагањето на нови политички приоритети што никогаш не беа применувани. Дури, како што зборувам поподробно во делот за ромските политички партии и НВО, како и во Глава 8, HZDS ја користеше функцијата владин полномошник и нејзиниот службеник за да склучи аранжман со ромските политички партии, со кој двајца ромски кандидати вклучени во листата на HZDS добија позиции што го направија нивниот избор неверојатен.

Разочарувајќи ги почетните очекувања, првиот владин полномошник за решавање на проблемите на граѓаните што му припаѓаат на ромското малцинство во владата на Суринда, Винсент Данихел, се чини дека сторил само малку повеќе од својот претходник. И додека политичките документи објавени во периодот додека е Данихел на функција одразуваат конзистентност во приоритетите која недостигаше во времето на Владата на Мечијар, се чини дека е тоа целиот резултат од неговата двегодишна работа. Дури, мојот разговор со еден член на Данихеловиот персонал откри интерес за рекламирање на наводните постигнувања на службата, за сметка на квалитетот на информациите за ромското население на Словачка³⁰. Карактеризирајќи ја Фазата I на владината Стратегија за решавање на проблемите на ромското национално малцинство како „џиновски скок напред“, мојот информатор тврдеше дека се односите меѓу Ромите и неромите главно позитивни, иако помалку во Источна Словачка одошто во Западна Словачка. Со оглед на тоа што најмногу од ромското население во Република Словачка живее во Источна Словачка, ова тврдење би било тривијално дури и ако е точно. Покрај тоа, како што покажав во Делот I на оваа глава, односите меѓу Ромите и неромите се повеќе негативни одошто позитивни. Тврдењето на мојот информатор за слични нивоа на интеграција на Ромите во областите населени со Словази и со Маѓари на Република Словачка ја одразува истата оддалеченост од вистинската ситуација на Ромите во земјата. Конечно, статусот на функцијата владин полномошник секако не беше помогната со отпуштањето на Данихел во мај 2001 година поради сомневање за проневера, или со честите конфликти меѓу Данихел и заменикот–премиер за чове-

³¹ Во еден разговор (воден од авторот на 23 април 2001, Кошице), еден од моите информатори извести дека една ревизија од Светската банка нашла докази кои сугерираат дека била извршена некаква проневера во време кога бил на функција Данихел. Регистрацијата на Данихел на едно граѓанско здружение на адреса на службата на владиниот полномошник е, во најмал случај, јасен доказ за тактичка грешка.

³² Спротивно од својот претходник, Оргованова зборува англиски, што ѝ дозволува да комуницира директно со организациони надвор од Република Словачка. Покрај тоа, Оргованова била член на Меѓународниот совет за правата на малцинските групи со седиште во Лондон и работела во Одборот на Проектот за етнички односи, меѓународна невладинска организација со седиште во Принстон, Њу Џерси, САД.

кови права, малцинства и регионален развој Пал Чаки, кои кулминираа со обвинувањата на Данихел дека неговиот директен претпоставен злоупотребувал средства од Светската банка (Sam adaj – Sme tu 2001)³¹.

Наименуван во јуни 2001 година, новиот „владин полномошник за ромските заедници“ (види Vláda Slovenskej republiky 2001), Клара Оргованова постигнала повеќе во своите шест месеци одошто нејзиниот претходник за повеќе од две години работа. Ромка, донекаде меѓународно познат експерт за Ромите³², Оргованова истапила со план за отворање огранок на организацијата во Кошице во првите месеци по нејзиното наменување на функцијата (Hivešová-Šilanová 2001). Уште една иновација на Оргованова е воведувањето програма за стажирање за младите ромски активисти во службата на владиниот полномошник (Hivešová-Šilanová 2002). Можеби најхрабрувачки, со оглед на недостигот на контакти со ромското население на нејзиниот претходник, се нејзините состаноци со локалните власти, и Роми и нероми (Romano nevo l'il 2002c). Сепак, долгорочните ефекти од напорите на Оргованова зависат во голем дел од извесен континуитет кој до сега фали меѓу изборите, како и од нејзината способност да работи со заменик–премиерот Чаки, за кого многумина во Словачка сметаат дека се грижи за маѓарското малцинство на сметка на другите малцинства во државата (исто така види U.S. Department of State 2000b).

ПОДДРШКА НА РОМСКАТА КУЛТУРА ВО ПРАКТИКАТА

ОПШТИ ТРЕНДОВИ

Крајот на комунизмот во Чехословачка доведе до процут на институции поврзани со ромската култура. Меѓу првите беше Одделот за ромски студии кој беше отворен на Универзитетот Константин Филозоф во Нитра во 1990 година. Следната година почна да излегува првиот словачки ромски весник. По овие настани, во 1992 следувахе основањето на средно занаетчиско училиште во Кошице. Една година подоцна беше отворен ромски професионален театар *Romathan* во истиот град.

И покрај почетната еуфорија, државната помош за ромската култура се намалува во текот на следните неколку години. Од 1992 до 1995 субвенциите за малцинските публикации се намалија за 44,8%, а субвенциите за ромските публикации посебно се намалија за 65,1% (повеќе одошто на кое било малцинство) (Dostál 1998: 164). Освен тоа, меѓу 1994 и 1998 година владата на Мечиар ја снизи финан-

³³ Додека извештајот всушност беше објавен од Советот на Европа во 1999 (то ест кога беше на власт Владата на Суринада), меѓу телата и институциите што учествуваа во подготвувањето на материјалот за извештајот е Канцеларијата на полномошникот на Владата на Република Словачка за решавање на проблемите на лицата што имаат потреба од посебна грижа, која беше укината во првите месеци на Владата на Суринада (Council of Europe 1999: 42).

сиската поддршка за малцинските културни друштва и за печатот од 140 милиони круни на 50 милиони круни (Dostál 1998: 163); средствата за словачкото културно друштво *Matica slovenská*, од друга страна, се зголемија во текот на истиот период (Fisher 1995; U.S. Department of State 1998b). Понатаму, автономијата на малцинските театри беше докрајчена во 1996 година со декрет на министерот за култура Иван Худец, а 9 милиони круни наменети во државниот буџет за поддршка на малцинските публикации во 1997 година отидоа во издавачките компании на промечијарскиот весник *Slovenská Republika*, со цел да се објавуваат прилози на малцинските јазици во тој весник (U.S. Department of State 1998b). Не само што не беа читани овие прилози од страна на членовите на етничките малцинства во Словачка, туку исто така помалку од половина од доделените средства всушност беа искористени за објавување прилози (U.S. Department of State 1998b). Извесно олеснување дојде од владата на Суринада, со доделувањето во август 1999 година на дополнителни 15 милиони круни на Канцеларијата на владиниот полномошник за решавање на проблемите на граѓаните што му припаѓаат на ромското малцинство; со дополнителните пари требаше да се покријат нултите одделенија во десет училишта, обуката за чувствителност на полицајците и други државни службеници, програми на државната телевизија за образование на јавноста за Ромите, Средното училиште за уметности во Кошице, регионални културни центри, тела за социјално советување и програми за грижа за здравјето (U.S. Department of State 2000b). Сè на сè, успехот на Владата на Суринада во поддршката на ромската култура е различен, со зголемувања во некои области, но со кастрења во други како противтежа (на пр. публикациите).

ОБРАЗОВАНИЕ

Еден извештај, очигледно подготвен во мандатот на најскорешната Влада на Мечиар³³, за Советот на Европа го наведува Актот 29/1984 за мрежата на основни и средни училишта, кој гарантира дека членовите на „бохемската (то ест чешката), маѓарската, германската, полската и украинската (рутенската)“ националност може да добиваат образование на својот сопствен јазик „во обем пропорционален на интересите на нивниот национален развој“ (Council of Europe 1999: 25). Тука не е интересно само тоа што режимот на Мечијар наведува со одобрување документ од една ера во која немаа Ромите право на образование на својот мајчин јазик, туку исто така и неодреденоста на фразата „во обем пропорционален на интересите на нивниот национален развој“. Извештајот продолжува да се фали дека обезбедило Министерството за образование објавување книга напишана на ромско-словачки (*Romano hangoro*) за користење во првото и во второто одделение на основното училиште (со тоа што тој ќе се користи во посеб-

³⁴ Една анкета спроведена во Словачка во 1994 покажала дека се 33% од Ромите за некаква обука на ромски, додека 45% не сакале таква обука (Barany 2002: 165). Според една студија објавена во 1998 година од страна на Истражувачки институт за труд, социјални работи и семејство, додека 55,7% од ромските семејства редовно комуницираат на ромски, 27% го користат повремено, а 17,3% воопшто не зборуваат ромски. Истата студија забележува опаѓање во користењето на ромскиот кај оние што постигнале повисоко ниво на образование.

³⁵ Во јануари 2002 владиниот полномошник за ромските заедници Клара Оргованова наредила да се преведе на словачки еден чешко-ромски речник и граматика, за користење во образованието. Со тоа, Оргованова истакнува дека ромскиот не треба да биде единствен јазик за настава во ромските училишта (RFE/RL Newsline 2002a). Законот кој го уредува користењето на јазиците на националните малцинства сега е во сила, но ромскиот сè уште не се користи во својство на официјален јазик никаде во Република Словачка.

ното образование), исто така спомнувајќи објавување на ромско-словачки учебник (*Amari alphabet* - „Нашата азбука“), одобрен за употреба во третото и во четвртото одделение на основното училиште (Council of Europe 1999: 27; Radičová 2001; Trifunovska 2001: 568). Додека сиве овие книги биле објавувани од 1995 или од порано, ни една не е систематски дистрибуирана во училиштата со голем број ученици од ромското население. Конечно, извештајот забележува дека се користи ромскиот јазик „како дополнителен јазик“ во детските градинки, во нултите одделенија и во Средното училиште за уметности во Кошице (Council of Europe 1999: 31).³⁴ Поинаку кажано, ромскиот јазик не се предава ни како предмет, ниту се користи како јазик за настава во кое било училиште, така што неговото повремено користење во едно единствено средно училиште во најдобар случај е гест кон ромските ученици кои веќе мора да научиле добро словачки за да го завршат основното образование³⁵.

Како што е вистина во цела Источна Европа и пошироко, образовните установи наменети за потребите на ромските ученици се реткост. Официјално, нема основни училишта за Ромите, а Средното училиште за уметности во Кошице е единствено ромско средно училиште во земјата и им служи на учениците кои веќе успеале во неромските основни училишта. На ниво на високо образование, на ромските студенти им се дава предност за прием на универзитет од 1989 година (Vašečka 1999: 769). Меѓутоа, како што расправав порано во оваа глава, малку Роми стигнуваат до средно образование, така што ромски студенти претставуваат мало малцинство дури и на Катедрата за ромистика. Сепак, Универзитетот во Прешов нуди постдипломски студии по ромистика.

МЕДИУМИТЕ

Иако ромската популација често пати била предмет на словачкиот печат, таа не била доволно застапена меѓу новинарите. Извештајот на владата на Мечијар до Советот на Европа наведува дека Словачкото радио емитирало 2.911 часови програма за националните малцинства и етнички групи во 1997 година, додека Словачката телевизија емитувала само 48 часа за малцинствата во истата година (Council of Europe, 1999 b: 13). Ниту едно од овие емитувања не било наменето за словачката ромска популација. Првата неделна радиоемисија за Ромите кои говорат унгарски јазик започнала на 5 јуни 1998 година, а првата радиопрограма на ромски јазик беше емитувана кон крајот на декември во истата година (Vašečka, 1999a: 774). Денес, иако телевизиската емисија „Ромале“ („Роми“) не се емитува редовно, студиото на Словачкото радио од Прешов емитува секоја недела 20-минутна програма „О Рома вакерен“ („Ромите говорат“) со вести и култура, додека

³⁶ Во 1998, на пример, *Romano nevo l'il* објави шест изданија, што очигледно се должи најмногу на нередовното добивање субвенции од Министерството за култура (Vašečka 1999a: 774).

³⁷ Според главниот уредник на *Sam adaj* Ана Коптова, додека *Romano nevo l'il* објавил четири изданија во 2000 година, по вкупна цена од 1,350.000 круни, *Sam adaj - Sme tu* објавил 8 изданија во 2000 година, по вкупна цена од 400.000 круни (Koptová 2001: 1–2).

³⁸ Тука треба да се забележи дека криминолошката практика за изделување на Ромите не е ограничена само на државите од посткомунистичка Источна Европа кои се демократизираат. Во САД еден прирачник за обука на полицијата од 1987 година под наслов „Цигани, патници и крадци“ (Columbia: South Carolina Criminal Justice Academy) ги опишува физичките карактеристики на „европските Цигани“ за да „му го прикаже на полицискиот персонал животниот стил и криминалните активности на Циганите што придонесува за ефективна истрага и јакнење на техниките“ (цитирано во Mirga and Grocholski 1999: 12).

³⁹ Дури и кога Владата на Суринада веќе беше на власт, националното биро на полицијата објави статистика дека биле Ромите одговорни за над 20% од сите злосторства извршени во Словачка во 1998 (Jugová 1998: 30). Едно писмо од 1993 до уредникот на *New York Times* од секретарот за печат на Амбасадата на Република Словачка во Вашингтон, од друга страна им припишува приближно 40% од сите злосторства на „Циганите“ (Nemsookova 1993). Конечно, податоци од 1992 покажуваат дека биле одговорни Ромите за 8–11% од целиот криминал во Чехословачка (Pehe 1992: 58).

⁴⁰ Тука бројките варираат од

студиото на Словачкото радио во Банска Бистрица нуди програми со верска содржина на ромски јазик (Vašečka, 2000b: 213).

До пред крајот на 2000 година, словачкото Министерство за култура го финансираше издавањето на периодични публикации за потребите на ромската популација во земјата. Најуспешната од овие е *Romano nevo l'il* („Ромско ново писмо“) од Нитра, кое се објавува од 1991 година. Додека *Romano nevo l'il* официјално е неделник, всушност тој се појавува спорадично³⁶. Често експлицитниот конкурент на *Romano nevo l'il*, *Sam adaj - Sme tu* („Ние сме тука“), почна во 1999 година како двонеделник и се објавуваше спорадично до мај 2001 година, кога беше укинат како директен резултат на решението во 2000 година на Министерството за култура да ги укине средствата во полза на *Romano nevo l'il* (Koptová 2001: 1)³⁷. Денес Министерството за култура финансира два месечника за ромските деца (од кои едниот е пишуван на западнословачкиот ромски, што го прави нечитлив за повеќето ромски деца што зборуваат источнословачки ромски) како и два месечника (еден образовен, друг стручен) за возрасните Роми и еден интелектуален и главно нечитан двомесечник (Vašečka 2000: 213; исто така види Jurová 1997: 172). Исто така од Министерството за култура субвенции добива и *Hid-Most-Phurt* („Мост“), тријазично периодично списание наменето првенствено за Ромите кои зборуваат унгарски, а го објавува ромскиот поет и некогашен политичар Јозеф Раваз.

ДИСКРИМИНАТОРСКА ИДЕНТИФИКАЦИЈА СПОРЕД ЕТНИЧНОСТА

Додека е можно дека изборите од 1998 година донесоа фундаментална промена во политичките цели на државно ниво, тие не доведоа до слична промена во односите меѓу мнозинското население и Ромите (Vašečka 1999a: 758; Vašečka 2000b). Присвојувајќи една практика од комунистичка Чехословачка (види Barany 1994; Tritt 1992: 27, 154)³⁸, Република Словачка при идентификација ги изделуваше ромските криминалци според етничноста, сè до доаѓањето на власт на Владата на Суринада во ноември 1998 година, кога Министерството за внатрешни работи нареди извештаите и статистиките за „ромскиот криминалитет“ да не се објавуваат по 1998 година (Benkovič and Vakulová 1999: 15; Vláda Slovenskej republiky 1999a)³⁹. Како и да е, денес, веб-страницата на Министерството за правда дава статистички податоци за Ромите осудувани на национално и на ниво на окрузите, а определувањето на етничноста им се препушта на оние што известуваат за злосторството (бидејќи се противат осудените) (Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky 2000; 2001; Open Society Institute 2001: 462). На оваа веб-страница Ромите повторно се единствената група идентификувана според етничноста, со бројки дадени за сразмерот на Ромите меѓу

15,02% (1987) до 23,22% (1991), со најнеодамнешната бројка (2000) 20,79%. Михал Вашечка (2000b: 226) известува дека 40% од затворениците во Словачка се Роми и дека определувањето на етничноста е направено врз основа на физичкиот изглед.

⁴¹ Ева Шуриова (2001: 480–482), од друга страна, го припишува опаѓањето што го забележува во ромското учество во криминалната активност од 1993 на зголемената усовершеност на Ромите како криминалци. Меѓутоа, наспроти предсудите и емпириски грешки (на пр. „Миграцијата е типична карактеристика за ромскиот етникум“ (стр. 475), Шуриова дава статистички податоци за ромско учество во разни видови криминал. Дури, споредбата на бројките на Шуриова со вкупните годишни бројки дозволува пресметување на уделот на Ромите во посебни категории на криминална активност (cf. Majchrák 2001: 636). Така, во 2000, на пример, Роми биле одговорни за 17,1% насилни злосторства, 29,0% за криминал на имот и 46,7% за морален криминал со познати извршители, што претставува вкупно 18,5 од сите криминали со познати извршители во таа година.

осудените криминалци за секоја година во периодот 1985–2000 година, наведени покрај категориите за младите, жените и осудуваните повратници⁴⁰. Исто така заслужува да се забележи дека статистиката на веб-страницата, која го открива бројот на криминалците според професионалните квалификации и образованието, не ја употребува категоријата „Роми“, така што податоците потребни за контрола на веројатните ефекти од образованието и стручната обука врз криминалната активност на ромското население не се на располагање⁴¹.

Друга област во која биле изделени Ромите за идентификација според етничноста, е вработувањето. До декември 1999 година, државните служби за вработување рутински им забележувале на работодавците да не вработуваат ромски работници бидејќи немало закон кој би ги спречувал службите да го прават тоа (види, на пример, *Národná obroda* 1999a; *Nový čas* 1999; *Pravda* 1999). Натаму, додека Законот 292 од 1 декември 1999 година ја забранува дискриминацијата врз основа на расата, бојата на кожата, јазикот, полот, социјалното потекло, возраста, религијата, верувањето или членството во некоја национална или етничка група, канцелариите за вработување во многу случаи на новите рестрикции одговарале со заменување на „P“ на барањата на Ромите за работа, со „B“ (за *biely*, то ест бел) на документите на неромските баратели (Open Society Institute 2001: 460; Vašečka 2000: 208). Слична практика постои во војската на Република Словачка, како и во многу окружни оддели за социјални работи (Vašečka 1999a: 765). Конечно, мерките во здравствената заштита што ги ставаат Ромите во неповолна положба поради нивната етничност вклучуваат посебни (ограничени) часови за Ромите, посебни соби за ромските и неромските мајки и одбивање на колите за брза помош да влегуваат во ромски населби (Vašečka 2000b: 208; Koptová 1999).

ПОЛИЦИСКО НАСИЛСТВО И НАСИЛСТВО ОД СКИНХЕДСИТЕ ВРЗ РОМИТЕ

ЗАКОНИ И СТАТИСТИКА ЗА РАСИСТИЧКИ МОТИВИРАНО НАСИЛСТВО

Член 12 од словачкиот Устав ги гарантира основните права и слободи без оглед на полот, расата, бојата на кожата, јазикот, религијата, верувањето, потеклото, „членството во национално или етничко малцинство“ и родот, во исто време забранувајќи позитивна дискриминација врз основа на овие карактеристики (Zbierka zákonov 1992; cf. Zbierka zákonov Slovenskej republiky 2001a). Словачкиот Кривичен законик зборува за расно мотивираното насилство во член 196, одредувајќи затвор

⁴² Спротивно на тоа, главниот обвинител на Република Словачка известил дека 32 до 43 лица биле обвинети за расно мотивирани кривични дела во 1998 и 1999 (Vašečka 2000b: 211).

во траење од две години за предизвикување или закана со смрт, повреда или друго големо зло врз некоја индивидуа или група жители врз основа на нивните политички убедувања, националноста, расата, вероисповедта или немање вера; собирање со цел за вршење злосторство така дефинирано исто така е казниво (Sbírka zákonů české a Slovenské federativní republiky 1992). Член 198 на Кривичниот законик зборува за клеветење на некоја нација, јазик, раса или група дефинирана според религиозно или политичко убедување, како и за поттикнување кон етничка и расна омраза и собирање со цел за такво поттикнување, а секое од овие насилства подлежат на казна затвор до една година. Член 221, од друга страна, одредува казна од 6 месеци до 3 години затвор или парична казна за повреда на здравјето врз основа на политичко верување, националност, раса, вера или немање вера, со тоа што посериозно оштетување на здравјето се казнува со затвор во траење од една до пет години, а смрт од три до осум години затвор. Покрај тоа, член 260 од словачкиот Кривичен законик зборува за обезбедување и давање поддршка на движењата кои обезбедуваат и собираат помош за движењата кои имаат цел да ги лишат граѓаните од граѓанските права врз основа на националност, раса, класа или религија, предвидувајќи затвор во траење од една до пет години за таквата активност преземена од поединец, три до осум години за учество во организирана група. Конечно, член 261 предвидува затворска казна од шест месеци до три години за јавни изразувања на симпатија „кон фашизмот или кон слично движење“.

Министерството за внатрешни работи води евиденција за расно мотивираниот криминал во Словачка од 1995 година, бележејќи 19 такви кривични дела во 1995, 31 во 1996, 19 во 1997 и по 21 во 1998 и 1999 година. (Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky 2000)⁴². Меѓутоа, класификувањето на едно кривично дело како расно мотивирано се разликува од обвинувањето за тоа дело како такво и воопшто од решавањето за тоа дело, така што 11 од евидентираните расно мотивирани кривични дела се решени во 1995, 18 во 1996, 8 во 1997 и по 15 во 1998 и 1999 година. Во 2000 година Министерството за внатрешни работи евидентирало 35 расно мотивирани кривични дела од кои во седум биле вмешани Роми (International Helsinki Federation for Human Rights 2001: 267). Освен тоа, Министерството за правда решавало за седум расно мотивирани убиства од 1996 година: едно во 1996, две во 1997, три во 1998 и едно во 2000 (Институт Отворено општество 2001b: 463 fn 218). Меѓутоа, и покрај постоењето на закон јасно насочен кон спречување и казнување на расно мотивирано насилство и очигледната отвореност на словачките владини органи за давање статистички податоци за расно мотивираните кривични дела, во практиката овие закони се применувани релативно ретко.

⁴³ Иако заради илегалноста на многу скинхедски активности е прилично тешко да се дознае колку скинхедси има (Majchrák 2001: 643), според една неодамнешна владина процена наведена бројка од 5.000 скинхедси во Словачка (Romano nevo l'il 2002a: cf. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky 2002).

⁴⁴ Довербата во полицијата кај словачкото население воопшто е исто така мала, со сразмер на анкетираните што изразуваат недоверба во полицијата, кој варира од 55% до 63% меѓу мај 1996 и декември 2000 (Majchrák 2001: 646).

ОДГОВОРИ НА СКИНХЕДСКОТО И ПОЛИЦИСКОТО НАСИЛСТВО: СЛУЧАЈОТ СО ИВАН МАКО И ЉУБОМИР ШАРИШСКИ

Во вообичаените одговори на расно мотивираните напади во Словачка спаѓаат: негирање дека било извршено некое кривично дело, негирање дека некое признато кривично дело било расно мотивирано и отфрлање на тврдењата од страна на полицијата (Vašečka 1999a: 765–766; исто така види Советодавен комитет за рамковната конвенција за заштита на националните малцинства – Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities 2000; European Commission against Racism and Intolerance 2000: 9, 15; International Helsinki Federation for Human Rights 2001: 266). Додека првиот одговор обично значи неповедување истрага за случајот кој е во прашање, највообичаеното сценарио што резултира од вториот одговор е обвинување на скинхедси за нарушување на мирот⁴³. Во случајот со отфрлување на тврдењата, од друга страна, врз жртвата на некој напад често се врши притисок да се откаже од обвинувањето, така што истрагата завршува пред да почне собирањето докази. Во случаите во кои извршители се самите полицајци ова трето сценарио е особено проблематично, поради тешкотијата да се докаже несоодветното однесување на полицијата поради недостиг на независна контролна комисија за жалбите за лошо постапување и лошо однесување од страна на службениците што ги спроведуваат законите (International Helsinki Federation for Human Rights 2001: 266). Покрај тоа, медицинските иследници често не сакаат да ги опишуваат повредите нанесени од полицајците како такви, додека адвокатите може да се стеснуваат да прифатат случаи за Роми од страв дека тоа ќе има негативно дејство врз нивната практика, како и во поглед на тенденцијата на судовите да не го применуваат законот за расно мотивирано насилство (European Commission against Racism and Intolerance 2000: 16; U.S. Department of State 1998b; 1999b; 2000b). Резултатите од моите анкетирања на Роми во Република Словачка ги одразуваат овие состојби, со тоа што 67,4% од анкетираниите кои имале искуство со полицијата потврдиле несоодветно постапување и 72,2% од сите анкетирани се изјасниле дека немаат доверба во полицијата⁴⁴. Како илустрација за третирањето на расно мотивираното насилство и полициското насилство против Ромите во Словачка, подолу ќе прикажам два случаја.

Случајот со Иван Мако е корисен за документирање на одбивноста на словачките судови да го применуваат важечкото законодавство на расно мотивираното насилство. На 1 јуни 1996 година Мако, Ром – студент на универзитет, бил нападен од тројца скинхедси на автобуска станица во Банска Бистрица и наречен „валкан Циган“ (Slobodníková 1999a). Оправдувајќи го решението на првостепениот суд дека нападот врз Мако не бил расно мотивиран со аргументот дека Кривичниот законик никаде не ги дефинира изразите „нација“, „националност“ или „раса“, судијата Михал Трубан го дава следново објаснение: „Ние разликуваме раси

⁴⁵ Меѓутоа, Ромите не се единствената физиономски посебна група кон која словачките власти одбиваат да го применат законот за расно мотивирано насилство, бидејќи скинхедските насилства врз Азијатите беа третирани исто. Јас сум благодарен на Карен Беркли што ми укажа на тоа.

⁴⁶ Додека словачките власти побрзо препознаваат расни мотивации во случаите со убиства, осудата на расно мотивирани напади често доаѓа само со смртта на жртвата. Во случајот со убиството на Марио Горал во 1995 година, на пример, словачката влада го осуди нападот на 25 скинхедски дури по смртта на Горал. Од промената на владата во 1998, меѓутоа, се чини дека доаѓа до „извесно подобрување“ во примената на законот во ваквите случаи, со тоа што полицијата реагираше брзо на убиството на Анастасија Балажова во август 2000 година (Benedik *et al.* 2000: 129). Воденето на случајот со Балажова во судот исто така покажува напредок, посебно што судот го третираше случајот како расно мотивиран и покрај првобитното негирање од страна на напаѓачот дека е скинхедс. Исто така потенцијално индикативно е формирањето полициска комисија за расно мотивираните злосторства, која се состана првпат на 5 декември 2001 година. Меѓутоа, можеби е најважен амандманот на Кривичниот законик, кој ги прави членовите 196 и 221 применливи на „етничките групи“ како и на „расите и националностите“ (Zbierka zákonov Slovenskej republiky 2000b).

⁴⁷ Според Институтот Отворено општество, ниедно тврдење за бруталност на полицијата не било потврдено од истражните власти досега (Open Society Institute 2001b: 466–467). Меѓутоа, тоа набрзо може да се промени, бидејќи 7 словачки полицајци замешани во смртта во полициски притвор на друг Ром, Карол Сендреи, беа обвинети во октомври 2001 за злосторства вклучувајќи мачење.

бела, црна и жолта. Од антрополошко гледиште Ромите не се членови на различна раса – тие се членови на белата раса“ (Slobodníková 1999a)⁴⁵. Претседателот на Асоцијацијата на судиите на Словачка, Павел Рохарик изрази слично гледиште, изјавувајќи дека „од антрополошко гледиште е очигледно дека Ромите, а во овој случај исто така и скинхедите, се од индоевропска раса“ (Slobodníková 1999a). По една неуспешна жалба, второстепениот суд во Банска Бистрица на 27 април 2000 година го поништил решението на понискиот суд, наоѓајќи дека е Јан Похлопник – единствениот познат напаѓач – виновен според член 221 на Кривичниот законик (оштетување на здравјето со расна мотивација) и го осудил на две години затвор и три години проверување (Open Society Institute 2001: 464 fn 224). Случајот со Иван Мако бил прв случај без убиство во Словачка окарактеризиран како расно мотивиран (Open Society Institute 2001: 464; Vašečka 2000b: 209)⁴⁶.

Смртта во полициски притвор на Љубомир Шаришки даде демонстрација на недостиг од волја од страна на словачките власти да ја санкционираат полициската бруталност кон Ромите⁴⁷. На 12 август 1999 година Шаришки бил фатен во Попрад под сомневање дека го украде велосипедот што го возел. При доаѓањето во полициската станица, полицаецот кој го уапсил му го предал испитувањето на Шаришки на друг полицаец, Мариан Фабиан. Во текот на испитувањето, Шаришки бил застрелан со пиштолот на Фабиан и утредента умрел од раната. Министерот за внатрешни работи Ладислав Питнер се појавил на телевизија на денот на застрелувањето за да изјави дека го зел Шаришки пиштолот на Фабиан и се самоубил, а словачките печатени медиуми ја објавија веста дури на 19 август, кога објави *Pravda* дека е Шаришки мртов. Во тестовите извршени на пиштолот кој го убил Шаришки експертот за отпечатоци на прстите не можел да открие никакви корисни отпечатоци, додека тестот на остатоците на оружјето што бил извршен на рацете на Фабиан 16 часови по застрелувањето не откриле траги на остатоци ни кај Фабиан ни кај Шаришки. Случајот заврши во октомври 2000 година, кога Фабиан беше условно казнет на една година поради немарност (што не го обезбедил како што треба своето оружје) во кратка процедура пред еден судија.

ИЛУСТРАЦИЈА: СЛОБОДА НА ДВИЖЕЊЕ И ЈАВНА БЕЗБЕДНОСТ

Со отсуството на полициска заштита против напади на скинхедсите во Република Словачка се соочив лично кон крајот на јуни 2001 година, кога патував во Централна Словачка. Кога ромскиот активист со кого имав договорено средба за анкетирање дојде да ме пречека на автобуската станица во градот Бановце над Бе-

⁴⁸ Меѓу политичарите во Република Словачка, Ласло Наѓ од Маѓарската коалициона партија е исклучително за конзистентна осуда на дискриминацијата спрема Ромите.

⁴⁹ Како што истакнува Даниела Хивесова–Шиланова (2000a: 71), додека се извинува Шустер од името на словачката нација на Евреите за злосторствата извршени од словачката држава во текот на Втората светска војна, тој не им понуди такво извинување на Ромите.

⁵⁰ Официјален англиски превод цитиран кај Кроу (1998: 52).

бравоу, бев изненаден кога видов дека човекот со кого требаше да се сретнам, кој изгледаше дека е тежок доста над 100 килограми, сепак дојде со телохранител со слична тежина, но поатлетски граден. Во текот на разговорот што го имав со Ромите во Бановце додека ја вршевме анкетата, повеќе пати ми зборуваа за конкретни напади од страна на скинхедси и за стравот да излегуваат по стемнување. И додека тие извештаи веќе не беа шокантни за мене во тој момент, моето следно изненадување дојде рано таа вечер.

Штом го завршивме анкетирањето во Бановце, оној со кого контактирав, неговиот телохранител и јас го напуштивме тој град и се возевме кон градот Приевиса, запирајќи на неколку места по пат. Поради тоа стигнавме при крајот на денот во Приевиса, каде што оној со кого контактирав и јас бевме договорени да се поделиме. Тој знаеше дека јас планирав од Приевиса да отпатувам со автобус и се оддалечи од патот за да ме остави на аголот од автобуската станица. Кога минуваше покрај станицата, ми објасни дека е во мој интерес да не ме видат со Роми скинхедсите што се мотаат околу станицата.

ПОЛИТИЧАРИ ОД СЛОВАЧКА ЗА РОМИТЕ

„Во Словачка расизмот може да црпи морална поддршка од највисоките политички места“ (Frič and Gál 1995: 22), со „толериран расизам од политичките елити зајакнувајќи ги расистичките тенденции на дел од населението, кулминирајќи во милитантни напади (...) против Ромите“ (Kusy 1998: 210). „Без модели од редовите на интелектуалните, политичките и културните елити, не би требало да се очекува постмодерно мултикултурно мислење од обичниот граѓанин“ (Vašečka 2001b: 248)⁴⁸. Како што сугерираат овие цитати од делата на овие современи словачки социјални научници, антиромските изјави во Словачка не се ексклузивен домен на просечниот граѓанин, при што конструктивните коментари за ромското население се реткост меѓу политичарите, како и меѓу членовите на нивните избирачки тела. Бидејќи е случајот таков, апелот на словачкиот претседател Рудолф Шустер за попозитивно претставување на Ромите во медиумите и во учебниците е исклучок, како што е и неговото залагање за „позитивна дискриминација“ во сферата на образованието и за полесни услови за кредити за изградба на станови како компоненти на долгорочното решавање на „ромското прашање“ (Temkovitzová and Hivešova-Šilanová 1999)⁴⁹.

Во 1993 година премиерот Владимир Мечиар ги окарактеризира Ромите како „проблематична група која расте по обем“ предупредувајќи дека „ако не се справиме со нив сега тие ќе се справат со нас подоцна“⁵⁰. Како ехо на изразувањето на загриженост во истиот говор за „проширена репродукција на социјално несоодвет-

⁵¹ Како што можеше да се предвиди, само еден од 43 пратеници од HZDS гласаше за симнување на имунитетот на Мориц (Mesežnikov 2000: 111).

ното население“, министерот за здравје Љубомир Јаворски на еден собир на Движењето за демократска Словачка објави дека владата прави сè што може да обезбеди раѓање на повеќе бели одошто ромски деца (Dostál 1996: 57). Во 1999 година претседателот на Словачката национална партија (која владееше во коалиција со Мечиаровото Движење за демократска Словачка од 1994 до 1998 година), член на Парламентот, градоначалник на Жилина и претседател на Парламентарниот комитет за контрола на тајната служба Јан Слота, го нарекуваа поимот за ромска нација „апсолутна глупост“, тврдејќи дека „тие се Цигани кои крадат, ограбуваат и пљачкосуваат“. Една друга изјава таа година препорача „за таквите луѓе само мал двор и долг камшик!“ На една конференција за печатот одржана на 4 август 2000 година, друг член на Парламентот од Словачката национална партија, Витјазослав Мориц, предложи да се изградат „резервати“ за „неприспособливите“ Роми, зашто „ако не ги создадеме сега, тогаш Циганите ќе ги создадат за нас по дваесет години“ (Sam adaj – Sme tu 2000b). Бранејќи го Мориц, новиот претседател на Словачката национална партија објасни дека е партијата „заинтересирана за целосно решение за ромската етничка група, затоа што не Циганите, туку останатото население на Словачка е дискриминирано“ (цитирано во Varapu 2002: 313). Спротивно, словачкиот Парламент одговори на изјавите на Мориц преземајќи чекор без преседан, со гласање да го симне неговиот парламентарен имунитет во септември 2000 година⁵¹. Меѓутоа, од јули 2001 случајот Мориц сè уште не е решен, откако беше отфрлен од истражниот обвинител, потоа одново отворен по интервенција на главниот обвинител (види Open Society Institute 2001: 436).

Барањата на илјади Роми од Словачка до земјите-членки на Европската унија за вселување а, потоа и за азил, предизвикаа изјави од сите политички блокови. Објаснувајќи го своето мислење дека миграцијата на Ромите од Словачка во земјите-членки на ЕУ била организирана, заменик-премиерот за човекови права, малцинства и регионален развој Пал Чаки исто така изјави: „Јас мислам дека етнобизнисот не е вистинското средство со кое се решава ромскиот проблем“ (Národná obroda 1999b; исто така види Pravda 2000b). Чаки исто така ја омаловажи состојбата на ромско-словачките односи; забележувајќи го постоењето мерки во некои области кои Ромите „би можеле да ги гледаат како дискриминаторски“, Чаки истакнува дека „расната затегнатост“ постои во секое општество во демократскиот свет (Lőrincz 1999). На сличен начин министерот за надворешни работи Едуард Кукан изрази сигурност дека биле миграциите организирани, врз основа на тоа што никој не би најмил чартер авиони од Кошице до Хелсинки за некаква друга цел (Vavro 2000). Во една изјава, која се појави истиот ден кога и таа на Кукан, портпаролот на Министерството за надворешни работи ги припиша миграциите на економски фактори (Eliš 2000a). Премиерот Миколаш Суринда понуди слична анализа за миграцијата, изјавувајќи дека

⁵² Поранешен пратеник на Партијата на демократската левица (SDL), Фицо сега е на чело на партијата „Правец“ (SMER), која ја формира во есента 1999.

„некои од нашите сограѓани шпекулативно ја злоупотребуваат великодушноста на законодавството на разни земји од Европската унија и едноставно заработуваат пари и прават профит од тоа“ (Národná obroda 2000b).

Порадикални исказувања во одговор на миграциите дојдоа од членови на парламентарната опозиција. Нарекувајќи ја миграцијата на Ромите во странство доказ за нивната нелојалност кон Словачка, тогаш неопрделениот член на Парламентот Роберт Фицо ги обвини Ромите за божемна дискриминација кон другите словачки граѓани и предложи закон со кој граѓаните на Република Словачка што ја напуштаат земјата од „шпекулативни причини“ ќе го изгубат правото за социјални бенефиции за период од една година (Národná obroda 2000a)⁵². Пратеникот во Парламентот од Словачката национална партија, Растислав Шептак, од друга страна, предложи на оние што барале азил, а се враќаат, да им се конфискуваат пасошите за период од шест години (Živnegová 2000).

ДЕЛ III: РОМСКИ СТРАТЕГИИ

ИЗЛЕЗ? (МИГРАЦИЈА ВО ЗАПАДНА ЕВРОПА)

МИГРАЦИИТЕ И КАКО СЕ ГЛЕДА НА НИВ

Она што често се нарекува „ромски егзодус“ од Словачка кон земјите-членки на Европската Унија започна во 1997 година како бран на емигрирање во Велика Британија (*Pravda* 1999c, *Romano nevo III* 1999a; 1999b). Една информација од словачкото Министерство за надворешни работи покажува дека приближно 2000 Роми аплицирале за азил во 1998 година, повеќето во Велика Британија (Grocholski 2000: 4). Одобрувајќи азил за шестмина Роми од Словачка во април 1998 година, Велика Британија исто така ја замени паричната помош од дури 200 американски долари неделно по семејство на азилант, со ваучери чија вредност изнесуваше околу 60 американски долари неделно. Во 1999 година имаше приближно 4 680 апликации за азил во Западна Европа од страна на словачки државјани, од кои, очигледно, ниту една не завршила успешно (U.S. Department of State 2000b). Во текот на 2000 година, Ромите почнаа да бараат азил во Република Чешка, каде, од јануари до август, биле поднесени 600 апликации (Vašečka 2000b: 217).

Земјите–домаќини главно го оправдуваа одбивањето на азилот со аргументот дека бегаат Ромите од економските неповолности и не од гонење. Со овој аргумент, земјите–домаќини тврдат дека е земјата на потекло на Ромите демократска и дека владата на таа земја треба да ја преземе одговорноста за нивна заштита (cf. Grocholski 2000: 7; Vermeersch 2000; Wootliff-Bitušiková 2000). Исто така, словачката Влада ги класифицира миграциите како економски, при што портпаролот на Министерството за внатрешни работи тврдеше дека се емигрантите рекетари со врски во правните канцелари во Лондон (Vašečka and Pišutová 2000: 144). На сличен начин, владин билтен од 1999 година ја отфрла „автоматската поврзаност“ помеѓу ромската емиграција и антиромската дискриминација, тврдејќи дека „...проблемот со егзодусот на Ромите не е само проблем на човековите права, туку исто така и проблем на миграцијата и на азилот, со истакнат социо–економски поттекст“ (Vláda Slovenskej republiky 1999a). Додатно, словачки владини службеници шпекулираа дека е ромската миграција организирана од страна на ромски активисти или од страна на Движењето за демократска Словачка, исто така обвинувајќи ги и туристичките агенции за организација на „егзодусот“ (Angelovič 2000; *Národná obroda* 2000c; Vašečka and Pišutová 2000: 144; Vašečka 2001a: 191). Владиниот полномошник Винсент Данихел, од друга страна, понуди најмалку две поинакви објаснувања, понекогаш припишувајќи им ја миграцијата на бенефициите што ги нуди азилантскиот систем на земјите–членки на ЕУ, додека во најмалку една можност посочи кон постоечките општествени услови, високата невработеност и можноста од расистички напади (Vašečka and Pišutová 2000: 144; Resutík 2000: 12). Наведувајќи го фактот дека се меѓу емигрантите и тројца регионални претседатели на ромската политичка партија RIS (за која говориме подолу), од кои ниту еден не стои лошо економски, претседателот на RIS, Ладислав Физик (Ladislav Fízik), ги окарактеризира емиграциите како политички (Vašečka 2000a: 37).

ПРИЧИНИ ЗА ЗАМИНУВАЊЕ

Две студии за ромските азиланти – повратници во Словачка, фрлија малку светлина на мотивациите на Ромите за емигрирање. Првата, спроведена од средината на април до крајот на јуни 2000 година од словачкиот социолог Имрих Вашечка на 82 ромски домаќинства, заклучува дека причините што емигрираат Ромите во Западна Европа не се ни сосема економски, ниту пак сосема политички (Vašečka 2000: 156–157). Со напомена дека само четворица од 82 испитувани глави на домаќинствата биле постојано вработени, Вашечка забележува дека повеќето ромски емигранти ѝ припаѓаат на ромската средна класа, во најголем дел составена од физички работници (Vašečka 2000: 154, 159). Со работните места изгубени помеѓу 1990 и 1997 година, повеќето од истражуваните се соочиле со пад на жи-

⁵³ Интересно е што влашките Роми, од кои многумина воделе номадски живот сè до 1950–те години (за разлика од Ромунгре, од кои најголемиот дел веќе биле населени кон крајот на деветнаесеттиот век), не се застапени во голем број меѓу азилантите (Vašečka 2000b: 218).

⁵⁴ Што се однесува до потеклото на емигрантите, речиси сите азиланти доаѓаат од Источна Словачка, при што Ромите од Кошице, Мисхаловце и Павловце над Ухом се особено добро застапени (Angelovič 2000b; Vašečka 2000b: 157). Според градоначалникот на Павловце над Ухом, Јозеф Кочан (Jozef Kočan), 550 Роми од Павловце (од вкупното население од 2 300) емигрирале во 2000 и 2001 година. Кочан исто така забележува дека потекнувале емигрантите од побогатите и пообразованите Роми во селото (Hušová 2001b).

вотниот стандард и со заканата од натамошни скратувања на бенефициите од социјалната заштита за хронично невработените (Vašečka 2000: 159). Натаму, наведува Вашечка, повеќето ромски заедници се така организирани што почетната миграција на неколкумина членови на заедницата е проследена со лавина од искрено спонтани заминувања (Vašečka 2000: 168–169). Додатно, Вашечка истакнува дека во спротивно од ромското население како целина, 65,3% од Ромите кои учествуваа во истражувањето потекнуваат од урбана средина (Vašečka 2000: 157).

Имрих Вашечка исто така се обидува да го објасни неемигрирањето на некои ромски заедници во Словачка. Додека се повеќето емигранти Роми кои зборуваат словачки, оние што зборуваат унгарски не покажуваат тенденција за емигрирање (Vašečka 2000: 158, 161–162)⁵³. Можните причини за неемигрирањето на унгарофоните би можеле да се нивната поголема територијална расфрланост и поголемиот степен на интегрираност со маѓарското население на Словачка (Vašečka 2000: 162). Од друга страна, неемиграцијата на многу Роми кои зборуваат словачки би можело, од една страна, да му се припише на едниот аспект на селскиот живот (оној што го живеат Ромите и неромите во релативна хармонија, помагајќи си едни на други), а од друг на социјалната онеспособеност, како резултат на целосната зависност од социјалната помош (Vašečka 2000: 163). Кажано поинаку, се чини дека е соодносот помеѓу локалната интеграција и емиграцијата криволиниски. Така, на пример, додека Ромите од Славшовце (каде што Ромите и Словаците живеат распрскани во ист станбен блок) и Јаровнице (каде што живее ромското население одделено од словачкото, во услови на длабока сиромаштија) не се вклучија во брановите емиграција кон Западна Европа, многу Роми од Павловце над Ухом (каде што, на едниот крај на селото, без јасни разграничувања помеѓу ромското и словачкото население, живее голема група Роми од средната класа во опаѓање) се обидоа да емигрираат.

Втората студија, изведена во летото 2000 година под водство на еден друг словачки социолог, Станислав Матулај (Stanislav Matulaj) проучува примерок од 120 азиланти–повратници од разни локалитети во Источна Словачка (*Sam adaj-Sme tu* 2000c)⁵⁴. Од одбраниот примерок, 86,63% биле невработени, 56,6% имале завршено средно образование, што наметнува дека биле ромските емигранти подобро образовани од ромското население на Словачка во целост. Додатно, 94,1% од испитуваните Роми не се согласуваат со ставот дека имаат Ромите исти права во словачкото општество како и неромите, 93,3% изјавиле дека постојано чувствуваат закани, 55,8% рекле дека биле навредувани од скинхедсите и 26,65% изјавиле дека доживеале напад од скинхедси. Како причини за нивните обиди да емигрираат, испитаниците ги навеле дискриминацијата од страна на бирократите и работодавците (38,31%), расната дискриминација и нападите од скинхедсите (32,48%) и економските фактори (29,15%). Конечно, 64,97% ја изразиле

⁵⁵ Колку за споредба, написот во кој се појавија резултатите од студијата дава податок и дека 25% од Словациите би сакале да заминат од Словачка.

⁵⁶ Делејќи ги водачите на словачкиот трет сектор на „политички аспиранти“, „активисти на специјалните интереси“ и „водачи на локалните заедници“, Коптова и Шмит забележуваат дека членовите на првата категорија покажуваат тенденција да ја воведат политиката во третиот сектор и третиот сектор во политиката, „погрешно претставувајќи ги сите водачи на третиот сектор како политичка конкуренција“ (Koptová and Schmit 2001: 26, 29–30).

⁵⁷ Меѓу другите ромски политички партии оформени помеѓу револуцијата од 1989 и поделбата на Чехословачка во 1993 година се и Партијата за ромска интеграција, Демократската унија на Ромите, Лигата за ромско единство, Социјалдемократската партија на Ромите и Партијата на трудот и безбедноста (види Vaševá and Zel'ová) 1993: 424; Hivěšová-Silanová 2000c; Mann 1994: 19).

нивната намера повторно да заминат, со додатни 27,49% заинтересирани да го сторат истото, ако им се укаже можност⁵⁵.

ГЛАС? (АКТИВИЗАМ)

СРЕДСТВА ЗА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА

Официјално второ малцинство по бројност во Словачка, Ромите имаат најголем број социјални и политички организации кои ги претставуваат нивните интереси (Jurová 1997: 170). Во февруари 2001 година, имаше осумнаесет официјално регистрирани ромски политички партии. Додатно, податоците од март 2000 година прикажуваат 59 самоистовестни невладини организации, плус 114 граѓански здруженија, 4 фондации, 3 неинвестирачки фондови и една непрофитна организација (Open Society Institute 2001: 484, fn 353). Сè на сè, активноста на ромските политички партии и невладините организации (во поширока смисла), во периодот од 1989 година наваму е обележана со личен ривалитет, дезориентираност и разединетост (cf. Jurová 2000a: 26; Koptová and Schmidt 2001: 19–20; Mann 1998: 59; Project for Ethnic Relations 1998: 6–9)⁵⁶.

РОМИТЕ ВО ПОЛИТИКАТА

Во ситуација на немање легислатива која би обезбедила претставување на малцинствата во Парламентот, стратегиите што им се на располагање на ромските политички активисти што бараат застапеност во парламентот вклучуваат основање на ромски политички партии, независни кандидати и вклучување во листите на неромските политички партии (Project for Ethnic Relations 1998: 4–5). Додека е првата стратегија проблематична оттаму што ромските политички партии се покажаа неспособни да приберат доволно изборна сила за претставување на државно ниво, ризикот од втората стратегија е што ромскиот кандидат би добил релативно мал дел од ромските гласови и уште помал од неромското население (Project for Ethnic Relations 1998: 5). Третата стратегија, од друга страна, го покренува прашањето дали член на малцинство избран на листата на партија од титуларната националност би функционираше успешно како претставник на одредено малцинство (Project for Ethnic Relations 1998: 5). Во Словачка, ромските кандидати за политичка функција на државно ниво ги искористиле првата и третата стратегија.

Првата ромска партија оформена во Словачка беше Ромската граѓанска иницијатива (ROI)⁵⁷. Основана во ноември 1989 година, ROI учествуваше во антикомуни-

⁵⁸ На листата на Комунистичката партија на Словачка (сега Партија на демократската левица (SDL) во Федералното собрание беа избрани словачките Роми Карол Семан и Винсент Данихел.

⁵⁹ За технички детали за преферентното гласање на словачките парламентарни избори во 1994 година, види го Законот за избори од 1990 година (Zbierka zákonov Slovenskej republiky 1990).

тичката коалиција со Граѓанскиот форум во Република Чешка и со Јавноста против насилството во Словачка. Со добиени вкупно осум седишта во (чехословачкото) Федерално собрание, во Чешкиот национален совет и во Словачкиот национален совет, ROI беше претставена од двајца Роми од Словачка: Гејза Адам во Федералното собрание и Ана Коптова во Словачкиот национален совет⁵⁸. Со поделбата на Чехословачка најпрвин на Чехо–Словачка, а потоа во независни републики Чешка и Словачка, ROI се подели на чешка и словачка партија.

На парламентарните избори во 1992 година, ниту еден Ром не се натпреварувал на листите на неромските партии и ниту една ромска политичка партија не го обезбедила минимумот од 5% потребен за претставување во Парламентот, со што ромското население во Словачка останало без застапеност во Парламентот. Според Ман, ако се претпостави ист одсив меѓу неромското население, ромските политички партии би добиле 5,3% од гласовите ако сите Роми постари од 18 години (околу 55% од ромското население во Словачка) гласале за ромските партии (Mann 1994: 19). Ако, пак, сите полнолетни граѓани на Словачка излегле да гласаат, ромските партии би освоиле само 4,3% од гласовите, со што би се исклучило нивното учество во Парламентот. Ако се претпостави дека на изборите во 1992 година Роми и само Роми гласале само за ROI и за Партијата на трудот и безбедноста, Ман натаму калкулира дека одсивот на гласачите би бил 30% (Mann 1994: 22). Тука недостигот од статистика за етничитетот на гласачите и малиот број на чисто ромски општини ја попречува подеталната анализа на однесувањето на Ромите при гласањето (Vaševka 1999b: 296; Vaševka 2000c: 25).

Разочарувачките резултати од изборите во 1992 година доведоа до размислувања за заедничка листа на ромски кандидати, идеја што ја бранеа ромските лидери Вилиам Земан и Ладислав Физик со аргументот дека ниту една ромска политичка партија која во кампањата би влегла сама не би можела да го достигне потребниот минимум од 5% за застапеност во парламентот (Vaševka 1999b: 292). Истата оваа група влезе во преговори со Демократската унија (DÚ), која стави четворица Роми на својата листа, на позиција која би им овозможила избор само преку преферентно гласање⁵⁹. Резултатите од изборите во 1994 година, меѓутоа, покажаа дека многу малку Роми го разбираат таквото гласање, што се докажа со изборот на етнички Словак, кој немал никаква врска со Ромите, само затоа што случајно ја имал истата позиција како и Ромите на листата на DÚ; „Иван Розсивал така изненадувачки стана пратеник (во парламентот) благодареејќи на гласовите на Ромите“ (Vaševka 1999b: 292). Згора на тоа, и покрај формирањето на Здружениот совет на Ромите во Словачка во март 1993 година (Asociačna rada Rómov Slovenska) со цел да ги обедини 17–те ромски политички партии и организации, Движењето за демократска Словачка на Мечијар (HZDS) по-

⁶⁰ Во комбинација со фактот дека работата на Балаж со Ромите прекинала со разрешувањето од функцијата на владин полномошник, членството на Балаж во HZDS пред и по изборната кампања од 1998 година навестува дека било неговото членство во ROI чисто инструментално.

⁶¹ Во интервјуто што го воведо еден претставник на SOPR (Hutepné 10 февруари 2000 г.), мојот соработник соработката со HZDS на изборите во 1998 година ми ја претстави како „подавање рака на ѓаволот“ за да им се помогне на Ромите.

кажа способност успешно да ја употреби стратегијата „подели и владеј“, на изборите во 1994 година. Обезбедувајќи финансиска помош за кампањата на ROI, HZDS успеа да ја одвлече ромската поддршка од Партијата на демократската левица (SDL) и Маѓарската коалиција без при тоа да ѝ помогне на ROI, што се гледа и од процентот на освоени гласови – 0,67% (Vašečka 1999b: 291).

Втората голема ромска политичка партија формирана во Словачка беше Ромската интелегенција за соживот (RIS). Основана во 1996 година како опозициска партија, а со тоа и опозиција на ROI, RIS најпрвин ја предводел Марек Балаж (Vašečka 1999b: 293). Меѓутоа, по судирот со потпретседателот на RIS Тибор Лоран, Балаж ја напушта партијата (и политиката) во мај 1997 година, кога станува Ладислав Физик нов претседател на RIS. Како што подетално образложувам подолу, периодот од изборите во 1998 година за RIS бил период на дезинтеграција и повторно здружување.

При подготовките за парламентарните избори во ноември 1998 година, претставници на ROI, RIS и Партијата за заштита на правата на Ромите (SOPR, која главно ги претставува унгарофоните Роми) во јануари 1998 година започна преговори со владиниот полномошник за решавање на проблемите на граѓаните на кои им е потребна посебна грижа, Бранислав Балаж. Настапувајќи не само како владин полномошник, туку и како член на ROI, Балаж од партиите вклучени во преговорите обезбеди заедничко коминике, во кое се наведуваше можноста за соработка (Vašečka 1999b: 293–294)⁶⁰. Меѓутоа, сојузот постепено се распаднал, оставајќи го само претседателот на SOPR, Јозеф Раваз⁶¹. Раваз ја доби 88–та позиција на листата на HZDS, а претседателот на ROI, Јан Компуш го доби 61–то место. RIS, од друга страна, ја поддржа Словачката демократска коалиција (SDK), која на крајот ја одигра водечката улога во формирањето на новата влада.

Иако загинавањето на Компуш во автомобилска несреќа во 1998 година го смени ставот на ROI во поглед на RIS, ромските партии не прикажаа обединетост на парламентарните избори во 1998 година (Vašečka 1999b: 295). Достапните информации индицираат дека гласале Ромите главно за HZDS и SDK, додека поддршката на унгарофоните области на јужна Словачка ја добила Маѓарската коалициона партија (Vašečka 1999b: 296). Земено дека покажа предизборната кампања во одделни ромски заедници (на пр. Јаровнице, Ломничка) голем степен на успех, исто така може да се каже и дека се Ромите во Словачка „благодарни гласачи“ (Vašečka 1999b: 296). Конечно, за трите парламентарни избори одржани во Словачка од првичната промена на режим, може да се каже дека неуспехот на ромските политички партии да земат предвид демографски податоци за обемот и структурата на ромското население, комбинирани со напорите на HZDS да ги поделат ромските гласови, резултираше со отсуство на пратеници Роми во Парламентот (види Jurková 2000a: 26).

⁶² Истакнувајќи дека неговата одлука да побара азил не била мотивирана од желбата да ги искористи предностите на белгиската социјална политика, Лоран изјави дека се надева оти ќе биде во можност да се врати во Словачка кога Пал Чаки и Винсент Данихел повеќе нема да бидат на нивните позиции заменик–премиер за човекови права, малцинства и регионален развој и владин полномошник за решавање на проблемите на граѓаните што му припаѓаат на ромското малцинство, по тој редослед (Sam adaj – Sme tu 2000a).

⁶³ На словачки, RIS и RISZ се хомофони.

⁶⁴ Во поглед на членствата на партиите, додека Физик тврди дека неговата RISZ има шест илјади членови во 23 окрузи, Патколо одбива да каже колку членови има неговата RIS. Додатно, Патколо ја објаснува неговата соработка со HZDS во смисла на отсуство на интерес кај другите партии во Парламентот (Hivešová-Šilanová 2000c; Havrl'ová 2001).

⁶⁵ Заменет во Претседателството од Милан Шчука, од август 2001 Физик работеше како советник за малцински прашања на министерот за внатрешни работи (Slobodníková 2001a).

⁶⁶ Додека беа регионалните избори од декември 2001 година први од тој вид, ромските кандидати минаа многу подобро на локалните избори во 1998 година. Натпреварувајќи се главно на неромски листи, Ромите беа избрани на 56 одборнички места и на 6 градоначалнички.

Како и во претходните периоди, активноста на ромските политички партии во Словачка од изборите во 1998 година е одбележана од лични ривалитети и непостојани сојузи. Првата голема промена на ромската политичка сцена дојде во февруари 1999 година, кога се подели RIS на Братиславско крило (предводено од Александер Патколо и Тибор Лоран, кој подоцна побара азил во Белгија⁶²) и Зволенско крило (под Ладислав Физик). По еден обид повторно да ги обедини фракциите на RIS, Александер Патколо во Обласниот суд во Банска Бистрица поднесе документи со цел да се утврди дека Физик повеќе не ја претставува партијата (Vašečka 2000c: 26). Физик одговори со основање своја партија, така што до есента 1999 година поранешната RIS се состоеше од преименуваната RIS (сега Ромска иницијатива на Словачка) под Патколо и новата RISZ (Ромската интелегенција за соживот), предводена од Ладислав Физик⁶³. Во јули 2000 година, RIS ги поништи контактите со SDK, а во октомври истата година Патколо постигна договор со HZDS⁶⁴.

Со изборите во септември 2002 година во мислите, девет ромски политички партии предводени од RIS на Патколо во мај 1999 година се согласија да ја формираат „Ромската коалиција“. Во јули 1999 година, пет помали ромски партии потпишаа своја коалиција. Овие посебни договори престанаа да важат кога претставниците на тринаесет ромски политички партии и 25 ромски невладини организации потпишаа договор за соработка под водство на ROI (*Romano nevo l'il*). Овој договор исто така доведе до формирање на „Парламент на Ромите од Република Словачка“, составен од разни органи задолжени за политичка организација, правда и меѓународни односи (*Romano nevo lil* 2001a). Како и да е, формирањето на овие тела не успеа да го сопре ривалитетот помеѓу личностите и партиите внатре во Ромскиот парламент. Доказ за меѓусебниот ривалитет е обидот на претседателот на ROI Гејза Адам да го избрка од партијата Милан Мижич, што заврши со бркање од партијата на самиот Адам и избор на Мижич за нов претседател (*Romano nevo lil* 2001b; Temkovitzová 2001). Уште еден очигледен случај на ривалитет е отстранувањето на Ладислав Физик од претседателството на Ромскиот парламент, заради тоа што го нарушил аполитичкиот карактер на функцијата (Hušová 2001a; RFE/RL Newslines 2001; *Romano nevo lil* 2002b; Slobodníková 2001b)⁶⁵. Од друга страна, докази за меѓупартискиот ривалитет доаѓаат со исфрлањето од Ромскиот парламент на пет политички партии во ноември 2001 година, како и од фактот дека се натпреваруваа Ромите на седум различни листи (неуспешно во сите случаи) на регионалните избори во декември 2001 година (*Romano nevo lil* 2001d; 2001e)⁶⁶. Земајќи го предвид севе ова, постојат малку причини да се очекува дека ќе добие ромското население на Словачка претставници во Парламентот на изборите во 2002 година.

⁶⁷ Работата на Фондацијата “Кесај” се движи од мониторинг на човековите права и застапување, до организирање културни активности за ученици Роми. Од канцеларијата каде што е сместена Фондацијата “Кесај”, Коптова (која беше првиот Ром во Чехословачка што доби универзитетска диплома по новинарство) исто така издава месечник за ромските деца (*Šťvorlistok*), а издаваше и двонеделник (*Sam adaj-sme tu*) до мај 2001 година, кога престана поради недостиг од средства.

⁶⁸ Поради барањата на Адам, закажаното интервју никогаш не се одржа.

⁶⁹ За детали за дистрибуцијата на финансиските средства до ромските организации види Демеш (2000: 706), како и вебстраницата на Министерството за култура на Република Словачка (Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky 2001).

⁷⁰ Вреди да се напомене, исто така, дека проектите преземени од невладините организации најчесто ги пополнуваат дупките оставени од страна на државата. Во Јаровнице, на пример, завршените проекти вклучуваат изградба на бунари за вода за пиење и природни патишта за контейнери за губре (Reporová and Vašečka 2000: 116).

ОД ПОЛИТИКА ДО НВО

Состојбата на ромската политичка сцена во Словачка оддалечи од политиката некои од најветувачките ромски лидери. Поранешната пратеничка Ана Коптова, на пример, која ги окараактеризира во целост ромските политички партии како бариера за ромската еманципација (Koptová 2000: 4), сега води една од поуспешните ромски организации во Словачка, фондацијата „Кесај“⁶⁷. Друг ромски лидер кој ја напушти политиката е поранешниот претседател на RIS, Марек Балаж. Како и Коптова, Балаж води една невладина организација (Ромско самоуправање), но имаше помалку успех од Коптова при обезбедувањето финансиски средства за проектите на организацијата. Додека Коптова и Балаж ја напуштија политиката за да работат во невладиниот сектор, основачот и претседател на Партијата на трудот и безбедноста, Јан Фаркаш, ја напушти политиката за да замине во затвор. Фаркаш бил затворен поради повеќе злодела, како непрописно однесување, напад на јавен службеник, нелегално поседување на оружје, уцена, одбегнување даноци и поседување на приближно 2,5 килограми ураниум. Ослободен е од затвор есента 2001 година, поради добро владеење (*Romano nevo lil* 2001e).

И додека се оддалечи Ана Коптова од владините кругови кога ја напушти политиката, Гејза Адам, Ромот избран во Федералното собрание како претставник на ROI, остана активен во партијата сè додека не беше избркан во 2001 година. Во меѓувреме, Адам учествуваше во разни иницијативи и на Владата на Мечијар, и на Владата на Суринда, предлагајќи грандиозни проекти, кои го доведоа него и неговото пошироко семејство до клучни позиции (види, на пример, Adam 2000; Temkovítzová 2001). Откако ме покани во неговата канцеларија за интервјуто на кое се согласи во јануари 2001 година, Адам одби да даде интервју ако не потпишам договор помеѓу Средното училиште за уметности во Кошице и Универзитетот на Калифорнија, Сан Диего⁶⁸. Во моментов, Адам работи како директор на Средното училиште за уметности.

Како што напоменахме погоре, во Словачка има регистрирано 181 ромска не-политичка организација. Имајќи ја предвид оваа екстремно висока бројка, општиот недостиг од координација помеѓу ромските организации е проблематичен. Друг проблем е финансирањето. Иако државните пари доделени на ромските граѓански асоцијации речиси се дуплираа од 2000 година (1,5 милиони круни) до 2001 година (2,9 милиони круни), вкупните суми се мали, при што највисоката достигнува помалку од 60 000 американски долари. Исто така значајно е и тоа што во истиот период државното финансирање на ромските публикации опадна за повеќе од една четвртина (од 3,3 милиони круни на 2,4 милиони круни)⁶⁹. Како резултат на тоа, успешните организации за своето дејствување мораа да се потпираат на надворешно финансирање⁷⁰.

ЛОЈАЛНОСТ? (УПОТРЕБА И ЗЛОУПОТРЕБА НА СИСТЕМОТ НА СОЦИЈАЛНА ПОМОШ)

Многу почеста појава од обидите за емиграција и активизмот е зависноста од социјалната помош, при што возрастната структура и степенот на невработеност на ромското население на Словачка се такви што приближно 80% од Ромите во Словачка зависат од мрежата на социјална помош (Vašečka 2000b: 22; исто така види Dostál 1998: 165). Додека Ромите регистрирани како невработени претставуваат само околу 12,5% од ромското население во Република Словачка, мнозинството (приближно 60%) се состои од деца и домаќинки, при што пензионерите претставуваат само 7% (Vašečka 2000b: 222). Натаму, имајќи го предвид недостигот од квалификации, економската ситуација и практиката на дискриминација при вработувањето, повеќето млади невработени Роми имаат мали шанси да најдат работа во блиска иднина (Vašečka 2000b: 222). Исто така битна улога има и непостоенето на вработени родители како примери; како што Јан Сајко, наставник по ликовно во чисто ромското основно училиште во источнословачкото село Јаровнице, вели: „Ние можеме да се обидуваме колку што сакаме, но детето ќе си го смени гледиштето кога ќе се разбуди наутро и ќе ги види мајка му и татко му како одат на работа и заработуваат со работа“ (Balabánová, Molčan and Sajko 2001: 184–185). Така, и покрај крајната несовладливост на растечкиот товар врз системот на социјална помош, „Ромите главно очекуваат доделување на поголеми средства, надвор од можностите на државниот буџет. Припадниците на мнозинството реагираат различно, од отворено расистички ставови, до незаинтересираност за ромската проблематика“ (Resutík 2000: 9).

Структурата на самиот систем на социјална помош исто така придонесува кон зависноста на ромската популација од социјална помош. Од една страна, има мала разлика помеѓу законската минимална плата и минимумот од социјална помош: додека е минималната месечна плата во Словачка приближно 3 900 круни, Законот за социјална помош (член седум, параграф 6, точка д) од јуни 2000 година ја заокружува социјалната помош на 3 490 круни за првиот возрастен во едно домаќинство и 2 440 круни за другите возрастни во истото домаќинство (види Radičová 2001: 13–14). Од друга страна, месечната исплата од 1 580 круни за секој зависен член на семејство, одредена со истиот закон, за повеќето Роми создавањето големи семејства (и со тоа сигурни приходи) станува поатрактивно, отколку да бараат работа која еден Ром и така најверојатно нема да ја добие (види Ringold 2000: 33). Така, не само што образованието сосема буквално не се исплати, туку и детскиот додаток претставува реален приход, во споредба не само со минималната плата, туку и со проечната плата (Michalko 2000: 31–32). Тука, меѓутоа,

очигледното решение со намалување на помошта е исто така екстремно проблематично; згора на тоа што не ги спречува дискриминаторските практики при вработувањето, намалувањето на исплатите за невработеност во 1999 година доведе до намалување на авторитетот на водечките ромски семејства во населбите, со што ја попречи нивната улога на посредници помеѓу локалните ромски и неромски заедници (Kižel 2000: 152). Она што уште повеќе ги влошува финансиските потешкотии на Ромите е присуството на лихвари во многу ромски населби, кои честопати позајмуваат со месечна камата од 100% (Mušinka 2001: 155; cf. Radičová 2001: 104).

ЗАКЛУЧОК

Во оваа глава ја претставив ситуацијата на ромското население во Република Словачка. Со тоа, се обидов да покажам дека третирањето на Ромите како проблем досега не резултираше со успешно решение. Од една страна, владината политика кон Ромите отсекогаш била недоследна. Од друга, Ромите никогаш не биле во позиција да си ја поправат сопствената ситуација. Како резултат на тоа, последната декада повеќе беше обележана од влошување, отколку од подобрување на состојбата на ромското население на Словачка. Во следната глава, ги испитувам поинаквите пристапи кон ромското население од страна на државата и на општеството во Република Македонија.

„МИРЕН НАРОД“⁷¹: РОМИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

⁷¹ Оваа фраза за опишување на Ромите често е употребувана од страна на Македонците во Владата, но и од тие надвор од неа. Уште повеќе, често се користи во контекст на пошироки изјави во кои се сликаат во негативно светло етничките Албанци во Република Македонија. Некои Роми често ја употребуваат оваа фраза за опишување на сопствената заедница. Со оглед на тоа што етничките Македонци понекогаш за себеси велат дека се „кротки“, нивната оценка за Ромите како „мирен народ“, сугерира дека тие сметаат оти имаат најмалку една, важна и позитивна, заедничка карактеристика со Ромите. За оваа забелешка благодарен сум му на Виктор Фридман.

ВОВЕД

ПРИСТИГНУВАЊЕ ВО ШУТКА

Сместено на периферијата на Скопје, Шуто Оризари е дом на најголемата заедница на Роми, не само во Македонија, туку и во целиот свет. Основано во средината на шеесетите години, Шуто Оризари официјално има 11 308 Роми, кои заедно претставуваат 79,1 % од вкупното население на општината и приближно една четвртина од вкупно 43 707 Роми во Македонија, колку што се изјасниле на пописот во 1994 година (Завод за статистика на Република Македонија 1997с: 55). Неофицијално, ромската популација на Шуто Оризари е значително поголема – најмалку 35 000. Без оглед дали се неофицијалните пресметки поточни од официјалните (како што често е случај кај ромската популација), Ромите претставуваат значително мнозинство во Шуто Оризари.

Како и на неговиот пандан во Република Словачка – Луник IX, на Шуто Оризари му се посветува поголемо внимание отколку на другите ромски населби во внатрешноста на земјата. Исто така слично на Луник IX, Шуто Оризари е претворено во „експонат“ за сите видови организации и поединци, божем заинтересирани за положбата на Ромите во Македонија. Бидејќи е сместено блиску до главниот град, посетата на Шуто Оризари одзема помалку време и е поевтино отколку посетата на Луник IX (патот од Братислава до Кошице трае 5 часа со воз или со автомобил). Иако е Шуто Оризари атипична општина, поради зачестеното присуство на туѓинци, сепак, поради огромниот процент на ромска популација што живее во него, тоа не може да се смета за статистички нерелевантно. Уште повеќе, фактот што е Шуто Оризари приградска населба е во согласност со начинот на живот на Ромите во внатрешноста на Република Македонија.

Друга сличност помеѓу Луник IX и Шуто Оризари е значењето што го имаат во свес-

та на неромската популација. Без оглед на нивните заеднички страни, Луник IX и Шуто Оризари (често нарекувано „Шутка“) предизвикуваат сосема различни асоцијации и реакции кај неромите. Додека мојот интерес за Ромите во Словачка ме принудуваше често да се чувствувам недобредојден кај доминантната словачка популација, кога ќе им кажам на неромите во Македонија, а на етничките Македонци посебно, за што сум дојден, тоа најчесто им беше забавно. Иако прашањата што неизоставно следеа по откривањето на причината за мојата посета во двете земји беа слични (т.е.: „Дали беше во Луник/Шутка?“), натамошниот правец на разговорот во Словачка значително се разликуваше од оној во Македонија. Најчесто, конверзацијата со етничките Македонци преоѓаше во пофалба на Ромите како „мирен народ“, спротивно на етничките Албанци, при што „Шиптарите“ беа обвинувани дека имаат намера да ја преземат земјата, со нивниот висок наталитет и со нивното силно меѓународно лоби. Наспроти тоа, Ромите лесно се задоволувале со основните потреби на физичкиот опстанок и можело да им се верува дека нема да го злоупотребаат она што ќе им биде дадено. За Македонците, значи, Ромите не се чувствителна тема како што се за Словациите.

Шуто Оризари настана отпрвин како монтажна населба, изградена од инженерските единици од армијата на САД по земјотресот, кој срамни голем дел од Скопје со земја во 1963 година. Меѓу скопските населби, уништени со земјотресот, беше и средновековната ромска населба Топаана. По населувањето на првите ромски семејства во Шуто Оризари, во 1964 година, населбата набргу почна да привлекува Роми од просторите на СФРЈ. Оттука, спротивно на словачкиот Луник IX, Шуто Оризари ги привлекуваше Ромите, кои сакаа да живеат во ромско опкружување. Уште повеќе, Шуто Оризари од 1996 година стана првата ромска општина во светот, со свој официјален весник на ромски и на македонски јазик.

И додека неромите во Словачка имаат тенденција да го одбегнуваат Луник IX, никој во Македонија не ми го претстави Шуто Оризари како застрашувачко место. Иако стереотипите дека се Ромите валкани и неверливи, се живи и присутни меѓу неромите во Македонија, етничките Македонци никогаш пред мене не зборуваа за насилства извршени од страна на Роми. Понатаму, додека некои етнички Албанци ги обвинуваат Ромите дека учествувале во косовскиот конфликт на страната на Србите, ова секогаш се презентираше како проблем само за етничките Албанци, и оттука различен од случајното насилство припишано на Ромите, од страна на неромите во Словачка. Уште повеќе, и етничките Македонци и етничките Албанци често го посетуваат отворениот пазар во Шуто Оризари, каде неромите од Скопје, како и Ромите од цела Македонија, пазарат евтини производи што не можат да се најдат на друго место во Македонија.

⁷² Исто така, вреди да се напомене дека не е реткост Роми да возат такси или автобуси.

⁷³ Интервју на авторот со член на Општинскиот совет на Шуто Оризари, 28 ноември 2000 година.

Раширеното гледање на Ромите како на безопасни (иако не посакувани), има одраз и во фактот што полицијата не е постојано присутна во Шуто Оризари и што до таму лесно се пристига. Без оглед на етничката припадност, таксистите без проблем прифаќаат да возат до која било адреса во Шутка, во секое време на денот и ноќта. Згора на тоа, автобусите (и државните и приватните), кои поминуваат низ Шуто Оризари на интервали од околу 10 минути, застануваат на три постојки во оваа општина⁷². Најпосле, не само што Шуто Оризари нема своја сопствена полиција, туку изгледа дека ниту има потреба ниту сака да има, при што постои неформален договор помеѓу општинските власти и полициската станица во соседната општина Чаир, полицијата да не патролира во Шутка⁷³.

Оваа иницијална посета, за чие организирање ми требаа неколку месеци во Словачка, во Македонија ми одзеде само неколку дена. За време на мојата прва посета на Македонија – прелиминарното истражувачко патување што траеше само две недели, бев одведен во Шуто Оризари од еден пријател (етнички Македонец), кој беше пријател на еден Албанец, кој имаше пријател Македонец, вработен како секретар во ромската општина Шутка. На мое изненадување, градоначалникот на Шуто Оризари Неждет Мустафа, нè прими мене и мојот пријател (кој исто така ми преведуваше) во својата канцеларија и ни понуди интервју (како и безалкохолен пијалок), со што ни стана јасно дека имаме работа со разбран и отворен политичар. Понатаму, додека првичното интервју го правевеме на македонски, со помош на преведувач, подоцна имав можност да размена со Мустафа неколку реченици на германски јазик.

Откако се запознав со Шуто Оризари, повторно ја посетив општината сам, во текот на мојот прв престој во Македонија, за да се сретнам со неколку ромски активисти чии канцеларии беа сместени таму. Подоцна, кога се вратив во Македонија и престојував речиси цела година, често имав можност да одам во Шутка, и по работа, и од задоволство. И додека во Луник IX понекогаш беше тешко да се најдат луѓе подготвени да разговараат со мене, во Шутка јас бев предмет на пријателска љубопитност, на улиците секогаш полни со луѓе. Со оглед на тоа, за моето истражување во Шуто Оризари ми беше доволно едноставно пристапување на луѓето на улица, не покомплицирано од прашување за тоа каде се наоѓа некоја улица или зграда во општината.

СТРУКТУРА НА ГЛАВАТА

Откако го претставив Шуто Оризари, како вовед за разгледување на положбата на Ромите во Република Македонија, остатокот од оваа Глава го посветувам на

детално информирање за ромската популација и за политиката што најмногу се одразува на нив. Како и претходната Глава, и оваа е поделена на три дела, при што во првиот дел се осврнувам општо на состојбата на ромската популација, во вториот ја разгледувам владината политика, а во третиот – ромската стратегија за справување со своите проблеми. Спротивно на претходната Глава, сепак, во првиот дел покажувам дека не се третираат Ромите како проблем, во вториот дел покажувам дека не се Ромите најчесто приоритетно прашање на владината политика, а во третиот дел ги документирам успехите и пропустите што ги прават самите Роми. Оттука, иако претставуваат Ромите најнепривилегираната популација во Република Македонија, тие имаат значително подобар третман, во споредба со нивните сонародници во Република Словачка.

Како што беше случај и во претходната глава, првиот дел од оваа глава почнува со демографски опис на ромската популација. По оваа воведна презентација, се осврнувам на релативната запоставеност на Ромите во македонските медиуми. Дополнително, покажувам дека е јавното мислење во Република Македонија попријателски настроено кон Ромите, отколку што е јавното мислење во Република Словачка, посочувајќи притоа повеќе примери како се манифестира претставата за Ромите дека се безопасни и лојални граѓани, која е широко застапена меѓу етничките Македонци. Најпосле, покажувам колку ретко во Македонија се преземаат локални мерки насочени против Ромите.

Тргувајќи од фактот дека етничките Македонци најчесто ги гледаат Ромите како непроблематично малцинство, не е чудно дека на Ромите им се посветува релативно малку внимание од страна на владата, која е многу повеќе окупирана со етничката албанска популација. И покрај тоа, ромската популација е засегната од легислатива првенствено наменета на други цели. Затоа, во вториот дел почнувам со преглед на законите што имаат влијание врз ромската популација во Република Македонија, а веднаш потоа преминувам на дискусија за официјалната поддршка на ромската култура во образованието, медиумите и на пописот. Следно, ги разгледувам идентификувањето по етничка основа и начините на кои се решаваат случаите спроведени против Роми од страна на државни службеници и приватни лица. Најпосле, нудам неколку примери од малкуте изјави што се однесуваат на Ромите, дадени од некои познати политички личности.

Во третиот дел испитувам три стратегии што ги применуваат Ромите во Република Македонија. Прво, покажувам дека е учеството на Ромите во политиката во Македонија подобро организирано и поефикасно во споредба со тоа во Република Словачка. Следно, се осврнувам на проблемот на зависноста од системот на социјална заштита. Најпосле, давам краток осврт на договорените бракови, како сред-

ство во кое се гледа можност за бегство од големата сиромаштија во Република Македонија. Во излагањето на оваа глава ќе демонстрирам дека влошувањето на економската положба на Ромите во Македонија во последнава деценија, не е својствено само за Ромите. Згора на тоа, политичкиот статус на Ромите во Република Македонија, всушност е подобрен.

⁷⁴ Министерството за надворешни работи (1997: 2) го објаснува ова намалување со „слободата на изборот што ја имаат граѓаните од ромското малцинство при изјаснувањето за својата национална припадност“. Со оглед на тоа што Ромите исто така беа слободни да ја изберат својата национална припадност на претходните пописи, се чини сепак дека падот на официјалната бројка на Ромите од 1991 до 1994 година произлегува првенствено од одлуката во пописот да не се вклучуваат граѓаните кои престојуваат надвор од Република Македонија повеќе од една година. Освен тоа, Виктор Фридман ми обрна внимание дека оваа промена во начинот на попишувањето резултирала со пониски бројки за сите групи во земјата, вклучувајќи ги и етничките Македонци.

ДЕЛ I: ПРОБЛЕМИТЕ НА ЕДНО НЕПРОБЛЕМАТИЧНО МАЛЦИНСТВО

ДЕМОГРАФИЈА НА РОМСКАТА ПОПУЛАЦИЈА

ПОПУЛАЦИЈА И ПРИРОДЕН ПРИРАСТ

Додека 24 505 жители на Социјалистичка Република Македонија се изјасниле како Цигани на последниот попис во кој беше користен овој термин (т.е. 1971 година), 10 години подоцна, 43 125 лица се изјасниле како Роми на првиот попис во кој беше употребен терминот „Ром“ (Завод за статистика на Република Македонија 1998: 103). До пописот од 1991 година, бројот на декларираниите Роми порасна на 52 103. Од пописот во 1991 година до пописот во 1994 година, сепак, официјалниот број на ромската популација опаднал на 43 707⁷⁴. Друкер, од друга страна, цитира бројки од различни извори, според кои ромската популација во Македонија брои помеѓу 110 000 до 260 000 (Druker 1997: 23; cf Crowe 1996: 232; European Roma Rights Center 1998: 34; Liégeois and Gheorghe 1995: 7).

Слично како и во другите источноевропски земји, ромската популација во Македонија се разликува од останатата популација во поглед на повеќе демографски па-

⁷⁵ Документ под наслов „Положбата на Ромите во Република Македонија“ објавен од Министерството за надворешни работи презентира помалку познати бројки за природниот прираст меѓу македонските националности, констатирајќи дека „значително е тоа што бројот на новороденчињата опаѓа за сите етнички групи освен за албанската малцинство каде што бројот на новороденчињата е константен од година во година“ (Министерство за надворешни работи на Република Македонија 1997: 2).

⁷⁶ Оттука, иако стапката на прираст кај Ромите во Македонија отстапува многу малку од стапката на прираст на Ромите во Словачка (т.е. 0,1%), разликата меѓу стапката на природен порираст кај Ромите и целокупната стапка е помала во Македонија отколку во Словачка. Исто така, вреди да се забележи дека во Македонија не се прават напори за да се намали стапката на природен прираст на ромската популација.

⁷⁷ Да се потсетиме дека во Република Словачка по 1991 година повеќе од три четвртини од ромската популација има завршено (само) основно образование. Процентот на Роми со средно и повисоко образование, од друга страна, е сличен во двете земји.

⁷⁸ Како што покажува едно истражување на УНИЦЕФ, спроведено врз ромски жени и деца, неписменоста кај ромската женска популација е значително повисока, со 46% од возрастните жени што не се способни да читаат или пишуваат (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 21). Исто така вреди да се напомене дека е стапката на писменост во генералната популација во Република Македонија 95% (World Bank 1999b: 38).

⁷⁹ Ако се смета и Универзитетот на ЈИЕ во Тетово, финансиран од меѓународни организации, процентот на професори – Албанци би бил значително повисок.

раметри, вклучувајќи ги тука наталитетот и морталитетот. И додека стапката на прираст на сите националности во Македонија, со исклучок на албанската, е во постојано опаѓање од средината на 90-тите години, стапката на прираст кај Ромите осцилира: додека бројот на новородените Ромчиња во 1990 година бил 4,9% од вкупната ромска популација, во 1992 година тој број опаднал на 3,4%, а во 1995 година повторно достигнал 5,0% (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 11)⁷⁵. Во 1996 година вкупната стапка на плодност кај Ромите во Македонија изнесува 4,1 дете на една мајка, што е двапати повеќе од стапката на плодност кај вкупната популација (Kalibova 2000: 188)⁷⁶. Слично како што беше и во Словачка, стапката на смртност на децата кај Ромите статистички е двапати поголема отколку кај вкупната популација (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 11). Исто така слично како и во Словачка, Ромите во Македонија имаат пократок животен век, во споредба со неромите, при што процентот на Роми во вкупната популација опаѓа на возраст над 40 години (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 11).

РОМИТЕ ВО ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ

Како што е случај и во други земји, Ромите во Македонија имаат најнизок процент на опфатеност со основното образование и највисок процент на прекинатото образование (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 7). Всушност, нивото на опфатеност со образование на ромската популација е пониско од тоа во Република Словачка⁷⁷. Меѓу Ромите постари од 15 години 24% се неписмени⁷⁸, 30% се со незавршено основно образование, 33% имаат само основно образование, 9,2% завршиле средно образование, а 0,3% завршиле некоја форма на повисоко образование (Најчевска 2001а: 9). Освен тоа, во учебната година 1992–1993, ромските учители во основното образование претставуваат 0,1% од вкупниот број учители во земјата (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 13). Во истата година само двајца учители од ромска националност биле вработени во средното образование (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 11). Најпосле, од 569 професори вработени во државните високошколски институции во Македонија во учебната 1997/98 година, 528 професори биле етнички Македонци, четири Власи, четири Турци, тројца Албанци и двајца Роми (Најчевска 2001а: 8 до 11)⁷⁹.

Во учебната 1992–93 година, ромските деца биле 1,7% од вкупниот број деца запишани во основните училишта, а во исто време 3% од сите деца на возраст од пет до 14 години (односно на возраста за основно образование) биле Роми (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 13)⁸⁰. Причините за ниската застапеност на Ромите во образованието лежат не само во директните финансиски издатоци по-

⁸⁰ Опфатеноста на децата со основно образование во генералната популација во Македонија изнесува 84% (World Bank 1999b: 37)

⁸¹ Европскиот центар за правата на Ромите се чини дека гледа како на неуспех на напорите да се направи основното образование подостапно за Ромите: „Со оглед на досегашниот недостиг на напори за надминување на огромниот расчекор што постои помеѓу училиштата во кои учат Ромите, во однос на тие на неромите, фокусот на властите врз правата за образование на ромски јазик се чинат неискрени. Сепак, некои образовни иницијативи се чини дека се концентрирани стриктно на образованието на ромски јазик, како некој вид средство за исклучување на Ромите од македонскиот образовен систем“ (European Roma Rights Center 1998: 89; International Helsinki Federation for Human Rights 2001a: 219). И додека статистиката презентирана во главниот текст е доволна да се заклучи дека Ромите не се комплетно интегрирани во македонскиот образовен систем, со оглед на тоа што јазичната бариера претставува една од причините за нискиот успех во школувањето, понудата да се организира основно образование на ромски јазик се чини како чекор во вистинска насока.

⁸² Опфатеноста на децата со средните школи кај генералната популација во Македонија изнесува 72% (World Bank 1996: 37).

⁸³ Европскиот центар за правата на Ромите известува дека во 1998 година приближно еден Ром годишно завршувал високо образование (European Roma Rights Center 1998: 87). Опфатеноста со високо и вишо образование меѓу генералната популација во Македонија изнесува 12% (World Bank 1999b: 37). Исто така вреди да се напомене дека постои нерелизиран план да се отвори отсек за ромски

врзани со испраќањето на децата во училиште (на пр. книги, училиштен прибор, транспорт, давачки), туку исто така во потребата да се испратат децата да заработуваат работејќи нешто, наместо да учат (на пр.: да продаваат дребулии или да просат) (World Bank 1999a: 6). Како што забележавме претходно, изборната настава на ромски јазик почна во 1996 година. Министерството за надворешни работи утврдило дека во 1997 година постоеле 75 учители во Македонија квалификувани да држат таква настава (Министерство за надворешни работи на Република Македонија 1997: 6)⁸¹. На ниво на средно образование, на Ромите опаѓаат 2,9% од децата на возраст меѓу 15 и 19 години (т.е. на средношколска возраст), но само 0,3% од средношколците се Роми (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 13). Некаков напредок сепак е во тек, со оглед на тоа што во учебната 1997/98 година средношколците Роми претставувале 0,5% од вкупната средношколска популација во Македонија (Најчевска 2000b: 5).⁸²

На универзитетско ниво, во 1992 година македонската влада вовела квота од рамно 10% за сите национални малцинства (European Roma Rights Centre 1998: 87). Во 1995 година системот на квоти беше изменет, така што секоја националност доби своја квота во согласност со сопствениот процент во вкупната популација на Република Македонија, како што беше утврдено со пописот во 1994 година. Иако не е јасно во која мерка промената на системот на квоти од 1995 година се одрази врз приемот на Ромите на Универзитетот (при што еден Ром го завршил факултетот таа година)⁸³ (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 13; Најчевска 2000b: 5), нема сомнеж дека се зголемил бројот на Ромите запишани на факултет: додека во учебната 1993/94 година имало 9 студенти на Универзитетот, кои се изјасниле како Роми, во учебната 1998/99 година, на македонските факултети се запишале 24 Роми. Понатаму, во учебната 2000/01 година, бројот на запишаните Роми на македонските факултети пораснал на 40⁸⁴.

Табела 4.1. Застапеност на Ромите во образовниот систем во Република Македонија

Ниво на завршено образование	Основно	Средно	Високо
Ромска популација	33,06%	9,24%	0,35%
Вкупна популација	33,40%	32,32%	8,70%

Извор: Завод за статистика на Република Македонија (1997b)

ВРАБОТНОСТ И НЕВРАБОТНОСТ

Не е чудо што ниското ниво на образование на Ромите се одразува врз нивниот статус при вработувањето. Пресметките од Државниот завод за вработување и

студии на Универзитетот во Скопје уште од 1993 година.

⁸⁴ Бројките за запишаните студенти од 1998/99 и 2000/01 година се земено од Институтот Отворено општество – Македонија, кој обезбедува финансиска помош од претшколска до студентска возраст, па оттука се чини дека е заслужен и за дел од овој пораст на бројот на запишаните Роми на факултет.

⁸⁵ Официјалните бројки за невработеноста во Македонија најверојатно се повисоки од вистинската стапка на невработеност, со оглед на големиот степен на сива и црна економија (World Bank 1999b: 19). Освен тоа, нема официјални бројки за учеството на Ромите во неформалните економски активности во Република Македонија.

⁸⁶ Во 1991 година, сепак, иако Ромите беа недоволно застапени во државниот сектор (на нив отпаѓаа 1,6% од вработените во државниот сектор) споредено со нивниот процент во вкупната популација, нивната релативна застапеност беше дури и поголема од релативната застапеност на етничките Албанци на кои отпаѓаа 10,4% од сите вработени во државниот сектор (Najčevska and Gaber 1995: 24–25).

Економскиот институт покажуваат дека изнесувала вкупната стапка на невработеност во 2002 година 40% (Nanevska 2002), а истражувањата за работната сила, спроведени од Владата претходната година, утврдиле дека стапката на невработеност кај Ромите изнесувала 71,8% (European Commission against Racism and Intolerance 2001: 13)⁸⁵. Дополнително, едно истражување на УНИЦЕФ, спроведено во 1996 година, открива дека 97,7% од испитуваните жени Ромки немале постојано, ниту пак привремено вработување (Aloui, Petroska - Beshka and Najčevska 1999: 29). Во 2000 година на Ромите отпаѓале повеќе од 4% од вкупниот број невработени лица пријавени во Заводот за вработување на Република Македонија (Најчевска 2001а: 7 до 8). Ако се претставува ситуацијата преку бројот на вработените, наместо преку бројот на невработените, Ромите претставувале 1% од вработената популација на Македонија во 2000 година, при што Македонците сочинувале 84,5%, а Албанците 7,5% од вкупниот број вработени (Најчевска 2001а: 7–10)⁸⁶. Освен тоа, 91,6% од Ромите кои барале вработување во 1991 година биле неквалификувани или полуквалификувани работници (Aloui, Petroska - Beshka and Najčevska 1999: 13), при што повеќе од половината од Ромите кои барале вработување во 2000 година немале завршено основно образование (Најчевска 2001а: 7–8).

Како што беше случај со ромската популација во Словачка, главна причина за високата стапка за невработеност кај ромската популација во Македонија е тоа што индустриските гранки, во кои беа вработени Ромите во времето на социјализмот, пропаднаа заедно со колапсот на социјалистичката економија. Дополнителен фактор за невработеноста на Ромите, кој не беше присутен во Словачка, произлезе од ембаргото кон СР Југославија – главниот трговски партнер на Македонија, како и од грчката блокада на нафтата, што предизвика големо нарушување на македонската економија во целина. Како и да е, поради тоа што „позицијата на стопанските гранки што користеа неквалификувана женска работна сила беа помалку зафатени со влијанието од војната, со прогласувањето независност, како и со нафтеното ембарго со Грција од 1991/92 година“, се чини дека жените Ромки сепак имале помал проблем да најдат работа во неформалната економија, отколку нивните мажи во формалната економија (Silverman 1995b: 203; Varany 1995: 519). Работејќи претежно како чистачки во куќите на средната и високата класа во Македонија, некои Ромки работат за исти семејства со децении. Иако нема статистички податоци на државно ниво за вработеноста на Ромките како чистачки, оваа практика се чини е широко распространета: едно истражување спроведено во Шуто Оризари во 1999 година, на пример, покажува дека 5,47% од жените Ромки биле вработени на овој начин (Lakinska-Popovska 1999: 37). Со оглед на тоа што припадниците на мнозинската популација во други држави во Источна Европа не би им верувале доволно на Ромите за да им дозволат да влезат во нивните домови, од која било причина, вработувањето на жените Ромки како чистачки во домовите во Македонија е инди-

⁸⁷ Му благодарам на Сашо Клековски што ми го посочи ова. Исто види Varany (1995: 526).

⁸⁸ Доколку поинаку не е нагласено, спомнатите општини се однесуваат на единиците на локалната самоуправа креирани со територијалната поделба од 1996 година (за која ќе стане збор подоцна во оваа глава).

тивно како мерило на социјалната интеграција која, иако ограничена и јасно раздвоена со статусната хиерархија, го надминува нивото на таква интеграција во другите држави⁸⁷.

НАЧИН НА ЖИВЕЕЊЕ

Спротивно на ромската популација во Словачка, Ромите во Република Македонија претежно живеат во урбаните средини. Со исклучок на Шуто Оризари (кое во секој случај е дел од Скопје), населбите со повеќе од 500 Роми имаат вкупна популација поголема од 15 000 жители (Завод за статистика на Република Македонија 1997с)⁸⁸. Според пописот од 1994 година, 45,9% од ромската популација во Македонија живее во Скопје, каде Ромите претставуваат 4,5% од вкупната популација. Со оглед на ова, поголемата концентрација на Ромите во Македонија има карактеристики на урбани гета, повеќе отколку на изолирани селски населби, карактеристични за Словачка. Всушност, во Македонија има само неколку населени места од типот кој е најзастапен во Словачка, при што нечистотијата, дрогата и насилството карактеристични за толку ромски населби во Словачка, релативно ретко може да се сретнат во Република Македонија. Понатаму, иако ромските населби во Република Македонија не се документирани на ист начин како во Словачка, резултатите на пописот од 1994 година покажуваат дека само 33 општини во Република Македонија имаат ромска популација поголема од 100 жители, а во 10–те општини со најголем број Роми, отпаѓаат 71,6% од сета ромска популација во земјата.

Не е чудо што инфраструктурата во ромските населби е помалку развиена од инфраструктурата во Македонија во целина: на пример истражувањето на УНИЦЕФ од 1996 година под наслов „Анализа на положбата на жените Ромки и деца“ покажала дека 85% од жените Ромки во градовите во внатрешноста на Република Македонија изјавиле дека имаат водоснабдување, а соодветната бројка за сите урбани домаќинства во Македонија изнесува 98% (Aloui, Petroska - Beshka and Najčevska 1999: 23; World Bank 1999b: 31). Во ист текст, 63,7% од испитаниците на УНИЦЕФ изјавиле дека се нивните домови приклучени на канализациона мрежа, споредено со 88,9% кај урбаните домови приклучени на канализација во државата во целина. Сè на сè, додека економската ситуација на ромската популација се влошува од 1999 година, таа е сепак релативно подобра отколку положбата на Ромите во многу други посткомунистички држави, и ова влошување произлегува повеќе од економските тешкотии поврзани со македонската економија во целина, а не од некоја форма на дискриминација (види на пр. Varany 1995: 515, 525; Министерство за надворешни работи на Република Македонија 1997: 6).

⁸⁹ Види го фељтонот на Трајко Петровски за историјата на Ромите во македонскиот неделник Пулс (Петровски 2000b; 2000e; 2000d; 2000c; 2000a), како и претходниот фељтон на Миодрог Хаџи-Ристик за етногенезата на Египќаните во Нова Македонија (Хаџи-Ристик 1994a; 1994b; 19994c; 1994d; 1994e).

РОМИТЕ ВО ОЧИТЕ НА ЈАВНОСТА

ВОВЕД: СИНОТ НА ПЕКАРКАТА

По повеќе од шест месеци во Република Словачка и многу непријатни разговори со етнички Словаци за „ромската проблематика“, го напуштив Кошице за да го продолжам моето истражување во Скопје. Набрзу по пристигнувањето во Македонија имав можност да се запознаам со 14-годишниот син на една Македонка, која поседуваше пекарница веднаш пред влезната врата на зградата во која изнајмив стан. Тој одеше на приватно училиште за англиски јазик и неговата мајка сакаше да знае дали ги троши своите пари залудно или не, па се согласив да ѝ дадам оценка за тоа прашање. Еднаш, синот на пекарката и јас разменивме неколку речници, вообичаени при запознавање и тој ме праша што правам јас во Македонија. Јас му објаснив, намерно употребувајќи го зборот „Ципси“ (Gypsy, англ. „Циган“) за да не употребам – како што си мислев, за него непознат збор. Кога завршив со своето објаснување, го прашав дали ме разбра што му кажав. „Да“, одговори тој, „но ние овде ги викаме Роми“.

МЕДИУМСКО ИЗВЕСТУВАЊЕ

Ако нема ромски медиуми во Словачка покрај значителното негативно внимание кон Ромите во медиумите на доминантната популација, ситуацијата во Македонија е спротивна. Иако не постои формален мониторинг на македонските електронски и печатени медиуми, слични на тие што се спроведуваат во Република Словачка, таков мониторинг би утврдил дека на ромската популација ѝ се посветува мало внимание, наспроти големото внимание што ѝ се посветува на албанската популација, а особено на нивните политички претставници. Во текот на моите опсервации на Македонската телевизија и весниците, помеѓу февруари 2000 и февруари 2001 година, увидов дека новинските прилози посветени на Ромите најчесто се однесуваат или на ромските прослави (на пр. прослава на Ѓурѓовден) или на ромскиот пратеник Амди Бајрам. Значително е исто така и тоа што македонските печатени медиуми покажаа волја да објават серија написи за историјата и потеклото на Ромите⁸⁹.

И додека сатанизацијата на Ромите не може да се забележи во известувањето на македонските медиуми за Ромите (што е чудно со оглед на количината на негативно известување посветено на албанската популација), Ромите не се презентираат секогаш во позитивно светло, па дури ни неутрално. Најпопуларното телевизиско шоу во тоа време – Супер бинго (емитувано на првиот канал на МТВ) во зимата 2001 година имаше и шеги на сметка на *Циганите* како и физичка пародија на

⁹⁰ Меѓу изјавите што најмногу му се паметат на Амди Бајрам е и таа дека како кандидат за политичка функција добил 102,9% од гласовите, како и неговите зачестени изјави дека ќе гласа од страна на мнозинството во Парламентот. Бајрам исто така има тенденција да говори за себе во трето лице. Иако начинот на кој Бајрам говори македонски е повод за забава за едни, а за други за засраменост, некои Роми што го познаваат Бајрам велат дека тој не знае течно да зборува ромски.

⁹¹ Интервју со Амди Бајрам емитувано на првиот канал на Македонската телевизија, 21 ноември 2000 година.

⁹² Вклучувањето на исклучително многу широкиот спектар стереотипи под заедничка рубрика „негативни“, може да се смета за причина за добиениот резултат од 79,99%. На пример, додека се мрзливоста и нечесноста чисто карактерни особини и однесување, врската помеѓу индивидуалното однесување од една страна и недостигот на едукација (која во анкетата им ја препишале на Ромите 14,52% од испитаниците) или сиромаштијата (која им ја припишуваат на Ромите 17,57% од испитаниците) од друга страна, се претежно индиректни. Понатаму, додека мрзливоста и нечесноста се аморфни концепти, конкретните податоци за образованието и сиромаштијата се поразбирливи, но исто така и понедостапни.

ЈАВНО МИСЛЕЊЕ

етничките Албанци. Освен тоа, ромскиот пратеник Амди Бајрам е честа тема на исмевање од македонските новинари. Иако немаат шегите експлицитно етничка содржина и во повеќето случаи се однесуваат на стилот на изразување на Амди Бајрам во Парламентот и надвор од него⁹⁰, останува прашањето дали новинарот што го прави интервјуто би терал шега на ист начин со неромски политичар, за време на полчасовно интервју на државната телевизија⁹¹. Сè на сè, може да се каже дека македонските медиуми најчесто ги третираат Ромите како симбол на едноставност, шегобијност и заостанатост, но никогаш како закана.

Резултатите на една студија од 1996 година, спроведена од Красимир Канев, покажуваат дека искажале 59% од испитаните Македонци аверзија кон Ромите (Канев 1996: 242–243). Иако е оваа бројка повисока од процентот на етнички Македонци кои искажале аверзија кон Власите (44%) или кон Србите (47%), таа е пониска од процентот што изразил аверзија кон Евреите (60%), Турците (62%), Бугарите (78%) или кон Албанците (87%). Интересно е исто така дека 65% од етничките Албанци анкетирани во Македонија, искажале аверзија кон Ромите, што е повеќе од процентот на Албанци, кои се изјасниле негативно кон Бугарите (61%), Македонците (53%), Власите (44%), Турците (24%). Всушност, Албанците покажале повисока аверзија само кон Евреите (91%) и кон Србите (98%).

Анкетирањата на ученици од основните и средните училишта во Македонија доаѓаа до слични наоди како и истражувањата на Канев. Една анкета од 1997/98 година насловена како „Извори и фактори на меѓуетничка тензија во образовниот процес во Република Македонија“ утврдува дека 79,95% од испитаниците имале „негативни стереотипи“⁹² кон Ромите, при што 10,10% ги сметаат Ромите за мрзливи, а 15,91% ги сметаат за нечесни (Aloui, Petroska - Beshka and Najchevska 1999: 9). Една неодамнешна студија, спроведена меѓу средношколци, од друга страна, обезбедува резултати според етничка припадност, од кои се гледа дека 55,93% од испитаните Македонци имаат негативен однос кон Ромите, а 64,09% од испитаните Власи, 72,25% од Србите и 79,18% од етничките Албанци изјавиле дека го делат истото мислење (Најчевска 2001b: 48). Одговорите на едно друго прашање од истото испитување, пак, даваат малку поинаква слика: на прашањето да посочат која националност ја мразат најмногу (ако има таква) се издвоиле етничките Турци како група најнепријателски настроена кон Ромите, со тоа што 5,71% изјавиле дека најмногу ги мразат Ромите, споредено со 1,22% од етничките Албанци (кај кои 27,76% најмногу ги мразат Србите) и 1,16% од етничките Македонци (од кои 43,98% најмногу ги мразат Албанците), кои одговориле на ист начин (Најчевска 2001b: 43). Најпосле, една студија спроведена

⁹³ Друг резултат на оваа студија е дека Ромите имаат попозитивен поглед врз етничките Македонци отколку врз себеси, што ги прави најтолерантни на етничките разлики и најсамокритични (Најчевска 2000b: 2,9,11,27).

⁹⁴ Најчевска (2001b: 49) регистрира слични стереотипи за Ромите меѓу средношколската младина.

⁹⁵ Интересно е тоа што 11% од испитаниците го посочиле незнаењето како типична карактеристика на етничките Албанци, а само 4% ги сметаат Албанците за паметни.

⁹⁶ Му благодарам на Сашо Клековски од МЦМС што ми укажа на ова. Потврда за ова гледиште доаѓа и од извештајот на Министерството за надворешни работи под наслов „Положбата на Ромите во Република Македонија“, во кој се содржани изјави дека „се забележува дека се намалува бројот на новороденчиња кај сите етнички групи освен кај албанското малцинство, каде е бројот на новородените во текот на една година константен“ (Министерство за надворешни работи на Република Македонија 1997: 2). Види исто Barany (1995: 527).

⁹⁷ Интервју со авторот, Шуто Оризари, 10 ноември 2000 година.

⁹⁸ Интервју со авторот, Шуто Оризари, 14 ноември 2000 година.

во 1999 и 2000 година врз 240 деца на возраст помеѓу 9 и 11 години (поделени еднакво помеѓу Македонци, Роми, Албанци и Турци), со цел да се измери влијанието на мултикултурната ТВ серија „Наше маало“ врз етничките стереотипи, открива дека имале Македончињата помалку негативни стереотипи за Ромите споредено со етничките Турчиња или Албанчиња (Најчевска 2000a: 6)⁹³.

Во едно истражување спроведено во 2000 година врз примерок од 260 учители во основни и средни училишта, и тоа: Македонци (61%), Албанци (27%), Турци (5%), се барало да наведат карактеристики типични за Ромите (Габер 2001: 81–82, 101). Од сите наведени атрибути, најзастапена е мрзливоста (16%), незнаењето (14%), таинственоста (13%) и деструктивност (13%)⁹⁴. Малку поретко биле наведувани нечесноста (9%) и паметта (8%)⁹⁵. Иако постои извесно совпаѓање помеѓу овие карактеристики и тие што им се припишуваат на Ромите во Словачка од страна на неромите, паѓа в очи отсутството на алузии кон насилноста или криминалитетот, како и многу пореткото припишување негативни карактеристики на Ромите во Македонија.

Неформалните разговори со етничките Македонци за меѓуетничките односи го поткрепуваат ставот дека се гледа кон Ромите со поголема благонаклоност, отколку кон македонските Албанци. И додека етничките Македонци често изразуваат стравување од Албанците, во поглед на нивниот демографски раст и потенцијалот за дезинтеграција на државата, ниту една од овие грижи не се однесува на Ромите⁹⁶. На пример, откако ќе дознаеја што правам во Македонија (т.е. „дека ја испитувам положбата на Ромите во Македонија“), таксистите етничките Македонци што ме возеа во различни градови низ земјата, најчесто велеа за Ромите дека е тоа „мирен народ“. Дека префинетиот поглед на меѓуетничките односи во Македонија не е баш карактеристичен за овие таксисти, стануваше јасно веднаш штом ќе преминеше разворот на жалби за етничките Албанци.

КАКО ГЛЕДААТ РОМИТЕ НА МЕЃУЕТНИЧКИТЕ ОДНОСИ?

Ние Ромите...сме биле, сме лојални и ќе бидеме лојални кон државата во која живееме.
Член на Советот на општина Шуто Оризари⁹⁷

Ние сме мирен народ.

Претставник на Сојузот на Ромите во Македонија⁹⁸

Во многу пригоди јасно ми беше ставено до знаење дека се Ромите во Република Македонија прилично свесни дека, етничките Македонци не само што ги сметаат за

⁹⁹ Прв пат ми стана јасно за овој начин на употреба на терминот *гаџо* кога гледав еден Ром во Гостивар додека се шегуваше со друг, затоа што овој го носел својот мобилен телефон на средина на ременот од панталоните наместо од страна (што се смета за предмет за исмејување на Албанците). Му благодарам на Мерсел Џеладини за неговото објаснување за употребата на овој термин.

¹⁰⁰ Исклучок од општата констатација дека се ромско–македонските односи подобри од ромско–албанските има во ромската населба на периферијата на Гостивар, наречена “Дупката”. За време на мојата посета на оваа населба (на 8 јуни 2000 година), повеќето од жителите кои живеат во шатори без вода или струја и се издржуваат со питање, често повторуваа дека етничките Македонци само им држат предавање дека е подобро да се работи наместо да се пита, додека етничките Албанци им даваат милостина.

безопасни, туку дека имаат интерес да го шират тоа гледиште; „дистанцирајќи се себеси од „албанската закана“, Ромите стекнуваат уште повеќе симпатии како безопасни во очите на многу Македонци“ (Silverman 1995b: 211). На еден симпозиум организиран во основното училиште „Браќа Рамиз и Хамид“, одржан на 28 април 2000 г., на пример, директорот на училиштето Шаип Исени говореше пред полна училишница ромски основци за потребата да бидат Ромите „уште полужални“ кон Република Македонија, поради фактот што немаат Ромите матична држава. Друг показател дека се Ромите заинтересирани јасно да стават до знаење дека се лојални кон државата е фактот дека 30% од ромскиот весник „Рома тајмс“ е напишан на македонски, како и фактот дека и ромската телевизиска станица БТР – Национал, во иста вечер емитува вести и на ромски јазик (со ромски водител) и на македонски (со македонски водител). Треба да се спомне и тоа дека Советот на Шуто Оризари ги одржува своите седници на македонски јазик, и покрај законската можност тие да се одржуваат на јазикот на малцинствата во тие општини, во кои малцинството е најмалку 20% од популацијата (Службен весник на Република Македонија 1995a).

Мал, но важен пример којшто докажува дека ги сметаат Ромите своите односи со етничките Македонци како подобри, во споредба со односите со етничките Албанци, видов при мојата работа во Гостивар. Таму, иако релативно малку Роми го зборуваат ромскиот јазик, некои го употребуваат терминот *гаџо* (т.е. ромски збор за неромите), кога ги спомнуваат Албанците. Со други зборови, иако повеќето Роми во Гостивар го имаат забравено ромскиот јазик, го употребуваат терминот за сите нероми за да обележат една специфична група (Албанците) во пејоративна смисла. Следствено, додека се етничките Албанци *гаџовци*, етничките Македонци не се⁹⁹.

Додатна потврда на гледиштето дека односите помеѓу Ромите и етничките Македонци се подобри отколку односите помеѓу Ромите и етничките Албанци, доаѓа од истражувањето за Ромите во Република Македонија што го спроведов сам во пролетта и есента во 2000 година¹⁰⁰. Додека 77,1% од испитаниците изјавиле дека односите со етничките Македонци им се добри, истата оценка за своите односи со етничките Албанци ја дале 60,4% од анкетираниите. Ова е спротивно од моите резултати во Словачка, каде односите помеѓу Ромите и Маѓарите се попријателски отколку односите помеѓу Ромите и етничките Словаци. Слично на тоа, повеќе од половината анкетирани Роми изјавиле дека имаат искусно дискриминација во Словачка, а во Македонија такво искуство имале 30% од Ромите. Иако повеќето поплаки на Ромите во Словачка се однесуваат на вербални навреди, во Македонија речиси сите примери се однесуваат на вербалните навреди, а многу поретки се поплаките на административна дискриминација и физичко насилство. И покрај овие разлики, сепак, Ромите во Македонија се само малку поуверени дека има лек за дискриминацијата отколку Ромите во Словачка, при што

54,6% од нив укажале дека или не знаат што би можело да се стори против дискриминацијата или дека не може ништо да се стори (бројот на овие одговори во Словачка е 58,5%).

Разговорите со ромски активисти во Скопје и во Гостивар во мај 2002 година покажуваат дека, иако некои албанизирани Роми од Тетово се бореле на страната на (албанската) Ослободителна национална армија за време на воениот конфликт од 2001 година, повеќето Роми застапаа на страната на Република Македонија, и при тоа неколку војници Роми загинаа во борбите. Истите разговори покажуваат дека ромско-албанските односи под влијание на конфликтот генерално се влошиле, додека ромско-македонските односи останале непроменети. Во атмосфера на вжештени тензии меѓу етничките Македонци и етничките Албанци, на Ромите некогаш им се случувало по грешка да бидат сметани за Албанци од страна на македонската полиција. Во случаите за кои бев информиран, сепак, третманот на Ромите од страна на полицијата бил подобар отколку што би можело да се очекува доколку навистина би биле Албанци. Подолу ќе опишам два такви случаи.

Од почетокот на оружениот конфликт во зимата 2001 година, полициски контролни пунктови беа поставувани на патиштата низ Република Македонија. Предвидливо, концентрацијата на таквите контролни пунктови беше поголема во областите населени со Албанци, при што се чини дека полицијата (составена речиси целосно од етнички Македонци) правеше етнички проценки во обид да ги фати албанските милитанти. Во овие околности, мојот прв информатор не беше изненаден кога го запре полицијата јужно од Тетово, пролетта 2001 година, со оглед на тоа што ознаката 'GV' на левата страна од неговите регистарски таблички покажуваше дека тој доаѓа од Гостивар, град претежно населен со Албанци. Според проценката на мојот информатор, сепак, полицаецот кој го запрел се опуштил откако дознал дека е возачот на автомобилот Ром. Освен тоа, мојот соговорник бил изненаден од пристојноста и официјалноста со која му се обратил полицаецот, што никогаш порано не го доживеал од страна на македонската полиција.

Појасен случај на етничка проценка, во кој Ромот бил оставен на мира кога станало јасно дека е Ром, се случил во пролетта 2002 година. Во овој случај, сепак, основата за етничката проценка не биле регистарските таблички, туку моделот на автомобилот што го возел тој. Бидејќи автомобилот на соговорникот бил регистриран во етнички хетерогеното Скопје, па регистрацијата не им дала информација на полицајците што го запреле на приодот кон Скопје за најверојатната етничка припадност на возачот. Наместо тоа, причина за запирањето бил фактот што мојот соговорник возел фолксваген голф, но кога полицајците виделе дека е возачот Ром, му рекле да продолжи и да си набави поинаков автомобил, објаснувајќи му дека голфови возат Албанците.

ЛОКАЛНИ МЕРКИ ПРОТИВ РОМИТЕ

Додека преземаат локалните власти во Словачка мерки против Ромите, вклучувајќи полициски час само за Ромите и забрана за населување на Ромите во одредени општини, ниту една локална самоуправа во Република Македонија не презела ништо слично. Освен тоа, одбивањето на влез на Роми во ресторани и барови, што е чест случај во Словачка, во Македонија е реткост, при што повеќето од случаите за кои јас дознав им се случиле на Ромите во Кичево. Вреди, исто така, да се подвлече фактот дека во Македонија не е реткост Роми да поседуваат свои бизниси, за разлика од Словачка, при што клиенти на овие бизниси, покрај Ромите, се и неромите. Оттука, не само што неромите во Македонија генерално немаат аверзија да имаат Роми за клиенти, туку и самите им се клиенти на ромските бизниси.

¹⁰¹ Јануш Бугајски (1994: 106) во својот превод на овој пасус набројува „Албанци, Турци, Власи, Цигани (Gypsies) и други националности“ при што преводот на македонскиот збор „Ромите“ со англискиот “Gypsies”, ја превидува важноста на официјалното признавање на Ромите со нивниот сопствен етним од страна на Република Македонија.

ДЕЛ II: БЕНИГНО ЗАПОСТАВУВАЊЕ? (ВЛАДИН ОДГОВОР)

УСТАВНИ ОДРЕДБИ И СРОДНА ЛЕГИСЛАТИВА

РОМИТЕ ВО УСТАВОТ

Како што беше случај и во Социјалистичка Република Македонија, независна Република Македонија не изгради посебна политика насочена конкретно кон ромската популација. Ова, сепак, не значи дека се Ромите игнорирани во официјалните документи. Всушност, Преамбулата на Уставот на Република Македонија од 1991 година експлицитно ги спомнува Ромите како националност, ставајќи ги во иста категорија со Албанците, Турците, Власите и со другите националности кои живеат во Република Македонија (Службен весник на Република Македонија 1991)¹⁰¹. Иако Преамбулата ја конституира Македонија како „национална држава на македонскиот народ“, со што етничките Македонци ги сместува во категорија посебна и повисока од „националностите“, наспроти ветувањето дека обезбедува „целосна граѓанска рамноправност и трајно сожителство“ за другите групи со македонскиот народ, сепак, значително е дека се Ромите спомнати по име како националност (Burg 2000: 20–21; Цаца 1996: 146–147; Dimitrijević 1993). Оттука, спротивно на словачкиот пример, со спомнувањето на Ромите и со неправедното разлика помеѓу „националности“ и „етнички групи“, Уставот на Република Македонија

¹⁰² Да појасниме, вкупниот број претставници на „другите националности“ (како што е утврдено со изјаснувањето на пописот) во Советот за меѓуетнички односи, е двајца. Во 2000 година еден од нив бил етнички Србин, а еден Македонец муслиман.

од 1991 година не остава простор за создавање посебна правна категорија за ромската популација. Експлицитното вклучување на Ромите во македонскиот Устав може да им се припише на напорите и позицијата на ромскиот политичар Фаик Абди, кој играше улога во изготвувањето на документот.

СОВЕТ ЗА МЕЃУЕТНИЧКИ ОДНОСИ И ЈАВЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ -ОМБУДСМАН

Членот 78 од македонскиот Устав предвидува формирање Совет за меѓуетнички односи. Членовите на овој совет се бираат од законодавниот дом (Собранието) и го вклучуваат претседателот на Собранието и по два члена припадници на македонската, албанската, турската, влашката, ромската и од „другите“ националности¹⁰². Улогата на Советот е советодавна, со можност да поднесува мислења и предлози на одредени теми до законодавниот дом. Иако е Собранието обврзано да ги разгледува овие предлози и мислења, не е обврзано да се раководи по нив, така што Советот досега не бил релевантна сила во високата политика. Понатаму, фактот што Советот за меѓуетнички односи нема право да разгледува индивидуални жалби ја зголемува важноста на канцеларијата на јавниот правобранител (омбудсман) (European Commission against Racism and Intolerance 1999: 13).

Воведена во 1997 година, институцијата Народен јавен правобранител има за цел да ги штити правата на македонските граѓани од злоупотреби од страна на органите на јавната администрација (Службен весник на Република Македонија 1997а). Досега, сепак, јавниот правобранител не презел значителни акции. Освен тоа, повеќето жалби поднесени до канцеларијата на правобранителот не се поврзани со кршење на човековите права (U.S. Department of State 2000а). Понатаму, правобранителот нема практика да ја утврдува етничката припадност на подносителот на жалбата (European Commission against Racism and Intolerance 2001: 9).

ДИСКРИМИНАТОРСКА ЛЕГИСЛАТИВА, НЕЈЗИНИ ЦЕЛИ И ЕФЕКТИ ВРЗ РОМИТЕ

ЗАКОН ЗА ДРЖАВЈАНСТВО

За разлика од ситуацијата во Словачка, не само што во Македонија нема политички документи директно насочени кон ромската популација, туку нема ниту локални

¹⁰³ Во својот одговор на Извештајот на Европскиот центар за борба против расизмот и нетолеранцијата, македонската Влада посочува дека постои член во Законот според кој административната такса што се плаќа при поднесувањето барање за државјанство, може да биде повлечена (European Commission against Racism and Intolerance 1999:26).

¹⁰⁴ Намалувањето на задолжителниот престој од 15 на 10 години и воведувањето процедури за да се направи постапката за вадење државјанство полесна и потранспарентна и во согласност со Конвенцијата за државјанство на Советот на Европа, не им стави крај на поплаките од страна на Ромите и Албанците (U.S. Department of State 1999а; 2000а). Вреди да се напомене и тоа дека во извештајот на Стејт департаментот од 1997 година се наведени многу примери на етнички Македонци кои исто така имале проблеми со Законот за државјанство. Најпосле, фактот што повеќето од Ромите во Словачка (како и многу Роми во Чешка) веќе имаа словачко државјанство пред прогласувањето на независноста на Република Словачка, ја исклучува можноста голем број Роми да не добијат словачко државјанство по 1993 година, бидејќи за тоа би било потребно одземање на нивното државјанство, а не едноставно негово неиздавање.

уредби насочени кон Ромите. Една политичка одлука што ги погоди Ромите, сепак, беше македонскиот Закон за државјанство од 1992 година (Службен весник на Република Македонија 1992). Меѓу одредбите на овој Закон, коишто се одразија штетно врз ромските апликанти, беа: обврската да обезбедат редовни извори на приход, 15 години легален престој во Македонија, течно зборување македонски јазик и административна такса од 50 долари (European Roma Rights Center 1998: 21; U.S. Department of State 1999а). И додека условот да се обезбеди постојан извор на приходи им задаваше проблеми на Ромите поради високата стапка на невработеност, барањето за постојан престој од 15 години беше друга голема пречка, поради тоа што многу Роми не беа пријавени како жители на СР Македонија, откако се доселија од другите републики (во многу случаи пред повеќе од 15 години). Обврската да се познава јазикот, од друга страна, исклучуваше некои млади Роми, кои се беа вратиле од западноевропските земји, каде пораснале, така што релативно малку биле запознаени со македонскиот јазик (European Roma Rights Center 1998: 25). Освен тоа, неуспехот на владата ефикасно да ја запознае јавноста со условите на законот ги лиши Ромите од можност да аплицираат за државјанство навреме, и со тоа да го избегнат плаќањето повисока такса (250 долари) при поднесувањето барање за натурализација (European Roma Rights Center 1998: 21)¹⁰³.

Како што се забележува во Извештајот за положбата на Ромите и Синтите од 2000 година изработен од ОБСЕ, членовите од Законот за државјанство, спомнати во претходниот параграф, имаат „несразмерно голем исклучувачки ефект врз Ромите“ (Van der Stoel 2000: 157). Затоа, во март 1997 година македонската Влада поднесе извештај до Комитетот за елиминација на расната дискриминација во којшто наведува дека на македонска територија живеат 4.356 Роми без државјанство и 7.407 Роми со непознато државјанство (од вкупно 18.851 лице без државјанство и 68.989 лица со непознато државјанство) (European Roma Rights Center 1998: 29). Иако е јасен ефектот на Законот за државјанство врз Ромите, не е јасно дека тој закон бил така замислен со цел да ги исклучи Ромите од државјанството. Конкретно, барањето за престој од 15 години се чини дека беше насочено првенствено кон Албанците, кои се доселија од Косово по немирите во 1981 година, а не толку кон Ромите, кои се населија во Шуто Оризари во шеесетите години (Bugajski 1994: 111; Friedman 1996a: 95; Najčevska and Gaber 1995: 29-7; Reuter 1993: 89; Strazzari 1998: 171)¹⁰⁴.

АДМИНИСТРАТИВНА ТЕРИТОРИЈАЛНА ПОДЕЛБА

Во септември 1996 година македонскиот Парламент усвои Закон за територијална поделба на Република Македонија и дефинирање на територијата на единиците на

¹⁰⁵ Му благодарам на Виктор Фридман за оваа забелешка.

¹⁰⁶ Во поглед на популацијата, Дебар пред територијалната поделба беше помалку од половина од следната урбана општина со сличен процент етнички Албанци (т.е. Кичево) (Завод за статистика на Република Македонија 1997а: 19).

локалната самоуправа (Службен весник на Република Македонија 1996b). Официјалната причина за новата поделба беше да се смират меѓуетничките ривалства со креирање етнички хомогени општини составени од по неколку села, одвојување на урбаните центри од руралната околина (Поповски и Панов 1998: 63–65; Strazzari 1998: 175). Иако можеше да се смета новата територијална поделба за обид на руралните средини да им се даде поголема контрола врз природните ресурси¹⁰⁵, некои набљудувачи го гледаат овој закон како обид да се направи баланс против демографската сила на албанската популација во Западна Македонија (види на пр. Малеска 1998: 163). Општинскиот совет во Тетово во мај 1996 година издаде официјално соопштение со кое се осудува предложениот Закон поради неприфатливоста да се менуваат општинските граници во Западна Македонија на таков начин што поголемите, урбани општини во регионот ќе имаат помалку Албанци (а повеќе Македонци) отколку околните рурални општини (Поповски и Панов 1998: 60). По усвојувањето на Законот за територијална поделба од 1996 година, еден (неименуван) албански опозициски политичар ламентираше дека Албанците во Македонија ја изгубиле државата во 1991 година, а општините во 1996 година (Поповски и Панов 1998: 61).

Табела 4.2. Етничкиот состав на неколку општини во Република Македонија пред и по Законот за територијална поделба од 1996

Општина	% Албанци пред и по територијал. поделба	% Македонци пред и по територијал. поделба	% Роми пред и по територијал. поделба
Дебар	44,44 – 62,17	21,08 – 18,81	44,33 – 6,27
Гостивар	64,30 – 55,06	18,20 – 29,35	1,97 – 4,12
Кичево	49,60 – 26,12	39,90 – 58,55	2,65 – 5,09
Куманово	36,91 – 24,87	50,48 – 60,05	2,44 – 3,30
Тетово	74,90 – 59,35	20,50 – 31,47	1,41 – 3,48

Извор: Завод за статистика на Република Македонија (1997а, 26; 1997б: 66)

Како што се гледа од табелата 4.2., административната поделба што произлезе од Законот за територијална поделба имаше генерално ефект врз урбаните општини со поголема албанска популација, и направи тие да имаат повеќе Македонци, а помалку Албанци. Исклучок од ова правило е Дебар. Помал и помалку урбанизиран отколку другите општини со голем процент етнички Албанци пред поделбата, Дебар фактички доби поголем дел албански жители, а помал дел македонски, како резултат на новата територијална поделба¹⁰⁶. Исто така, интересно е дека сите урбани општини со висок процент етнички Албанци, пред територијалната поделба, добија (релативно) поголема ромска популација по усвојувањето на Законот за територијална поделба.

¹⁰⁷ Роден во 1962 година, Мустафа студирал филозофија на Скопскиот универзитет, а во 1990 година станал генерален секретар на Партијата за целосна еманципација на Ромите. Мустафа исто така играл главна улога во воведувањето на ромската телевизиска програма *Bijandire* на Македонската телевизија во 1992 година. Откако работел како дописник на Македонската телевизија од Келн, од 1994 до 1996 година, Мустафа е градоначалник на Шуто Оризари по изборите во 1996 година, а реизбран е на истата функција во 2000 година.

¹⁰⁸ Службениот гласник на општината Шуто Оризари / *Официјалниот патрн ки комуна Шуто Оризари*, објавен за прв пат од Општинскиот совет на Шуто Оризари на 8 април 1997 година, е првиот службен весник на ромски јазик во светот.

¹⁰⁹ Истражување спроведено во Гостивар (каде повеќето Роми зборуваат македонски како прв јазик) од страна на невладината организација *Месечина*, укажува исто така дека мнозинството ромски родители не се заинтересирани за образование на ромски јазик за своите деца (види Асоцијација за демократски иницијативи 2000).

Покрај намалувањето на процентот на етнички Албанци и зголемувањето на процентот на Ромите во урбаните општини со висока концентрација на етнички Албанци пред 1996 година, со Законот за територијална поделба се креирани 124 нови општини. Една од новите општини беше и Шуто Оризари, коешто беше издвоено од скопската општина Чаир. Официјално составена од 79,1% Роми, 11,9% Албанци и 7,1% Македонци (Завод за статистика на Република Македонија 1997с: 26), жителите на Шуто Оризари за прв градоначалник го избраа Неждет Мустафа, кој освои 9.000 гласови од можните 12.330¹⁰⁷. Како и самата општина, Советот на општината Шуто Оризари се состои претежно од Роми, а еден од двајцата неромски советници (и двајцата Албанци) течно зборува ромски јазик (како и македонски). Вршејќи ја својата официјална работа претежно на македонски (којшто сите советници го зборуваат течно – и Албанците и Ромите), Општинскиот совет ги објавува своите акти на македонски и на ромски¹⁰⁸.

ПОДДРШКА НА РОМСКАТА КУЛТУРА И ОБИЧАИ

ОБРАЗОВАНИЕ

Членот 48 од Уставот на Република Македонија им гарантира на припадниците на националностите заштита на нивните етнички, културни, јазични и конфесионални обележја, воопшто, како и на правото на основно и на средно образование на нивниот мајчин јазик. Во 1992 година македонското Министерство за образование организира семинар со цел да се постигне консензус во врска со употребата на ромскиот јазик во државните училишта. Сепак, според Виктор Фридман, кој присуствуваше на конференцијата, „брзо се покажа дека присутните Роми не се залагаат за воведувањето на ромскиот јазик, како јазик на настава во паралелен образовен систем, туку повеќе би сакале предавањата на ромски да бидат предмет во основното училиште и да добијат педагошка академија којашто во перспектива ќе произведува идни учители, како и студии по ромистика на Скопскиот универзитет“ (Friedman 1999: 331). Ова тврдење на Фридман е поткрепено и со едно истражување од 1995 година, коешто покажува дека 60% од Ромите би сакале македонскиот да биде единствен официјален јазик во Република Македонија¹⁰⁹. На ниво на основно образование, наставата на ромски јазик е овозможена како изборен предмет во четири скопски училишта од октомври 1996 година (European Roma Rights Center 1998: 90). Од 554 ученици кои ја користат оваа можност, 63 учат во училиштето „Јане Сандански“, 127 во „Васил Главинов“, 259 во „Браќа Рамиз и Хамид“, а 105 во „26 Јули“, од кои последниве две се наоѓат во Шуто Оризари. Освен тоа, настава на ромски јазик се

¹¹⁰ Во согласност со член 48 од Уставот на Република Македонија (Службен весник на Република Македонија 1991), етничките Албанци и Турци во Македонија продолжуваат да го користат државниот образовен систем воспоставен за време на владеењето на Сојузот на комунистите. Владините напори за сочувување на ромскиот етнички и јазичен идентитет, се чини, сепак, не произлегуваат од уставните одредби, туку исто така од желбата на македонските власти да не дозволат Ромите да станат дел од паралелните образовни системи на албански или на турски јазик, како резултат на асимилаторски притисок од страна на овие групи, а врз основа на заедничката припадност кон исламот (Friedman 1995: 179).

Освен тоа, Виктор Фридман (1996a: 96–97, 102) забележува дека има примери на јазична асимилација кај некои Македонци муслимани, на кои прв јазик им е македонскиот. На пример, Македонци муслимани од Бачиште (во близина на Кичево) побарале настава на албански јазик за своите деца, а родителите на учениците македонски муслимани во Дебарска Жупа бараат училиште на турски јазик.

МЕДИУМИ

држи и во едно основно училиште во Тетово (Kenrick 2001: 423)¹¹⁰. Иако имало барања (предводени од директорот на основното училиште „Браќа Рамиз и Хамид“, Шаип Исени) за отворање средно училиште во Шуто Оризари, настава на ромски јазик не е земена предвид, иако повеќето потенцијални ученици зборуваат ромски како прв јазик.

Во моментот во Република Македонија нема списанија на ромски јазик, финансирани од државата. Во 1993 година почна да се печати двојазичниот месечник „*Romani sumnal*/Ромски свет“, но издадени беа само три броја. Три години подоцна, двојазичното (на ромски и на македонски јазик) списание „*Phut*“ („Мост“) беше основано со помош на Институтот Отворено општество – Македонија. На 17 јануари 2001 година излезе од печат првиот број на „Рома тајмс“, првиот „дневен“ весник на ромски јазик во светот. Делумно во сопственоста на Зоран Димов, кој исто така ја поседува ромската ТВ станица „БТР – Национал“, „Рома тајмс“ се печати три пати неделно во Скопје, со 60% од написите на ромски јазик, 30% на македонски и 10% на англиски.

Со оглед на ниското ниво на писменост и образование на ромската популација, електронските медиуми се особено важни за нејзиното информирање (Aloui, Petroska-Beshka and Najchevska 1999: 15). Во 1992 година почна емитувањето на телевизиската емисија „Bijandipe“ („Раѓање“) на Македонската телевизија, со вкупно 22 часа програма на ромски јазик во текот на годината. Во 1994 година Македонското радио емитувало 174 часа, а Македонската телевизија 26 часа програма на ромски јазик. Од друга страна, во 1995 година со закон се обврзува МРТВ да емитува 48 часа ТВ и 182 часа радиопрограма на ромски јазик. Во 1998 година, сепак, Македонското радио емитува 183 часа програма само во Скопје, а државните локални станици во Дебар и Куманово емитуваат дополнителни 70 часа (Завод за статистика на Република Македонија 1999b: 620).

Иако е мал апсолутниот износ на времето на емитувана програма отстапено на ромското малцинство на државните медиуми, нема сомнение дека е поголемо отколку во која било држава во светот. Освен тоа, приватните радио и ТВ станици емитуваат значително повеќе програма на ромски јазик отколку државните медиуми. Во 1992 година, на пример, кога на Македонската телевизија биле емитувани 22 часа програма на ромски јазик, приватните регионални телевизии во Македонија емитувале 487 часа програма на ромски јазик. Од 1998 година четири вакви станици емитуваат вкупно 4019 часа програма на ромски јазик (Совет за радиодифузија 1998; Завод за статистика на Република Македонија 1999b: 619), при

¹¹¹ Официјалната документација за пописот од 1994 година, освен на македонски, беше печатена и на албански, на турски, на српски, на влашки и на ромски јазик.

¹¹² Пример на официјалната употреба на ромскиот јазик надвор од пописот е заклетвата на Армијата на Република Македонија, која е преведена и на ромски (Barany 1995: 522).

¹¹³ Изјаснувањето по етничка основа на ромските престапници најверојатно резултира со преголема застапеност во криминалистичките статистики, со оглед на тоа што изјаснувањето пред полицијата може подобро да ги изразува нивните убедувања за етничката припадност отколку пред спроведувачот на пописот (што има поголема веројатност да биде прикриена, отколку пред полицијата). Оттука лесно е да се прецизира учеството на Ромите во криминалот ако се споредува со бројот на Роми изјаснети на пописот (според пописот Ромите се 2,28% од вкупната популација во Македонија).

што ТВ станицата „Шутел“ (сопственост на градоначалникот Неждет Мустафа) и „БТР – Национал“ емитувале најголем дел од програмата на ромски јазик. Од друга страна, во различни градови низ земјата има приватни радиостаници, кои емитуваат програма на ромски јазик, во вкупно траење од 2710 часа во 1998 година (Завод за статистика на Република Македонија 1999b: 621).

УПОТРЕБА НА РОМСКИОТ ЈАЗИК НА ПОПИСОТ

Ако на повеќето посткомунистички режими им е заедничко тоа што „тврдоглаво одбиваат да ги признаат Циганите како национално малцинство, па дури ни како етничка група“, како и „постојаните обиди да се намали статистичката важност на циганската заедница“, тогаш Македонија претставува исклучок и по двете основи (Dimitrijeviæ 1993: 66). Македонскиот попис од 1994 година, не само што ја прикажува Македонија како модерна балканска национална држава, со најголем број официјално признати малцински јазици¹¹¹, туку ја прави Македонија „единствена национална држава во светот која го издигна ромскиот јазик на ниво на официјална примена“ (Friedman 2001: 149). Значењето на таквата употреба на ромскиот јазик не лежи само во неговата легитимизација како посебен ромски идентитет, туку исто така и во напредокот во стандардизацијата на ромскиот јазик за официјална употреба и надвор од потребите на пописот (Friedman 1999: 334). „Креирањето на стандардизираниите јазици тесно е поврзано со одржувањето на идентитетите во контекст на националните држави. Без оглед дали јазикот за кој станува збор е јазик на конститутивната нација во државата или пак на национално малцинство, стандардизираниот јазик сам по себе е орудие за пристап кон економска и политичка моќ“ (Friedman 1996b: 98)¹¹². Да го парафразираме Виктор Фридман (1999), иако практичната реализација на јазичните права на Ромите сè уште не ги искористила сите законски можности, во секој случај важно е дека постојат тие можности.

НЕДИСКРИМИНАТОРСКА ИДЕНТИФИКАЦИЈА ПО ЕТНИЧКА ОСНОВА

Додека во Република Словачка нагласувањето на етничката припадност на Ромите – сторители на кривични дела е постојана практика, во Македонија, Заводот за статистика води евиденција за етничката припадност на сите сторители на кривични дела, и тие податоци се достапни, така што Ромите не се третирано различно од припадниците на другите националности (види на пр. Завод за статистика на Република Македонија 1999a). Згора на тоа, во Македонија одредувањето на етничката припадност ја прави самиот престапник, а не државните службеници¹¹³. Во 1998 година на Ромите отпаѓале 5,7% од откриените возрасни сторители на

¹¹⁴ Иако се бројките за 1998 година повисоки од соодветните бројки за 1993 година, кога на Ромите отпаѓаат 4,3% од возрастните престапници (Aloui, Petroska-Beshka and Najchevska 1999: 16), нивното отстапување е мало во однос на 1973 година, кога изнесувал тој процент 6,0% (1999: 22).

¹¹⁵ Во апсолутни бројки, Ромите биле одговорни за 23 од 385 убиства извршени во Македонија меѓу 1973 и 1983 година. Три од убиствата биле извршени врз нероми: двајца биле Албанци, еден Македонец. Вреди да се спомне дека ниту еден Ром не бил убиен од нером во овој период. Сулејманов исто така (1995: 158) известува дека ниту едно од убиствата сторени во овој период не биле поврзани со „национални предрасуди“ или „национална нетолеранција“.

кривични дела и 6.7% од возрастните обвинети сторители на кривични дела (Завод за статистика на Република Македонија 1998а: 65)¹¹⁴. Слично како и во Словачка, повеќето криминални дела извршени од Роми во Македонија се крајби и може да му се припишат на нискиот стандард на Ромите. Овде повторно Македонија се разликува од Словачка во третманот на податоците за криминалитетот: додека словачките власти оставаат да погодуваме до кој степен се вмешани Ромите во различните видови криминал, Заводот за статистика на Република Македонија обезбедува податоци кои ни овозможуваат да пресметаме дека на пример 67,9% од сите кривични дела извршени од возрастни Роми, отпаѓаат на дела против имот (Заводот за статистика на Република Македонија 1999а: 65). Освен тоа, една криминолошка студија на убиствата во Македонија спроведена од Зоран Сулејманов (1995: 158) покажува дека биле Ромите одговорни за 6,0% од сите убиства извршени во СР Македонија помеѓу 1973 и 1983 година, и дека само 13% од жртвите на убиствата извршени од Роми во тој период биле нероми¹¹⁵.

РАСНО МОТИВИРАНО НАСИЛСТВО, ПОЛИЦИСКА БРУТАЛНОСТ И НАВРЕДУВАЊЕ

ЗАКОНСКИ И ПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ПРОТИВ РАСНО МОТИВИРАНОТО НАСИЛСТВО

Кривичниот законик на Република Македонија не содржи одредби наменети исклучиво на расно мотивираните кривични дела. Освен тоа, извештајот на Европската комисија за борба против расизмот и нетолеранцијата става забелешка дека не постојат релевантни правни механизми посветени на дискриминацијата воопшто, и на расизмот посебно (European Commission against Racism and Intolerance 1998: 428). Според Европската комисија за борба против расизмот и нетолеранцијата, иако судиите во Македонија можат да решаваат дали имало едно кривично дело расна мотивација и дали поради тоа заслужува построга казна, многу малку такви случаи се нашле пред судот (European Commission against Racism and Intolerance 2001: 7). Делумно, оваа состојба произлегува од отсутството на организирано насилство врз Ромите во Македонија, што претставува исклучок меѓу посткомунистичките земји, кои по правило имаат значителни групи скинхедси. Делумно, пак, отсутството на правните механизми против дискриминацијата е последица и на недоволната запознаеност на ромската популација со правните средства што им се на располагање во случаите кога се изложени на дискриминација.

¹¹⁶ Овој став ми беше претставен како исправен од страна на факултетски образована етничка Албанка, општински функционер во Тетово (интервју со авторот, Тетово 20 ноември 2000).

Иако е расправата за улогата на Ромите во косовската криза надвор од амбициите на овој труд, раширените извештаи дека се заканувал ромскиот пратеник Амди Бајрам дека ќе испрати ромски војници да му помагаат на Милошевиќ – биле точни или не – ни малку не ги подобруваат ромско–албанските односи.

СЛУЧАИ НА РАСНО МОТИВИРАНО НАСИЛСТВО ПРОТИВ РОМИТЕ

Европскиот центар за правата на Ромите, во својот извештај за Македонија, тврди дека „македонските власти едногласно го негираат фактот дека во земјата постои антиромски расен криминал“ (European Roma Rights Center 1998: 47). Иако е оваа изјава точна, случаите на расно мотивирано насилство против Ромите во Македонија се квалитативно и квантитативно различни од антиромското насилство во Словачка. Можеби најголема разлика е тоа што во Македонија не постојат организирани групи чија цел е да се избркаат Циганите од земјата. Со оваа прва разлика поврзани се и две други разлики: во Македонија немало расно мотивирани убиства и вкупниот број на расно мотивирани напади е релативно мал. Иако отсутството на официјална статистика за расно мотивирано насилство во Македонија оневозможува посистематска споредба со состојбата во Словачка, понатаму во текстот ќе претставам примери на такви напади.

Во април 1997 година, возрастниот Ром по име Фаик Демиров бил нападнат пред една кафеана во Велес од страна на група етнички Македонци, кои го нарекувале „Циган“ (European Roma Rights Center 1998: 41). Според тврдeњето на Демиров, тепачката започнала откако тој ги прашал зошто го навредуваат. Кон крајот на јуни истата година, Емил Шабанов бил нападнат во Делчево, во една сала за бинго од страна на група етнички Македонци кои извикувале расистички навреди (European Roma Rights Center 1998: 87). По заминувањето од бингото, Шабанов и неговиот пријател (исто така Ром) биле претепани со дрвени стапови од група од 40 до 50 етнички Македонци кои извикувале расистички навреди. И во двата случаи жртвите не го пријавиле нападот во полиција.

Овие инциденти се меѓу најсериозните расистичко мотивирани напади врз Роми од страна на етнички Македонци. Иако имало и други, посериозни напади врз Роми од страна на Македонци, не е јасно дали во нив е присутен расистичкиот елемент. Додека е очигледно извесното влошување на односите помеѓу Ромите и неромите во Македонија, со оглед на тоа што во косовската криза 6000 ромски бегалци дојдоа на македонска територија, се чини дека односите помеѓу Ромите и етничките Албанци беа повеќе нарушени отколку ромско–македонските односи. Причината за ова влошување во ромско–албанските односи (како и непопуларноста на присуството на ромски бегалци во Македонија кај албанската популација) се чини дека произлегува од фактот што многу Албанци ги сметаат Ромите како соработници на Србите во нивните криминални дела против Албанците на Косово (U.S. Department of State 2000а; исто види European Commission against Racism and Intolerance 2001: 17)¹¹⁶. Во најмалку еден случај, во кој етнички Албанци нападнале Роми, полицијата интервенирала на страната на Ромите, а против Албанците: едно ромско семејство кое го напуштило селото Радуша, откако

¹¹⁷ Пред косовската криза, Европскиот центар за правата на Ромите (1998: 37) регистрирал напади од страна на етнички Албанци врз куќи на Роми во Тетово, како и тоа дека помошникот–министер за внатрешни работи знаел за овие напади. Во извештајот исто така се спомнува напад врз Ром во јуни 1997 година од страна на прилично десет етнички Албанци на периферијата на Гостивар, при што напаѓачите упатувале расистички навреди и фрлале со камења врз нивната жртва – Ром, кој собирал старо железо во тоа време (European Roma Rights Center 1998: 37–38). Интересно, се чини дека нема соодветен случај во Словачка (т.е. расно мотивирани напади на Роми од страна на Маѓари).

¹¹⁸ Звонко Јанкуловски, експерт за човекови права при Институтот за социолошки и политичко–правни истражувања во Скопје, смета дека односот на полицијата кон Ромите како кон потенцијални криминалци има социо–економска компонента, со оглед на тоа што истото не им се случува на богатите Роми.

¹¹⁹ Законот за трговска дејност го забранува продавањето текстил на отворено, што е единствен извор на приходи за многу Роми во Република Македонија. Многу случаи на полициска бруталност кон Ромите почнуваат со спроведувањето на овој закон (види: European Roma Rights Center 1998: 51–57).

¹²⁰ Иако официјалниот однос на властите кон смртта на Рекибе Мехмед оди во прилог на претпоставката дека се полицијците виновни за нејзината смрт, таа очигледно не била тепана повеќекратно, што изгледа дека е вообичаена практика во случаите на полициска бруталност и во Македонија и во Република Словачка. Освен тоа, додека полицијата (и во Република Македонија и во Република Словачка) има

двајца Роми биле натепани од етнички Албанци, се вратило во село–то откако локалната полиција му гарантирала на семејството дека ќе биде заштитено и дека напаѓачите ќе бидат обвинети за тепањето (U.S. Department of State 2000a)¹¹⁷.

ПОЛИЦИСКО НАСИЛСТВО

Полициската бруталност е централна тема на интерес во извештаите на меѓународните организации за состојбата со човековите права во Република Македонија (Amnesty international 2001; European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment 2001; Human Rights Watch 2001; International Helsinki Federation for Human Rights 2001a; U.S. Department of State 1997a). Иако се чини дека македонската полиција ги тепа притворениците од секоја националност, постои поголема веројатност дека ќе тепа припадник на некое малцинство, вклучувајќи ги и Ромите (European Committee against Racism and Intolerance 1999: 13; European Roma Rights Center 1998: 47–67; U.S. Department of State 1999a; 2000a)¹¹⁸. Покрај тоа, во споровите помеѓу Роми и етнички Македонци, полицијата има тенденција да ја зазема страната на Македонците (Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија 1999; U.S. Department of State 2000a). Најтрагичниот случај на полициска бруталност против еден Ром во Македонија е истовремено и единствен случај што завршил со смрт. Четириесет и едногодишната Ромка по име Рекибе Мехмед, која беше бркана и удрена по глава од еден полицаец, за време на рација на Зелениот пазар во Скопје, при спроведувањето на Законот за трговска дејност од 1995 година (Службен весник на Република Македонија од 1995b)¹¹⁹, умре во текот на процедурата за апсење на 9 август 1996 година. Два дена подоцна Министерството за правда соопшти дека аутопсијата на телото на Рекибе Мехмед покажала дека смртта настапила поради срцева болест, така што случајот беше затворен без натамошна истрага¹²⁰.

Ако имало само еден смртен случај како последица на полициска бруталност, случаите на полициска бруталност што не завршиле со смрт ги има многу повеќе. Иако случаите на тепање Роми од страна на полицијата ги има насекаде во Македонија, се чини дека тие се позачестени во Источна Македонија, каде е популацијата похомогено македонска. Поконкретно, тепањата најчесто се случуваат во Штип, каде што еден ист полицаец бил замешан во неколку случаи. Еден таков настан се случил на 9 јануари 2000 година, кога спомнатиот полицаец присигнал на местото каде што се тепале еден Ром по име Ферди Јашаров и неколку Македонци (European Roma Rights Center 2000: 3)¹²¹. Кога вујкото на Јашаров го прашал полицаецот зошто го тепа неговиот внук, овој се нафрлил и врз него и почнал да го тепа и да го навредува на расна основа. Јашаров подоцна бил одведен во

обичај да ги тепа Ромите зад затворени врати, најверојатно за да нема сведоци, тепањето и смртта на Мехмед се случило во центарот на Скопје, среде бел ден. Овие факти заедно сугерираат дека смртта на Мехмед во рацете на полицијата била ненамерна.

¹²¹ Првичната тепачка помеѓу Ферди Јашаров и етничките Македонци се чини дека не била мотивирана на етничка основа.

¹²² Основен суд Гостивар 2, Република Македонија, к. бр. 76/99.

локалната полициска станица, каде што истиот полицаец продолжил да го тепа во канцеларијата, а по еден час го ослободил без обвинение. Никакво обвинение не било покренато ниту против полицаецот во врска со овој случај. Освен тоа, до 16 март 2000 година не била покрената никаква постапка ниту во врска со обвинувањата кон истиот полицаец дека извршил уште едно претепување на Ром во Штип во октомври 1999 година.

Од погорното излагање произлегува дека Ромите во Република Македонија се малтретирани од полицијата. Сепак, резултатите од моето истражување укажуваат дека се тие случаи поретки отколку во Република Словачка. Додека во Словачка 67,4% од испитаните Роми изјавиле дека имале искуство со лош третман од страна на полицијата, соодветната бројка во Македонија изнесува 36,9%. Понатаму, додека во Словачка 72,2% од испитаниците рекле дека немаат доверба во полицијата, во Македонија таква недоверба кон полицијата изразиле 50,4% од испитаните Роми.

ТУЖБА ЗА НАВРЕДА: СЛУЧАЈОТ НА МУХАМЕД ТОЧИ

Можеби е македонската полиција недопирлива за обичниот граѓанин, без оглед колку се сериозни последиците од грешките на полицајците. Случајот на Мухамед Точи, сепак, ги илустрира можностите за еден Ром кој ги знае своите права и ги користи судските механизми против државен службеник кој ги крши неговите права, дури и кога не е во прашање физичко насилство. Случајот на Точи почнал на 28 јануари 1999 година, кога тој, како претставник на невладината ромска организација *Месечина*, отишол во Центарот за социјална работа во Гостивар да побара потврда за трето лице дека е примател на социјална помош. Наместо да му го издаде бараниот документ, Дафина Наумоска, Македонка, вработена во Центарот, побарала Точи да излезе од канцеларијата со следнава формулација: „Циган еден, животно едно, излегувај надвор!“¹²².

Поради нејзиниот однос кон Точи, Наумоска била обвинета според член 173 став 1 од Кривичниот законик на Република Македонија за навреда, кривично дело кое спаѓа во главата за „Кривични дела против честа и угледот“ (Службен весник на Република Македонија 1996а). Во член 173 став 1 се вели дека лице што ќе навреди некого ќе биде казнето со парична казна или со затвор до три месеци. На Наумоска ѝ е досудена казна затвор од еден месец, условно на една година. Освен тоа на Наумоска ѝ е наредено да ги плати судските трошоци на Точи од 1000 денари. Истовремено, јавниот обвинител пропуштил да ја обвини Наумоска за посериозно дело – навредување на македонскиот народ и националностите (спо–

¹²³ Основно јавно обвинителство Гостивар КО. бр. 10/99. Членот 179 од Кривичниот законик предвидува затворска казна од три месеци за тој што „со намера да омаловажи (...) јавно ќе ги изложи на потсмев македонскиот народ и националностите“ (Службен весник на Република Македонија 1996а). Тука треба да се напомене дека Точи се обратил за овој случај на Народниот правобранител, кој побарал од директорот на Центарот за социјална работа во Гостивар да спроведе санкција согласно со легислативата за работните односи и Колективниот договор, како и врз основа на правосилната пресуда. Директорот на Центарот постапил по предлогот на Народниот правобранител, свикнувајќи работнички состанок со сите вработени на кој ја повел дисциплинската мерка против Наумоска и ги предупредил другите да внимаваат на односот со сите странки и особено со странки Роми. Му благодарам на Мухамед Точи за документите и усните информации во врска со случајот.

¹²⁴ Меѓу факторите што придонесоа да не биде повлечен пратеничкиот имунитет на Даневски е и тоа што никој не бил сериозно повреден, Даневски не настапувал од официјална позиција и очигледно бил пијан во времето кога се случил инцидентот.

ред член 179 од Кривичниот законик) со објаснување дека сторениот чин „не е кривично дело кое се гони по службена должност“¹²³.

МАКЕДОНСКИТЕ ПОЛИТИЧКИ ФИГУРИ ЗА РОМИТЕ

Иако посветуваат значително внимание на албанската популација, македонските политичари имаат малку што да кажат за ромската популација во Македонија. Меѓу ретките политичари кои кажале нешто за Ромите е првиот претседател на независна Република Македонија, Ки-ро Глигоров, кој во неколку наврати има изјавено дека се Ромите рамноправни граѓани на Република Македонија (Poulton 1993: 43; 1995: 195). Исто така, индикативно за позитивниот официјален однос кон Ромите е тоа што ним, за разлика од Албанците, им беше обезбеден бесплатен превоз со автобуси до скопскиот плоштад на прославата на признавањето на македонската независност од страна на ООН (иако под името „Поранешна југословенска Република Македонија“), во април 1993 година (Poulton 1993: 45). Во сличен стил, една брошура на Министерството за надворешни работи од 1997 година (1997: 3) ги претставува Ромите како „малцинство што се карактеризира со висок степен на интегрираност и јасно изразено чувство на припадност на Република Македонија“. Исклучок од овој неутрален до пријателски однос кон Ромите од страна на македонските политичари е случајот на пратеникот на ВМРО–ДПМНЕ Слободан Даневски, кој на 24 октомври 2000 година им се закануваше на Ромите од Свети Николе со пиштол и при тоа ги навредуваше по етничка и расна основа. И додека некои од засегнатите Роми поднесоа тужби против Даневски, со помош на една невладина организација за заштита на правата на Ромите, со седиште во Штип, против Даневски не беше поведена постапка на симнување на неговиот пратенички имунитет со цел да биде обвинет за кривично дело¹²⁴.

ДЕЛ III: НАГЛАСУВАЊЕ НА ЛОЈАЛНОСТА, ИЗЛЕГУВАЊЕ ОД СИРОМАШТИЈАТА (СТРАТЕГИИТЕ НА РОМИТЕ)

ГЛАСОТ НА ЛОЈАЛНОСТА: РОМСКИ АКТИВИЗАМ

(„Веројатноста на гласот се зголемува со степенот на лојалноста“.

Алберт О. Хиршман, „Излез, глас и лојалност“)

СРЕДСТВА ЗА ПОЛИТИЧКОТО ПРЕТСТАВУВАЊЕ

Ромското малцинство во Македонија најверојатно е најдобро организираната и најобединетата ромска заедница во светот. Бројот на регистрираните ромски политички партии никогаш не бил поголем од четири, по одвојувањето на Македонија од Југославија, а од 1990 до 1998 година во македонскиот Парламент има по двајца пратеници Роми. По парламентарните избори во ноември 1998 година во Парламентот имаше само еден ромски пратеник, што беше последица на одлуката на еден политичар Ром да се повлече од политиката и да не се кандидира¹²⁵.

¹²⁵ Освен двајцата претставници на ромски политички партии, во Парламентот има и трет пратеник Ром – Гулистана Марковска. Марковска, сепак, ја претставува партијата ВМРО–ДПМНЕ и не се занимава со проблемите на ромската популација.

¹²⁶ Вкупниот приближен број на ромските невладини организации доаѓа од регистарот составен од Институтот Отворено општество – Македонија. Бројот на активните невладини организации доаѓа од еден вработен во таа организација.

¹²⁷ Ѓулистана Марковска, пратеничка Ромка – претставничка на ВМРО–ДПМНЕ, е единствен исклучок од ова правило. Додека е случајот на Марковска исклучок, како ромски политичар кој е кандидиран од неромска политичка партија, нејзината незаинтересираност за специфично ромски проблеми го покренува прашањето дали малцински политичар, избран како кандидат на мнозинска партија може успешно да функционира како застапник на интересите на малцинството што е во прашање. Во секој случај, индикативно е тоа што партија на македонското етничко мнозинство прифаќа Ром како свој кандидат. Едно истражување спроведено од Gallup International во 1994 година покажува дека 26% од етничките Македонци би прифатиле Ром да ја претставува нивната партија на локалните избори (Канев 1996: 247). И додека ова може да изгледа како мала бројка, таа е помала само од процентот на етнички Македонци кои би биле согласни да гласаат за Влаз (38%) или за Србин (31%) како претставник на нивната партија, а помала доверба е искажана за Евреите (25%), Турците (25%), Албанците (22%) и Бугарите (18%). Како контраст на ова, само 5% од испитаните Албанци во истото испитување искажале подготвеност да гласаат за ромски кандидат, ставајќи ги во тој поглед Ромите зад Турците (48%), Македонците (11%), Власите (6%), но сепак пред Бугарите (4%), Евреите (3%) и Србите (1%).

¹²⁸ Всушност, ПЦЕРМ е основана како ПЦЕР – Партија за целосна еманципација на Ромите, а „М“ е додадено подоцна, во првата година

Во третиот сектор, во 2000 година имало околу 40 ромски невладини организации, од кои приближно една четвртина се активни¹²⁶.

РОМИТЕ ВО ПОЛИТИКАТА

Како и во Република Словачка и во Република Македонија нема законска гаранција за претставувањето на малцинствата во Парламентот. Следствено, ромските политички активисти, во претставувањето на своите интереси, зависат првенствено од формирањето на политички партии¹²⁷. Основана во август 1990 година, Партијата за целосна еманципација на Ромите во Македонија – ПЦЕРМ, (на ромски PSERM)¹²⁸ беше претставувана во Парламентот од својот основач, Фаик Абди, а од 1990 до 1996 година од Амди Бајрам, така што парламентарната репрезентација на ромската популација во Македонија беше поголема од каде и да е, сè до повлекувањето на Фаик Абди од политиката во 1998 година. На церемонијата на промовирањето на партијата, ПЦЕРМ го вееше ромското знаме, на исто ниво со југословенското и со македонското знаме, како показател на својот патриотизам (Silverman 1995b: 207–208). Други показатели на позитивниот однос на ПЦЕРМ кон Македонија може да се најдат во нејзината партиска програма.

Претставувајќи ја Република Македонија како „наша единствена заедничка татковина“¹²⁹, Програмата на ПЦЕРМ се залага за „потполна сувереност на македонската држава, татковина на македонскиот народ, односно на Македонците, Албанците, Турците, Ромите, Власите, Муслиманите, Србите и на другите националности коишто живеат на територија на Република Македонија“ (Претседателство на ПЦЕРМ 1999: 1–2)¹³⁰. Понатаму, ПЦЕРМ во својата Програма ветува дека, не само што ќе дејствува на меѓународно ниво во правец на „безрезервното прифаќање и признавање на македонскиот национален идентитет, интегритет, и субјективитет како и елементарните и изворни права на Ромите“, туку и во правец на признавање на автокефалноста на Македонската православна црква (Претседателство на ПЦЕРМ 1999: 8–9; види исто така: Партија за целосна еманципација на Ромите од Македонија 1999). Понатаму, во член 1 од Статутот на Партијата за целосна еманципација на Ромите во Македонија се истакнува дека ќе соработува ПЦЕРМ со ромските движења во светот за еманципација на Ромите во државите каде што живеат (Партија за целосна еманципација на Ромите од Македонија 1999). Во тој контекст, ветувањето на ПЦЕРМ, во истиот член, дека ќе побара од Обединетите нации и од ОБСЕ формирање независна држава („Романистан“) не би требало да се разберат како закана за територијалниот интегритет на Македонија, туку како пресметан чекор за подигнување на меѓународната свесност за положбата на Ромите во оние држави чии власти не покажуваат интерес за заштита на „елементарните граѓански и во-

од постоењето на партијата, како показател на лојалноста на партијата кон Република Македонија. Му благодарам на Виктор Фридман што ми обрна внимание на овој детаљ.

¹²⁹ Ваквиот опис на Македонија се чини дека е позајмен од Киро Глигоров, кој користи слична фраза како наслов на својата автобиографија.

¹³⁰ Овде вреди да се напомене дека терминологијата што се користи во Програмата и Статутот на ПЦЕРМ е слична на таа употребена во Уставот на Република Македонија, како и на Програмата и Статутот на СДСМ, наследникот на Сојузот на комунистите на Македонија.

¹³¹ Иако се барањата на ПЦЕРМ за формирање ромска држава чисто тактички, постојат индикации дека Тито кратко време ја разгледувал или се правел дека ја разгледува идејата за формирање автономна циганска област во Македонија, веројатно како награда за учеството на Ромите во партизанските борби во Втората светска војна (Crowe, 1996: 220; Kenrick 2001: 411).

¹³² Друг доказ за негување на односите со Индија е Законот за враќање на Ромите, донесен за време на владеењето на Индира Ганди, како и честото емитување на индиски филмови на телевизијата БТР Национал. Му благодарам на Виктор Фридман што ми обрна внимание на овој Закон.

¹³³ Интервју со авторот, Шуто Оризари, 6. декември 2000 година

¹³⁴ Во подготовките за парламентарните избори од 2002 година ОПРМ влезе во коалиција со СДСМ и со ЛДП, заедно со Демократскиот сојуз на Власите во Македонија и Демократската лига на Бошњациите (RFE/RL Newslines 2000ф). Освен тоа, ВМРО–ДПМНЕ му понудил на ПЦЕРМ

општо човечки права на Ромите“ (Poulton 1993: 45; 1995: 193-194; Silverman 1995b: 211)¹³¹. Поконкретните мерки спомнати во Програмата на ПЦЕРМ вклучуваат подобрување на инфраструктурата, програми за вработување, употреба на ромскиот јазик во медиумите и планирање на семејствата (Претседателство на ПЦЕРМ 1999: 6–8). Во областа на образованието, раководството на ПЦЕРМ воспоставува контакт со Институтот за ромски студии во Чандагар, Индија, во надеж дека ќе се отвори отсек за ромистика на Универзитетот во Скопје (Претседателство на ПЦЕРМ 1999: 4)¹³².

Втора партија на Ромите формирана во Македонија е Демократската прогресивна партија на Ромите во Македонија (ДППРМ). Откако е основана во 1991 година, од Бекир Ариф, ДППРМ негува блиски односи со ПЦЕРМ (Barany, 1995: 524). Преименувана во Обединета партија на Ромите во Македонија (ОПРМ) (на ромски PPRM), од 1996 година Партијата е предводена од градоначалникот на Шуто Оризари (и еден од основачите на ПЦЕРМ), Неждет Мустафа. Како и ПЦЕРМ, Обединетата партија на Ромите во Македонија се претставува себеси како партија посветена на зачувување на македонскиот суверенитет и ги смета добрите меѓуетнички и меѓуконфесионални односи како предуслов за стабилноста на Република Македонија (Партија на Ромите од Македонија 1998: 1, 3). Во интервјето што го направив со претставник на ОПРМ, при крајот на 2000 година, мојот соговорник јасно ми стави до знаење дека е приврзан за тогашното уставно уредување на Македонија, изјавувајќи дека, иако има секоја националност право да лобира во име на своите права, „мора да се респектираат фундаментални начела на една држава“, бидејќи „сувереноста е неделива работа“. Од друга страна, признавањето на Македонија како бинационална држава би значело запоставување на фактот дека не е населението во земјата составено само од Македонци и Албанци¹³³. Програмските цели на ОПРМ вклучуваат подобрување на социјалниот статус на ромската популација, како и на здравствената заштита, хигиенските услови, настава на ромски јазик во основното образование и понатамошна работа на стандардизација на ромскиот јазик во институционалните рамки на Институтот за македонски јазик во Скопје (Партија на Ромите од Македонија 1998: 5–7). Во врска со преговорите за идниот правен и административен статус на Македонија, коишто се водеа во летото 2001 година, Неждет Мустафа и ОПРМ предводеа иницијатива да формираат заедничка платформа, покрај со ромските, и со помалите македонски партии, вклучувајќи ги партиите на Србите, на Турците и на Власите (Demirovski 2001)¹³⁴.

Ромски партии помали од ПЦЕРМ и ОПРМ се Демократската партија за целосна еманципација на Ромите од Македонија (Д–ПЦЕРМ) и Сојузот на Ромите од Македонија (СРМ). Како што се гледа од името, Д–ПЦЕРМ беше формирана откако се одвои една фракција од ПЦЕРМ и се регистрира како посебна партија. Основана во 1995 година со седиште во Куманово, од страна на успешниот ромски активист Фе-

шест места на својата пропорционална листа.

135 Протоколот за долгорочна соработка на ВМРО–ДПМНЕ со Сојузот на Ромите од Македонија, е потпишан на 29 октомври 1999 година во Скопје од страна на Гунеш Мустафа (Претседател на СРМ) и Доста Димовска (тогаш министер за внатрешни работи, како и потпретседател на ВМРО–ДПМНЕ). Документот ми го даде на увид Гунеш Мустафа.

136 На пример, во зимата 2001 година, Гунеш Мустафа беше член на двете партии – и на СРМ и на ОПРМ, и буквално патуваше помеѓу канцеларијата на градоначалникот на Шуто Оризари и канцеларијата на пратеникот Амди Бајрам во Собранието.

137 Претставник на ОПРМ во разговор со мене (извршен во Шуто Оризари на 28 ноември 2000) изјави дека има нивната партија 53650 членови во 46 локални граноци. Овие бројки, сепак, речиси сигурно се претерани.

138 На општинско ниво имало вкупно 15 советници – Роми во 1990 година, 13 во 1996 година и 15 во 2000 (Најчевска 1999: 19; Ортаковски 1996: 330; Завод за статистика на Република Македонија 1999b: 73).

139 Една последица од неангажирањето на Владата ниту во прилог ниту против невладините организации се огледува и во моето истражување што го спроведов во пролетта 2000 година, врз единаесет такви организации низ Република Македонија: еднаков број испитаници (т.е. пет) одговориле дека чувствуваат и исто толку дека не чувствуваат дека нивната организација е дискриминирана во споредба со ромските организации. И додека отсутството на политика со експлицитна цел на исклучување на ромската популација ја разликува

ат Камберовски, Д–ПЦЕРМ досега не била претставувана во некое владино тело на државно или на локално ниво. Наспроти Д–ПЦЕРМ, Сојузот на Ромите од Македонија е претставувана во Парламентот од 1996 година од страна на пратеникот Амди Бајрам. Основана во 1993 година од страна на Гунеш Мустафа (кој исто така е член на ОПРМ и роднина на Неждет Мустафа), СРМ имаше доволен број членови за да се регистрира официјално само во 1996 година. Во односите со другите партии, СРМ наизменично се однесуваше и како сојузник и како опонент на ОПРМ, исто така потпишувајќи договор за соработка и со традиционално националистичката партија ВМРО–ДПМНЕ во октомври 1999 година¹³⁵. Нејасната позиција на СРМ во однос на другите партии изгледа дека произлегува, од една страна, од непријателскиот однос меѓу Неждет Мустафа и Амди Бајрам и од постојаното осцилирање на Гунеш Мустафа помеѓу двајцата ривали, од друга страна¹³⁶.

Иако нема поскорешни статистики за членството на ромските политички партии, се чини дека членството и на ПЦЕРМ и на ОПРМ, посебно, е поголемо од членствата на Д–ПЦЕРМ и на СРМ, заедно. Во 1993 година ПЦЕРМ имал приближно 36000 регистрирани членови во целата земја (Poulton 1993: 45; Silverman 1995b: 209). Една анкета, спроведена истата година од Институтот за социолошки и политичко–правни истражувања, покажува дека повеќе од половината испитани Роми искажале симпатии кон една од двете партии регистрирани во тоа време, при што 46% ја поддржувале ПЦЕРМ, а 10% ДППРМ (Najčevska and Gaber 1995: 28–29). И покрај тоа што поддршката на ПЦЕРМ и ОПРМ во изминативе години е изедначена, како резултат на зајакнувањето на ОПРМ¹³⁷ и на намалената активност на ПЦЕРМ, поради повлекувањето на Фаик Абди од политиката, се чини дека и ПЦЕРМ и ОПРМ имаат поголемо членство од Д–ПЦЕРМ и СРМ¹³⁸.

ПОЛИТИКАТА НАСПРОТИ НЕВЛАДИНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ

Сè на сè, иако ромската политичка сцена во Македонија не е без интриги, бројот на таквите интриги – што се одразува врз бројот на ромските политички партии – е многу помал од тој во Република Словачка. Како резултат на тоа, македонските Роми имаат свои претставници во Парламентот. Ситуацијата со ромските невладини организации во Македонија е слична; иако некои од овие организации не се повеќе од обид да се обезбеди надворешна финансиска поддршка за активностите или за членовите на само едно семејство, значителен број од овие организации подготвуваат и извршуваат проекти со коишто се пополнуваат многуте празнини што ги создава сиромаштијата или, повеќе или помалку, ненамерното запоставување од страна на македонската Влада, којашто многу малку им помага или им одмага на невладините организации воопшто¹³⁹. Координацијата по-

Македонија од Словачка, отсутството на каква било политика кон тие што сè уште се најзагрозена категорија граѓани, го наметнува прашањето дали запоставувањето од страна на македонската влада може да се смета за безопасно. Од една страна, нема сомнение дека административниот статус на Ромите се подобрува од 1989 година. Од друга страна, Ромите остануваат најзагрозена популација во Македонија во поглед на животниот стандард, образованието, здравството, како и во поглед на политичката и социјална маргинализација. Имајќи го сето тоа предвид: „се наметнува впечатокот дека, кога е во прашање ромската популација во Македонија, со тоа што не е проблематична, и е лесно прилагодлива, оваа популација останува запоставена“ (Aloui, Petroska-Beshka and Najchevska 1999: 32).

140 МЦМС е невладина организација поддржана од конзорциум западноевропски донаторски организации.

141 Активна од основањето во 1993 година, „Месечина“ работи во повеќе сектори, вклучувајќи го образованието, стручната обука, набљудувањето на човековите права, правната помош и хуманитарната помош. И додека „Месечина“ полека ја разгранува својата активност, „Хомос“ се концентрира на дистрибуција на хуманитарна помош на семејствата во и околу Шуто Оризари, зафатени од бегалската криза во 1999 г. Понова од овие две, И.Р.Х.О.М. е основана во Скопје во 1999 година и почна со вршење статистички истражувања на популацијата во скопската населба Топана. Освен тоа, во 2001 г. И.Р.Х.О.М почна да организира курсеви за подготовка на ромските деца за основно образование. Игорчо Тодоров работел за Европскиот центар за правата на Ромите и во Унгарија и во Македонија. Од пролетта 2002 година Тодоров основа сопствена невладина организација во Кочани.

меѓу повеќето невладини организации на Ромите им овозможува географски да ги дефинираат своите активности на начин со којшто во голема мера се избегнува преклопувањето на нивните активности, како и несаканото ривалство. Иако дел од заслугата за ваквата координација имаат Институтот Отворено општество и Македонскиот центар за меѓународна соработка¹⁴⁰, кои за нив функционираат како „чадор–организации“, и самите ромски организации понудија модел за успешно зголемување на потенцијалот и за другите македонски невладини организации, докажувајќи дека се способни ефикасно да соработуваат меѓу себе и во отсуство на неромски посредници. Затоа, при спроведувањето на моите истражувања во ромските населби имав можност да се потпрам на организирана мрежа којашто се состоеше исклучиво од Роми и која ми обезбеди логистичка помош и инструкции. Така, не само што гостиварската ромска невладина организација *Месечина* ми обезбеди контакти со своите три граноци во западна Македонија (т.е. Тетово, Кичево и Дебар), туку исто така ме поврза и со други ромски организации во Скопје (*Хомос* во Шуто Оризари и *И.Р.Х.О.М.* во Топана) и во Куманово (Форум за ромски права *Арка*), како и со тогаш самостојниот ромски активист во источна Македонија (Игорчо Тодоров)¹⁴¹. Згора на тоа, секој од овие контакти ми обезбеди други контакти, овозможувајќи ми релативно лесно да се снаоѓам во земјата.

СИРОМАШТИЈА: ЗАВИСНОСТ ОД СОЦИЈАЛНАТА ПОМОШ

Статусот на Ромите како најсиромашна популација во Република Македонија може да се илустрира со статистичкиот податок дека 11,7% од вкупно 52902 семејства, што примаат социјална помош, се ромски семејства (Јовановски 1998: 376)¹⁴². Изразено низ поединци, вкупно 23976 Роми (т.е. глави на семејствата и издржувани лица) зависеле од системот на социјална помош во 1996 година, што претставува 54,9% од вкупниот број Роми во Република Македонија, според пописот од 1994 година (Јовановски 1998: 372)¹⁴³. Понатаму, фактот што 80,2% од Ромите корисници на социјална помош се неквалификувани работници ја поткрепува тезата на Јордан Јовановски (1998: 385) дека тешко може да се очекува подобрување на ситуацијата во блиска иднина. Поради лошата економска состојба во Македонија во целина, економската ситуација на Ромите најверојатно нема да се подобри ниту со владините мерки за поттикнување на корисниците на социјална помош повеќе да бараат работа, со тоа што ќе им ја намалува социјалната помош, во третата година за 30%, во четвртата за 50%, а две години потоа и целосно (World Bank 1999a: 64).

Ако половината од ромската популација во Македонија зависи од социјалната помош за материјален опстанок, сепак, тоа не е резултат на перверзни мотиви вгра-

¹⁴² Еден поскорешен извештај на Светската банка (2000: 301) дава пови-сока бројка: 12,7%

¹⁴³ Како и во случајот на криминал-истичката статистика, процентот на Ромите – корисници на социјална помош може да е преувеличен како резултат на тоа што се декларираат некои лица како Роми кога поднесу-ваат барање за социјална помош, а не се декларираат како Роми на пописните листи.

¹⁴⁴ Сегашната (пролет 2002 година) гарантирана минимална месечна социјална помош за четворчлено семејство изнесува 2600 македон-ски денари (приближно 40 американски долари), а семејства со пет и повеќе члена добиваат по 3600 денари месечно.

дени во системот на социјална помош (како што е случај во Словач-ка). Од друга страна, на домаќинствата никогаш не им се гарантира повеќе од приближно 50% од државно загарантираната долна грани-ца на сиромаштијата или 60% од просечната потрошувачка кошница, а им се гарантира дури и помалку од тоа, по воведувањето на Законот за социјална заштита од 1997 година (Службен весник на Република Македонија 1997b, World Bank 1999b: 60–64)¹⁴⁴. Од друга страна, дет-скиот додаток од 500 денари месечно за секое дете, до три деца, кој им се плаќа на семејствата со најмалку еден вработен, кој заработува помалку од 1700 денари по член, е „речиси занемарлив“ (World Bank 1999a: 65). Оттука, не само што нема доволно работа во Македонија, ту-ку и зависноста од системот на социјална заштита станува сè понеис-платлива. Со оглед на сето тоа, најчест извор на приход за Ромите се вклучувањето во неформалната економија, како улични продавачи (нај-често на текстил) и како чистачки по домовите.

ИЗЛЕЗНО РЕШЕНИЕ: ДОГОВОРЕНИ БРАКОВИ ВО ЗАПАДНА ЕВРОПА

Спротивно на ситуацијата во Република Словачка, Република Македонија сè уште не се соочила со бран политички азиланти во Западна Европа. Иако нема статистички податоци за бројот на Ромите од Македонија кои поднеле барање за азил во земјите на Европската унија, се чини дека е тој број про-порционално многу помал отколку на Ромите од Република Словачка кои го сториле тоа. Освен тоа, од разговорите со поранешни азиланти од Македо-нија, можам да заклучам дека се апликантите најчесто мотивирани од еко-номски причини, а не од некаква доживеана дискриминација. Иако има рела-тивно малку Роми од Македонија кои побарале азил во Западна Европа, се-пак, некои Роми имаат обезбедено документи за законски престој во западно-европските земји, на друг, многу посигурен начин.

Во Социјалистичка Федеративна Република Југославија било вообичаено за ју-гословенските граѓани (особено за жителите на посиромашните републики, вк-лучувајќи ја тука и Република Македонија) да поминат по неколку години на ра-бота во Западна Европа, каде што беа платите повисоки, а се бараа работници. Додека повеќето југословенски граѓани се вратија во републиките од каде што дојдоа, некои од нив поднесоа барање за жителство во земјите на Западна Ев-ропа, во кои работеа и ги подигаа своите семејства. Овде, повторно, иако нема прецизни статистички податоци за бројот и етничкиот состав на емигранската популација, јасно е дека меѓу југословенската емиграција имало и Роми. На сличен начин како и нивните неромски колеги, ромските семејства од Македонија, исе-лени во Западна Европа, често се венчаваат во рамките на нивната етничка група, договарајќи ги своите бракови во Македонија. На тој начин непознат број Роми ја

имаат напуштено Македонија во потрага по повисок стандард на жи-вот во земјите од Западна Европа.

ЗАКЛУЧОК

Оваа глава се состоеше од презентација на положбата на Ромите во Република Македонија. Иако Ромите остануваат најзагрозена катего-рија граѓани, а многу членови на мнозинската популација ги задржуваат негативните стереотипи кон нив, третманот на Ромите во Република Македонија е значително поповолен отколку што е нивниот третман во Република Словачка. Освен тоа, Ромите во Република Македонија се поуспешни отколку Ромите во другите држави, во своето организирање.

БИБЛИОГРАФИЈА

Adam, Gejza. 2000. Rómovia a vzdelanie. *Dilema: Spoločenskokultúrny mesačník* 4, no. 12: 62-63.

Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. 2000. *Opinion on Slovakia*. Paris: Council of Europe.

Aloui, Lazhar, Violeta Petroska-Beshka, and Mirjana Najchevska. 1999. *Situation Analysis of Roma Women and Children*. Skopje: UNICEF.

Amnesty International. 2001. Macedonia. *Amnesty International Report 2001*. London: Amnesty International.

Angelovič, Marián. 15 January 2000. Patkoló odchod Rómov neorganizoval. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

Асоцијација за демократски иницијативи. 2000. Извештај поднесен од Асоцијацијата за демократски иницијативи за спроведувањето на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства во Македонија. Гостивар: Асоцијација за демократски иницијативи

Vačová, Viera. 1990. Typológia romských rodín na Slovensku. *Sociológia* 22: 491-501.

_____. 1992. Vzťahy obyvateľov Slovenska k Rómom. *Neznámi Rómovia: Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku*. Ed. Arne B. Mann. Bratislava: Ister Science Press.

Vačová, Viera, and A. Zeľová. 1993. Etnické menšiny na Slovensku. *Sociológia* 25.

Bajic, Zeljko. 29 November 1999. Romani Refugees from Kosovo: People from No-Man's Land. *AIM Skopje*, достапно на интернет на www.aimpress.org.

Bakker, Edwin. 1997. *Minority Conflicts in Slovakia and Hungary?* Capelle a/d IJssel: Labyrint Publication.

Balabánová, Helena, Martin Molčan, and Ján Sajko. 2001. Alternatívne prístupy vo výučbe rómskych detí. *Kaj džas (Kam kráčaš)*. Eds. Ingrid Antalová and Daniela Kuhnová. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.

Bancroft, Angus. 2002. Roma and Gypsy-Travellers Out of Place: Enclosure, Exclusion, and the Boundaries of European Modernity. *Political Borders and Cross-Border Identities at the Boundaries of Europe*. Eds. John Borland, Graham Day, and Kazimierz Z. Sowa. Rzeszów and Bangor: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Barany, Zoltan D. 1992. Democratic Changes Bring Mixed Blessings for Gypsies. *RFE/RL Research Report 1*, no. 20: 40-47.

_____. 1994. Living on the Edge: The East European Roma in Postcommunist Politics and Societies. *Slavic Review* 53: 321-44.

_____. 2002. *The East European Gypsies: Regime Change, Marginality, and Ethnopolitics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Benedik, Marek, Andrea Földesová, Milan Galanda, Ján Hrubala, and Radoslav Procházka. 2000. Právny štát, legislatíva, ústavnosť a súdnictvo. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Benkovič, Boris, and Lucia Vakulová. 1999. "Projekt Obraz Rómov vo vybraných slovenských masmédiách - záverečná správa". Slovenský Helsinský výbor, Bratislava. Достапно на интернет на www.changenet.sk/shv.

Benkovičová, Ľudmila. 1995. Tolerancia a intolerancia v každodennom živote slovenskej spoločnosti optikou výskumu verejnej mienky. *Sociológia* 27: 385-98.

Borszék, Peter. 23 December 1999. Rómom pod stromček teplé deky. *Práca*, достапно на интернет на www.praca.sk.

Bugajski, Janusz. 1993. The Contours of Ethnic Politics in Eastern Europe. *Balkan Forum* 1, no. 3: 19-34.

Burg, Steven. 2000. *Albanians as Majorities and Minorities: A Regional Dialogue*. Athens: Project on Ethnic Relations.

Butorova, Zora, Ivan Dianiska, Mario Dobrovodskym, Olga Gyarfasova, Vladimir Krivy, Iveta Radicova, and Tatiana Rosova. 1993. *Current Problems of Slovakia after the Split of the CSFR*. Bratislava: FOCUS.

Bútorová, Zora, Olga Gyárfášová, and Marián Velšic. 2000. Verejná mienka. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Caca, Gjorgji. 1996. Status and Rights of Nationalities in the Republic of Macedonia. *Balkan Forum* 2: 131-53.

Cahn, Claude, and Nidhi Trehan. 1997. *Time of the Skinheads: Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*. Ed. Dimitrina Petrova. Budapest: European Roma Rights Center.

Council of Europe. 1999. *Report Submitted by the Slovak Republic Pursuant to Article 25, Paragraph 1 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities*. Strasbourg: Council of Europe.

Crowe, David M. 1996. *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York: St. Martin's Griffin.

_____. 1998. The Roma of Slovakia Since 1939. *Slovakia* 36, no. 66-67: 26-55.

Davidová, Eva. 1995. *Romano Drom: Cesty Romů, 1945-1990*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Demeš, Pavol. 2000. Tretí sektor a dobrovoľníctvo. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Demirovski, Martin. 2001. Nezet Mustafa: Portrait of a Romani politician. *Roma Rights* 6, no. 4. Available online at www.errc.org.

Dimitrijević, Vojin. 1993. The Ethnic Understanding of the Post-communist Nation-State. *Balkan Forum* 1, no. 2: 59-68.

Dohovič, Svjatoslav. 19 November 1999. Strach zamyká ústa. *Pravda*, достапно на интернет на www.pravda.sk.

Dostál, Ondrej. 1996. Menšiny. *Slovensko 1995: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Martin Bútor and Péter Hunčík. Bratislava: Nadácia Sándora Máraiho.

_____. 1997. Menšiny. *Slovensko 1996: Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1997*. Ed. Martin Bútor. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

_____. 1998. Národnostné menšiny. *Slovensko 1997: Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998*. Ed. Martin Bútor and Michal Ivantýšyn. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Druker, Jeremy. 1997. Present but Unaccounted for: How Many Roma Live in Central and Eastern Europe? It Depends on Whom You Ask. *Transitions* 4, no. 4: 22-23.

Eliáš, Marek. 4 January 2000a. Rómovia opäť žiadajú Fínsko o azyl. *Práca*, достапно на интернет на www.praca.sk.

_____. 4 January 2000b. ...a zase víza! *Práca*, достапно на интернет на www.praca.sk.

European Commission against Racism and Intolerance. 1998. *Legal Measures to Combat Racism and Intolerance in the Member States of the Council of Europe*. Strasbourg: Council of Europe.

_____. 1999. Извештај за Република Македонија. Strasbourg: Council of Europe.

_____. 2000. *Second Report on Slovakia*. Strasbourg: Council of Europe.

_____. 2001. *Second Report on "the Former Yugoslav Republic of Macedonia"*. Strasbourg: Council of Europe.

European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. 2001. *Report to the Government of "the former Yugoslav Republic of Macedonia" on the visit to "the former Yugoslav Republic of Macedonia" carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 17 to 27 May 1998*. Strasbourg: Council of Europe.

European Roma Rights Center. 1998. *A Pleasant Fiction: The Human Rights Situation of Roma in Macedonia*. Budapest: European Roma Rights Center.

_____. 2000. Police Brutality against Roma in Macedonia Continues Unchecked. *Roma Rights* 5, no. 1. Достапно на интернет на www.errc.org.

_____. 2001. Fight over Housing Roma Heats Up between Slovak Government and Racist Municipal Authorities. *Roma Rights* 6, no. 1. Достапно на интернет на www.errc.org.

Fisher, Sharon. 1995. Ethnic Hungarians Back Themselves Into a Corner. *Transition* 1, no. 24: 58-63.

Frič, Pavol, and Fedor Gál. 1995. *Problémy tolerance a intolerance v ČR a SR*. Prague: GfK.

Friedman, Victor A. 1996a. Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond. *Toward Comprehensive Peace in Southeast Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*. Ed. Barnett R. Rubin. New York: Twentieth Century Fund Press.

_____. 1996b. Romani and the Census in the Republic of Macedonia. *Journal of the Gypsy Lore Society* 5, no. 2: 89-101.

_____. 1999. The Romani Language in the Republic of Macedonia: Status, Usage, and Sociolinguistic Perspectives. *Acta Linguistica Hungarica* 46: 317-39.

_____. 2001. Romani Multilingualism in its Balkan Context. *Sprachtypologie und Universalienforschung* 54: 148-61.

Füle, Ján. 2000. Médiá. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Габер, Наташа. 2001. Ставови на наставниците во основното и во средното образование. Изворите и факторите на меѓуетничката (не)толеранција во процесите на образованието. Емилија Симоска, Мирјана Најчевска и Наташа Габер. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

Goldston, James A. 2002. Roma Rights, Roma Wrongs. *Foreign Affairs* 81, no. 2: 146-62.

Grocholski, Ann Marie. 2000. *Roma and the Government in Slovakia: The Debate Over Migration*. Bratislava: Project on Ethnic Relations.

Grossmanová, Klára. 8 December 1999. "Zájazdy" Rómov Slovensku neuškodí. *Práca*, достапно на интернет на www.praca.sk.

Gyárfášová, Oľga, and Marián Veľšic. 2001. Verejná mienka. *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Хаџи-Ристик, Миодраг. 13 септември 1994а. Заборавена етничка група. Нова Македонија, стр. 16.

_____. 14 септември 1994б. Луѓе без мајчин јазик. Нова Македонија, стр. 16.

_____. 15 септември 1994с. И Египќаните меѓу морските народи. Нова Македонија, стр. 15.

_____. 16 септември 1994д. Египќаните со варварите. Нова Македонија, стр. 22.

_____. 17 септември 1994е. Балканските Египќани и Коптите. Нова Македонија, стр. 9.

Handzo, Juraj. 18 January 2000. Rasová neznášanlivosť. *Pravda*.

Havrľová, Denisa. 31 December 1999. Na neexistujúcom vianočnom stromčeku iba hviezdy z oblohy. *Romano nevo III*, p. 4.

_____. 16 December 2001. Patkoló: "Rómovia v podstate uznávajú našu RIS". *Romano nevo III*, p. 4.

Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија. 1999. Извештај за регистрирани кршења на човековите права во октомври, ноември и декември 1999 година. Скопје: Хелсиншки комитет за човековите права на Република Македонија.

Hirschman, Albert O. 1970. *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge: Harvard University Press.

Hivešová-Šilanová, Daniela. 2000а. Čo skôr? *Dilema: Spoločenskocultúrny mesačník* 4, no. 12: 64-72.

_____. 2000б. Образ Rómov v slovenských médiách. *Dilema: Spoločenskocultúrny mesačník* 4, no. 12: 57-61.

_____. 14 May 2000с. ROI - prvá rómska politická strana po roku 1989. *Romano nevo III*, p. 5.

_____. 30 September 2000д. S kým do volieb? Rómovia chcú ist' samostatne! *Romano nevo III*,

pp. 11-12.

_____. 2 September 2001. Čo je nové po prvom mesiaci, pani splnomocnenkyňa? *Romano nevo lil*, p. 2.

_____. 10 February 2002. So splnomocnenkyňou vlády SR o stážach, medzirezortnej komisii a o projektoch na rok 2002. *Romano nevo lil*, p. 2.

Hrica, Pavel. 2000. Na Luníku vznikol rómsky skauting. *Sam adaj - Sme tu* 3, no. 12-13: 11.

Human Rights Watch. 2001. Macedonia. *Human Rights Watch World Report 2001*. New York: Human Rights Watch.

Hušová, Mária. 31 December 2000. Vianoce opäť v chatrčiach. *Romano nevo lil*, p. 3.

_____. 14 October 2001a. Boj o Rómov, či o koryto? *Romano nevo lil*, p. 6.

_____. 16 December 2001b. Európska únia bude riešiť problémy Rómov, bez spolupráce rómskych lídrov to však nepôjde. *Romano nevo lil*, p. 18.

International Helsinki Federation for Human Rights. 2001a. Macedonia. *Human Rights in the OSCE Region: Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America*. Vienna: International Helsinki Federation for Human Rights.

_____. 2001b. Slovakia. *Human Rights in the OSCE Region: Balkans, the Caucasus, Europe, Central Asia and North America*. Vienna: International Helsinki Federation for Human Rights.

Jakoby, Marek, Karol Morvay, and Peter Pažitný. 2000. Celkový ekonomický vývoj. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Јовановски, Јордан. 1998. "Институционалната заштита на осиромашеното население во Македонија од аспект на неговата национална припадност" (Состојба, септември 1996 година). Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања. изд. Јорде Јакимовски. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

Jurová, Anna. 1997. K možnostiam etnokultúrneho rozvoja Cigánov-Rómov na Slovensku. *Niektoré otázky vývoja národnostných menšín na Slovensku*. Ed. Marián Gajdoš and Pavol Matula. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.

_____. 1998. Vývoj situácie rómskej menšiny na Slovensku. *Pravdepodobné riziká a ohrozenia v strednej Európe a tendencie ich vývoja. Riziká vplývajúce na bezpečnostnú situáciu v SR*. Bratislava: Stredisko strategických štúdií ministerstva obrany Slovenskej republiky.

_____. 2000a. Vývoj postavenie Rómov na Slovensku a otázky ich "integrácie" do spoločnosti. *Ethnologia actualis slovacica* 1, no. 2: 9-29.

_____. 30 September 2000b. Slovenská spoločnosť, zdá sa, ešte stále nie je pripravená na riešenie rómskej otázky (Interview by Kristina Magdalenová). *Romano nevo lil*, pp. 30-31.

Kalibova, Kveta. 2000. The Demographic Characteristics of Roma/Gypsies in Selected Countries in Central and Eastern Europe. *The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States*. Ed. Werner Haug, Paul Compton, and Youssef Courbage. Vol. 2. Strasbourg: Council of Europe.

Kamm, Henry. 17 November 1993. End of Communism Worsens Anti-Gypsy Racism. *New York Times*, p. A12.

Kanev, Krasimir. 1996. Dynamics of Inter-Ethnic Tensions in Bulgaria and the Balkans. *Balkan Forum* 4, no. 2: 213-52.

Kenrick, Donald. 2001. Former Yugoslavia: A Patchwork of Destinies. *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Ed. Will Guy. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Kitschelt, Herbert. 1992. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society* 20: 7-50.

Kľučka, Ján. 1995. Porovnávacie štúdia vnútroštátnych právnych poriadkov členských štátov Rady Európy o ochrane národnostných menšín. *B'nai B'rith/Concordia Košice International Conference on Intolerance, Xenophobia, Racism, Antisemitism*. Košice: B'nai B'rith.

Koptová, Anna. 1999. *Biela kniha*. Košice: Nadácia dobrá rómska vila Kesaj.

_____. 13 March 2000. Použi a zahoi!!! *Sam adaj - Sme tu*, p. 1+.

_____. May 2001. Aj v treťom tisícročí hlboký stredovek? *Sam adaj - Sme tu*, pp. 1-2.

Koptová, Anna, and Stephanie Schmidt. 2001. *The Truth about Roma?/Pravda o Rómoch?* Košice: Nadácia Dobrá rómska vila Kesaj.

Kusý, Miroslav. 1998. *Čo s našimi Maïarmi?* Bratislava: Kalligram.

Kužel, Stanislav. 2000. Skrytá ekonomika segregace a kolektivní paternalismus aneb proč je třeba porozumět přístupu vesničanů - monitoring z rubové strany. *Terénní výzkum integrace a segregace: Týmový monitoring situace obcí s romskými sídly v SR a studentské výzkumy v ČR*. Ed. Stanislav Kužel. Plzeň: Cargo Publishers.

Lakinska-Popovska, Divna. 1999. *Vulnerability of Roma Children in the Municipality of Shuto Orizari*. Skopje: UNICEF.

Liégeois, Jean-Pierre, and Nicolae Gheorghe. 1995. *Roma/Gypsies: A European Minority*. London: Minority Rights Group.

Lörincz, Július. 30 December 1999. Podpredseda vlády pre ľudské a menšinové práva Pál

Csáky pre *Pravdu*: Nájst' rovnováhu spolužitia. Достапно на интернет на www.pravda.sk.

Mach, Peter, Pavol Baláž, Eva Blahová, Edita Holičková, Agnesa Králiková, Ivan Lieskovský, Milan Olexa, Alexander Pflügler, Štefan Schill, Mária Schwartzová, Ivan Škultéty, and Štefan Valachovič. 2000. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Majchrák, Jozef. 2001. Kriminalita. *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Малеска, Мирјана. 1998. Ризикот на демократијата: случајот на Македонија. Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања. изд. Јорде Јакимовски. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

Mann, Arne B. 1994. Rómovia a voľby 1992. *Romano džaniben 2*: 19-24.

_____. 1995a. Premeny spoločenského postavenia Rómov na Slovensku po roku 1989. *Rómovia na Slovensku a v Európe*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy.

_____. 1995b. Vývoj rómskej rodiny. *Rómovia na Slovensku a v Európe*. Bratislava: Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy.

_____. 1998. Problém identity Rómov. *Identity etnických spoločenstiev: Výsledky etnologických výskumov*. Ed. Gabriela Kiliánová. Bratislava: Ústav etnológie SAV.

_____. 1999. Ad* Cigán i Róm (DF 35/99). *Domino Forum 8*, no. 38. Достапно на интернет на www.dofo.sk.

_____. 2000a. Rómovia: Minulosť a prítomnosť. *Dilema: Spoločenskokultúrny mesačník 4*, no. 12: 13-22.

_____. 2000b. *Rómsky dejepis: Doplnkový učebný text pre vyučovanie dejepisu*. Bratislava: Kalligram.

MEMO 98. 2000. "Rómska menšina v médiách." веб-страница [пристапено на 8 ноември 2001]. Достапно на интернет на www.memo98.sk/obcanrom/monitoring/spravy.html.

Mesežnikov, Grigorij. 2000. Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Michalko, Peter. 2000. Róm, mladší brat. *Dilema: Spoločenskokultúrny mesačník 4*, no. 12: 31-34.

Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky . 2001. "Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky." веб-страница [пристапено на 13 декември 2001]. Достапно на интернет на www.culture.gov.sk.

Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky. 2000. "Štatistická ročenka 1999." веб-страница [пристапено на 15 декември 2001]. Достапно на интернет на www.justice.gov.sk/statis.htm.

_____. 2001. "Štatistická ročenka 2000." веб-страница [пристапено на 15 декември 2001]. Достапно на интернет на www.justice.gov.sk/statis.htm.

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. 2000. *Trestné činy s rasovým motívom v SR*. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Bratislava.

_____. 2002. "Extrémistická scéna na Slovensku." веб-страница [пристапено на 10 јуни 2002]. Достапно на интернет на www.minv.sk/extremizmus.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Macedonia. 1997. *Situation of Roma in the Republic of Macedonia*. Skopje: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Macedonia.

_____. 2000. *Postulates of the General Policy towards National Minorities in the Republic of Macedonia*. Skopje: Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Macedonia.

Mirga, Andrzej, and Ann Marie Grocholski. 1999. *Roma and the Law: Demythologizing the Gypsy Criminality Stereotype*. Paris: Project on Ethnic Relations.

Mišková, Ivana. 14 January 2000. Rómovia sa postarali o ľalšie víza do Fínska. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

Mušinka, Alexander. 2001. Antropológ v teréne. *Kaj džas (Kam kráčaš)*. Eds. Ingrid Antalová and Daniela Kuhnová. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku.

Најчевска, Мирјана. 1995. Демократска локална самоуправа и соодветната територијална поделба можат да ги предупредат етничките конфликти. Годишник на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

_____. 1999. Ситуациона анализа на положбата на ромската жена и деца во Република Македонија. Скрипта добиена од авторот, Скопје.

_____. 2000a. Our Neighborhood/Nashe Maalo: Research 1999/2000. Скрипта добиена од авторот, Скопје.

_____. 2000b. Ромите во Република Македонија. Скрипта добиена од авторот, Скопје.

_____. 2001a. Несигурност која произлегува од несредените етнички односи. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

_____. 2001b. Средното образование како фактор на меѓуетничката (не)толеранција. Изворите и факторите на меѓуетничката (не)толеранција во процесите на образованието. изд. Мирјана Најчевска и Наташа Габер. Скопје: Институт за социолошки и политичко-правни истражувања.

Najčevska, Mirjana, and Nataša Gaber. 1995. *Survey Results and Legal Background Regarding Ethnic Issues in the Republic of Macedonia*. Skopje: University Sts. Cyril and Methodius.

Nanevska, Branka. 10 January 2002. Ball Extravaganza, Soup Kitchens and Garbage Containers. *AIM Skopje*, достапно на интернет на www.aimpress.org.

Národná obroda. 5 November 1999a. Označenie 'R' značí rizikový. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

_____. 8 December 1999b. Rómsku problematiku nevyrieši etnobiznis. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

_____. 10 January 2000a. Rómovia vraj diskriminujú Slovákov. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

_____. 15 January 2000b. Premiér vidí za odchodom Rómov špekulácie. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

_____. 14 February 2000c. Za odchodmi Rómov do zahraničia aj niektorí predstavitelia RIS? *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

Nemcoková, Monika. 15 December 1993. Don't Blame Slovakia for Gypsy Problem. *New York Times*, p. A26.

Nový čas. 5 November 1999. Kvalifikácia - Róm. *Nový čas*, достапно на интернет на www.novycas.sk.

Ondrušek, Dušan. 23 May 1999. Na situáciu, keď bude na Slovensku rómska menšina vo väčšine, nie sú pripravení ani Nerómovia ani Rómovia. *Romano nevo fil*, p. 3.

Open Society Institute. 2001. *Minority Protection in Slovakia. Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. New York: Open Society Institute.

Orgovánová, Klára. 2001. "Zoznam obcí SR na území ktorých sa nachádzajú rómske osady." Web page [accessed 14 December 2001]. Достапно на интернет на www.vlada.gov.sk/orgovanova.

Ортаковски, Владимир. 1996. Меѓународната положба на малцинствата. Скопје: Мисла.

Османов, Шенај. 2000. Полицаец тепал невино момче. *РО-МАК: Билтен на Здружение – то за правата на Ромите – Штип, Македонија*, бр. 5: 3–4.

Партија на Ромите од Македонија. 1998. Програма на Партијата на Ромите од Македонија. Скопје: Партија на Ромите од Македонија.

Партија за целосна еманципација на Ромите од Македонија. 1999. Статут на Партијата за целосна еманципација на Ромите од Македонија. Скопје: ПЦЕРМ.

Paukovič, Vladimír, Ed. 1990. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska: Z výsledkov sociologického výskumu*. Košice: Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied.

Pavel, Dan. 1991. Wanderers: Romania's Hidden Victims. *New Republic* 204, no. 9: 12-13.

Pehe, Jiri. 1992. Crime Rises in Czechoslovakia. *RFE/RL Research Report* 1, no. 14: 55-59.

Петровски, Трајко. 1993. Календарските обичаи кај Ромите во Скопје и околната. Скопје: Феникс.

_____. 2000a. Јазикот на Ромите. Пулс 10, бр. 474: 62–63.

_____. 2000b. Потеклото и историјата на Ромите. Пулс 10, бр. 470: 59–61.

_____. 2000c. Религијата на Ромите. Пулс 10, бр. 473: 62–63.

_____. 2000d. Ромите во Византија. Пулс 10, бр. 472: 64–65.

_____. 2000e. Ромска трага во Персија. Пулс 10, бр. 471: 62–63.

Pettifer, James. 1992. Die neue Mazedonienfrage. *Europäische Rundschau* 20, no. 4: 45-55.

Pišút, Ján, and Ivan Kraus. 2000. Školstvo a veda. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Podolák, Peter. 1998. *Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja*. Martin: Matica Slovenská.

Popov, Vesselin. 1992. La conscience ethnique préférentielle chez les Tsiganes. *Études tsiganes* 38, no. 2: 38-43.

Popović, Alexandre. 1989. Islamische Bewegungen in Jugoslawien. *Die Muslime in der Sowjetunion und in Jugoslawien*. Eds. Andreas Kappeler, Gerhard Simon, and Georg Brunner. Köln: Markus Verlag.

Поповски, Владо и Митко Панов. 1998. Општини во Република Македонија според новата поделба во 1996 година. Скопје: Мисла.

Poulton, Hugh. 1989. *Minorities in the Balkans*. London: Minority Rights Group.

_____. 1991. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. London: Minority Rights Group.

_____. 1993. The Roma in Macedonia: A Balkan Success Story? *RFE/RL Research Report* 2, no. 19: 42-45.

- ____. 1995. *Who are the Macedonians?* Bloomington: Indiana University Press.
- ____. 1998. *Minorities in Southeast Europe: Inclusion and Exclusion*. London: Minority Rights Group.
- ____. 1999. Non-Albanian Muslim Minorities in Macedonia. *The New Macedonian Question*. Ed. James Pettifer. New York: St. Martin's Press.
- Powell, Chris. 1994. Time for Another Immoral Panic? The Case of the Czechoslovak Gypsies. *International Journal of the Sociology of Law* 22: 105-21.
- Pravda. 5 November 1999a. Označovanie Rómov. *Pravda*, dostupno na internet na www.pravda.sk.
- ____. 13 November 1999b. Menšina väčšinou. *Pravda*, dostupno na internet na www.pravda.sk.
- ____. 12 December 1999c. Migrácia Rómov zo SR. *Pravda*, dostupno na internet na www.pravda.sk.
- ____. 10 January 2000a. Hrabko reaguje. *Pravda*, dostupno na internet na www.pravda.sk.
- ____. 2 February 2000b. Organizovaný odchod. *Pravda*, dostupno na internet na www.pravda.sk.
- Председателство на ПЦЕРМ. 1999. Програма на Партијата за целосна еманципација на Ромите од Македонија. Скопје: ПЦЕРМ.
- Project on Ethnic Relations. 1998. *Political Participation and the Roma in Hungary and Slovakia*. Budapest and Košice: Project on Ethnic Relations.
- Radičová, Iveta. 2001. *Hic Sunt Romales*. Bratislava: Fulbrightova komisia SR/Nadácia S.P.A.C.E.
- Reemstma, Katrin. 1995. *Roma in Mazedonien*. Göttingen: Gesellschaft für bedrohte Völker.
- Repová, Ingrid, and Michal Vašečka. 2000. Institutional Basis for the Solution of the Roma Issue in Slovakia. *Social and Economic Eituation of Potential Asylum Seekers from the Slovak Republic*. Bratislava: International Organization for Migration.
- Resutík, Milan. 2000. Dialóg s Vincentom Danihelom, splnomocnencom vlády SR na riešenie problémov rómskej menšiny: Rómovia vedľa nás a s nami. *Dilema: Spoločenskocultúrny mesačník* 4, no. 12: 7-12.
- Reuter, Jens. 1993. Politik und Wirtschaft in Makedonien. *Südosteuropa* 42, no. 2: 83-99.
- RFE/RL Newslines. 10 September 2001. Slovak Romany Parliament Replaces Chairman. *RFE/RL Newslines*, dostupno na internet na www.rferl.org/newslines.

- ____. 18 January 2002a. Romany Language to be Used in Slovak Schools. *RFE/RL Newslines*, dostupno na internet na www.rferl.org/newslines.
- ____. 28 June 2002b. Macedonian Social Democrats Form Pre-Election Coalition. *RFE/RL Newslines*, dostupno na internet na www.rferl.org/newslines.
- Ringold, Dena. 2000. *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*. Washington, DC: The World Bank.
- Romano nevo líl. 25 July 1993. Všeobecné záväzné nariadenie mesta Spišské Podhradie o opatreniach na zníženie kriminality na území mesta. *Romano nevo líl*, p. 2.
- ____. 12 September 1999a. Exodus '99. *Romano nevo líl*, p. 23.
- ____. 31 December 1999b. Exodus '99. *Romano nevo líl*, p. 23.
- ____. 31 December 2000. Rozhodnutie Rómov: Spoločne pod značkou ROI SR. *Romano nevo líl*, p. 2.
- ____. 6 May 2001a. Štruktúra orgánov zvolených rómskym národným snemom. *Romano nevo líl*, p. 9.
- ____. 15 July 2001b. Predsedom ROI je Ing. Milan Mižič. *Romano nevo líl*, p. 1.
- ____. 2 September 2001c. Menšiny v médiách. *Romano nevo líl*, p. 12.
- ____. 14 October 2001d. Nechcú mať za susedov Rómov. *Romano nevo líl*, p. 5.
- ____. 15 October 2001e. Rada Rómov vylúčila päť subjektov. *Romano nevo líl*, pp. 13-14.
- ____. 16 December 2001f. Nadácia Zachráňte deti: "Rómski žiaci sú diskriminovaní". *Romano nevo líl*, p. 19.
- ____. 16 December 2001g. Nekorunovaný kráľ sa vrátil z väzenia. *Romano nevo líl*, p. 15.
- ____. 16 December 2001h. Rómovia nebudú mať zástupcov v regionálnych parlamentoch. *Romano nevo líl*, p. 2.
- ____. 31 March 2002a. V SR len 10 policajtov špecializovaných na extrémizmus. *Romano nevo líl*, p. 12.
- ____. 2 June 2002b. Fízikovi pozastavili výkon funkcie. *Romano nevo líl*, p. 5.
- ____. 2 June 2002c. Komplexný rozvojový program rómskych osád pod dohľadom splnomocnenkyne. *Romano nevo líl*, p. 2.
- ____. 2 June 2002d. Starosta Jozef Šana znova vo funkcii. *Romano nevo líl*, p. 6.
- Sam adaj - Sme tu. 21 June 2000a. Loran požiada o politický azyl. *Sam adaj - Sme tu*, pp. 1-2.
- ____. 27 September 2000b. Moric vydaný na trestné stíhanie. *Sam adaj - Sme tu*, pp. 1-2.

- ____. 27 September 2000c. Terénny výskum príčin exodu rómskych občanov: Prečo odchádzajú Rómovia zo Slovenska do sveta? *Sam adaj - Sme tu*, p. 9.
- ____. May 2001. *Sam adaj-Sme tu*, pp. 1-2.
- Sbírka zákonů České a Slovenské federativní republiky. 1992. *Zákon č. 392/1992 Sb.: Trestní zákon (úplně znění, jak vyplývá z pozdějších změn a doplnění)*. Prague: Sbírka zákonů České a Slovenské federativní republiky.
- Silverman, Carol. 1995a. Persecution and Politicization: Roma (Gypsies) of Eastern Europe. *Cultural Survival Quarterly* 19, no. 2: 43-49.
- ____. 1995b. Roma of Shuto Orizari, Macedonia: Class, Politics, and Community. *East European Communities: The Struggle for Balance in Turbulent Times*. Ed. David A. Kideckel. Boulder: Westview Press.
- Slobodníková, Martina. 12 September 1999a. Neexistující rasismus alebo příčiny exodu Rómův? *Romano nevo lil*, p. 4.
- ____. 31 December 1999b. Je katedra rómskej kultúry 'rómska'? *Romano nevo lil*, p. 10.
- ____. 14 October 2001a. Ladislav Fízik poradcom ministra Šimka. *Romano nevo lil*, p. 7.
- ____. 14 October 2001b. A tak máme na Slovensku po dvoch RIS-kách, dvoch ROI-kách aj dva parlamenti Rómův SR. *Romano nevo lil*, p. 6.
- Службен весник на Република Македонија. 1991. Устав на Република Македонија. Службен весник на Република Македонија, бр. 52.
- ____. 1992. Закон за државјанство на Република Македонија. Службен весник на Република Македонија, бр. 67.
- ____. 1995a. Закон за локална самоуправа. Службен весник на Република Македонија, бр. 52.
- ____. 1995b. Закон за трговија. Службен весник на Република Македонија, бр. 23.
- ____. 1996a. Кривичен законик. Службен весник на Република Македонија, бр. 37.
- ____. 1996b. Закон за територијална поделба на Република Македонија и определување на подрачјата на единиците на локалната самоуправа. Службен весник на Република Македонија, бр. 49.
- ____. 1997a. Закон за народен правобранител. Службен весник на Република Македонија, бр. 7.
- ____. 1997b. Закон за социјална заштита. Службен весник на Република Македонија, бр. 50.
- Sme. 19 November 1999a. Rómův za susedov nechce 86% oprýtaných. *Sme*, достапно на интернет на www.sme.sk.

- ____. 16 December 1999b. Rómovia v ústach (a myšliach) slovenských politikov v roku 1999. *Sme*, достапно на интернет на www.sme.sk.
- Smelz, Dina, Janice Bell, Nancy Mendrala, Anna Sweeney, and Mark Teare. 2000. *10 Years After the Fall of the Wall: Public Opinion in Central and East European Countries in Transition 1989-1999*. Washington DC: Office of Research, United States Department of State.
- Snopko, Ladislav. 2000. Novembrové zisky a novembrové dlhy. *Dilema: Spoločenskokultúrny mesačník* 4, no. 12: 73-77.
- Sobotka, Eva. 2001a. 1+1=3: Roma in the Slovak Educational System. *Central Europe Review* 3, no. 2. Достапно на интернет на www.ce-review.org.
- ____. 2001b. Crusts from the table: Policy formation towards Roma in the Czech Republic and Slovakia. *Roma Rights* 6, no. 2-3. Достапно на интернет на www.errc.org.
- ____. 2001c. Mission Impossible: Conflicting Policies toward Roma in Slovakia. *Central Europe Review* 3, no. 5. Достапно на интернет на www.ce-review.org.
- Совет за радиодифузија. 1998. Концесии за вршење радиодифузна дејност и комуникација со концесионерите/Набљудување на програмите на електронските медиуми. Скопје: Совет за радиодифузија.
- Srb, Vladimír. 1995. Plodnost vdaných žen podle národnosti a věku v Československu podle sčítání lidu 1991. *Slezský sborník* 93: 333-39.
- Strazzari, Francesco. 1998. Macedonia: State and Identity in an Unstable Regional Environment. *Managing Diversity in Plural Societies: Minorities, Migration and Nation-Building in Post-Communist Europe*. Ed. Magda Opalski. Nepean, Ontario: Forum Eastern Europe.
- Сулејманов, Зоран. 1995. Убиствата во Македонија. Скопје: Студентски збор.
- Šliacky, Mikuláš. 5 January 2000. Profesionalizácia emigrantov. *Pravda*, достапно на интернет на www.pravda.sk.
- Шолјаковски, Александар. 26 декември 1992. Левицата десно, десницата лево: Многу политички партии – мали резултати. Нова Македонија, стр. 13.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. 1998. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1998*. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky/VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Šúryová, Eva. 2001. Rómovia a kriminalita. *Sociológia* 33: 473-90.
- Šutaj, Štefan. 1992. Zmena národnosti v historickom vývoji. *Minority v politike: Kultúrne a jazykové práva*. Ed. Jana Plichtová. Bratislava: Česko-slovenský výbor Európskej kultúrnej nadácie.

Temkovitzová, Žofia. 2 September 2001. "Jednota nás posilní, vzdelanie zaručí úspešnosť." *Romano nevo líl*, p. 3.

Temkovitzová, Žofia, and Daniela Hivešová-Šilanová. 12 September 1999. Rudolf Schuster pre *Romano nevo líl*: "Mojím cieľom je, aby Rómovia považovali Slovensko za svoj domov..." *Romano nevo líl*, p. 3.

Trifunovska, Snežana, Ed. 2001. *Minority Rights in Europe: European Minorities and Languages*. Guest Editor Fernand de Varennes. The Hague: T.M.C. Asser Press.

Tritt, Rachel. 1992. *Struggling for Ethnic Identity: Czechoslovakia's Endangered Gypsies*. New York: Human Rights Watch.

U.S. Department of State. 1997a. *Macedonia Country Report on Human Rights Practices for 1996*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 1997b. *Slovak Republic Country Report on Human Rights Practices for 1996*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 1998a. *Macedonia Country Report on Human Rights Practices for 1997*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 1998b. *Slovak Republic Country Report on Human Rights Practices for 1997*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 1999a. *The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Country Report on Human Rights Practices for 1998*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 1999b. *Slovak Republic Country Report on Human Rights Practices for 1998*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 2000a. *1999 Country Reports on Human Rights Practices: Former Yugoslav Republic of Macedonia*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

_____. 2000b. *1999 Country Reports on Human Rights Practices: Slovak Republic*. Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, Washington, DC. Достапно на интернет на www.state.gov.

Ulč, Otto. 1988. Gypsies in Czechoslovakia: A Case of Unfinished Integration. *East European Politics and Societies* 2: 306-32.

_____. 1991. Integration of the Gypsies in Czechoslovakia. *Ethnic Groups* 9: 107-17.

Úrad vlády Slovenskej republiky. 1998. *Zhodnotenie činnosti Rady vlády SR pre národnosti od roku 1995 po súčasnosť*. Úrad vlády Slovenskej republiky, Bratislava. Достапно на интернет на www.vlada.gov.sk.

Van der Stoel, Max. 2000. *Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area*. The Hague: Organization for Security and Co-operation in Europe.

Vaòo, Boris. 12 October 1999. Milión Rómov? *Sme*, available online at www.sme.sk.

_____. 2001. *Demografická charakteristika rómskej populácie v SR*. Bratislava: Výskumné demografické centrum.

Vašečka, Imrich. 2000. Profile and Situation of Asylum Seekers and Potential Migrants into EU Member States from the Slovak Republic. *Social and Economic Situation of Potential Asylum Seekers from the Slovak Republic*. Bratislava: International Organization for Migration.

Vašečka, Michal. 1999a. Rómovia. *Slovensko 1998-1999: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Grigorij Mesežnikov and Michal Ivantyšin. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

_____. 1999b. Rómovia a parlamentné voľby 1998. *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98*. Ed. Martin Bútora, Grigorij Mesežnikov, and Zora Bútorová. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

_____. 2000a. Migrácia Rómov do krajín EÚ. *Dilema: Spoločenskokultúrny mesačník* 4, no. 12: 37-40.

_____. 2000b. Rómovia. *Slovensko 2000: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Ed. Miroslav Kollár and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

_____. 2000c. Rómska politická scéna. *Dilema: Spoločenskokultúrny mesačník* 4, no. 12: 23-27.

_____. 2001a. Rómovia. *Slovensko 2001: Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Miroslav Kollar and Grigorij Mesežnikov. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

_____. 2001b. Vzťah majoritnej populácie k Rómom. *Krajina v pohybe: Správa o politických názoroch a hodnotách ľudí na Slovensku*. Ed. Oľga Gyárfašová, Vladimír Krivý, and Marián Velšic. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.

Vašečka, Michal, and Roman Džambazovič. 2000. Socio-Economic Situation of Roma in Slovakia as Potential Migrants and Asylum Seekers in EU Member States. *Social and Economic Situation of Potential Asylum Seekers from the Slovak Republic*. Bratislava: International Organization for Migration.

Vašečka, Michal, and Katarína Pišutová. 2000. Analysis of International Documents on Roma. *Social and Economic Situation of Potential Asylum Seekers from the Slovak Republic*. Bratislava: International Organization for Migration.

Vavro, Peter. 4 January 2000. Nedokážeme predísť odchodu Rómov do zahraničia: S ministrom zahraničných vecí Eduardom Kukanom (SDK/DÚ). *Národná obroda*, dostupno на интернет на www.narodnaobroda.sk.

Vermeersch, Peter. 2000. Vying for Position. *Central Europe Review* 2, no. 41. Dostupno на интернет на www.ce-review.org.

_____. 2001. The Roma in Domestic and International Politics: An Emerging Voice? *Roma Rights*, no. 4. Available online at www.errc.org.

Vláda Slovenskej republiky. 1991. *Zásady vládnej politiky Slovenskej republiky k Rómom prijaté uznesením vlády Slovenskej republiky č. 153 dňa 9. apríla 1991*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1995. *Štatút splnomocnenca vlády Slovenskej republiky na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 668 dňa 10. augusta 1995)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1996. *Uznesenie vlády Slovenskej republiky k návrhu úloh a opatrení na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc, na rok 1996, č. 310 dňa 30. apríla 1996*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1997a. *Koncepcčné zábery vlády SR na riešenie problémov Rómov v súčasných spoločensko-ekonomických podmienkach (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 796 dňa 3. novembra 1997)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1997b. *Správa o plnení úloh a opatrení na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc v roku 1996 a návrh opatrení na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc na rok 1997 (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 335 dňa 6. mája 1997)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1998a. "Analýza zdedeného stavu ekonomiky a spoločnosti (Čierna kniha)." веб-страница [пристапено на 7 ноември 2001]. Dostupno на интернет на www.government.gov.sk.

_____. 1998b. *Uznesenie vlády Slovenskej republiky 861 dňa 2. decembra 1998 k návrhu na odvolanie PaedDr. Branislava Baláža z funkcie splnomocnenca vlády Slovenskej republiky na riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1999a. "Informačný materiál o aktivitách vlády Slovenskej republiky v oblasti riešenia problémov rómskej národnostnej menšiny v Slovenskej republike." веб-страница [пристапено на 7 ноември 2001]. Dostupno на интернет на www.government.gov.sk.

_____. 1999b. *Stratégia Vlády Slovenskej republiky na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu - I. etapa (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 821/1999)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 1999c. *Štatút splnomocnenca vlády Slovenskej republiky na riešenie problémov občanov*

patriacich k rómskej menšine (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 127). Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 2000a. *Resolution of the Government of the Slovak Republic Concerning the Action Plan for the Prevention of All Forms of Discrimination, Racism, Xenophobia, Anti-Semitism and Other Forms of Intolerance for the Period of 2000-2001 (Government Resolution 283 of 3 May 2000)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 2000b. *Rozpracovaná stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny do súboru konkrétnych opatrení na rok 2000 - II. etapa (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 294 dňa 3. mája 2000)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

_____. 2001. *Štatút splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity (Uznesenie vlády Slovenskej republiky č. 886 dňa 19. septembra 2001)*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky.

Woolfitt-Bitúšiková, Alexandra. 2000. The EU's Red Card: Roma in Slovakia. *Central Europe Review* 2, no. 41.

World Bank. 1999a. *Former Yugoslav Republic of Macedonia: Focusing on the Poor.*, Vol. I (Main Report). Washington, DC: The World Bank.

_____. 1999b. *Former Yugoslav Republic of Macedonia: Focusing on the Poor.*, Vol. II (Statistical Annex). Washington, DC: The World Bank.

_____. 2000. *Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*. Washington, DC: The World Bank.

Завод за статистика на Република Македонија. 1997a. Попис на населението, домаќинствата и земјоделскиот имот во Република Македонија том I. Скопје: Завод за статистика на Република Македонија.

_____. 1997b. Попис на населението, домаќинствата и земјоделскиот имот во Република Македонија том VII. Скопје: Завод за статистика на Република Македонија.

_____. 1997c. Попис на населението, домаќинствата и земјоделскиот имот во Република Македонија том XIII. Скопје: Завод за статистика на Република Македонија.

_____. 1998. Статистички годишник на Република Македонија. Скопје: Завод за статистика на Република Македонија.

_____. 1999a. Пријавени, обвинети и осудени сторители на кривични дела во 1998 година – полнолетни и малолетни. Скопје: Завод за статистика на Република Македонија.

_____. 1999b. Статистички годишник на Република Македонија. Скопје: Завод за статистика на Република Македонија.

Zbirka zákonov Slovenskej republiky. 1990. *Zákon Slovenskej národnej rady č. 80 zo 16. marca*

1990 o voľbách do Slovenskej národnej rady. Bratislava: Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

____. 1992. *Ústava Slovenskej republiky*. Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

____. 2001a. *Ústavný zákon zo dňa 23. februára 2001*. Bratislava: Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

____. 2001b. *Zákon č. 253 z 15. júna 2001, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon v znení neskorších predpisov a o zmene a doplnení niektorých zákonov*. Bratislava: Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

____. 2001c. *Zákon č. 564/2001 o verejnom ochrancovi práv*. Bratislava: Zbierka zákonov Slovenskej republiky.

Živnerová, Lenka. 29 January 2000. Hrabko: SNS diskriminuje Rómov. *Národná obroda*, достапно на интернет на www.narodnaobroda.sk.

ИЗДАВАЧ

Македонскиот центар за меѓународна соработка (МЦМС) е граѓанска организација основана во 1993 година, активна во областа на одржливиот развој, градењето на свеста и социјално–хуманитарната (основна) помош.

Целта на МЦМС е поттикнување, поддршка и развој на локални, национални и меѓународни иницијативи за унапредување на одржливиот развој на човечките ресурси во Македонија и надвор.

За остварување на целите и задачите, МЦМС ги мобилизира и ги организира човечките, финансиските и материјалните ресурси, како во земјата, така и во странство.

За повеќе информации во врска со МЦМС, посетете ја веб–страницата: www.graganskisvet.org.mk.

МЦМС ЗА РОМИТЕ

Од самото основање, МЦМС активно работи на унапредување на состојбата на Ромите во Македонија, обезбедувајќи едновремено развојна поддршка и хуманитарна помош.

Во периодот 1995–97 година, особено внимание беше посветено на јакнење на капацитетот на ромските граѓански организации, поаѓајќи од определбата дека самоорганизирањето на Ромите, на долг рок, е клучно за надминување на нивната маргинализација. Во истиот период, во соработка со ромските граѓански организации, беа спроведувани активности на полето на образованието, вработувањето и еманципацијата на жената–Ромка.

Во периодот 1998–2000 година, МЦМС поддржа 25 проекти на ромски граѓански организации од сите краеве на земјата, главно, насочени кон јакнење на свеста за образованието, здравствена едукација, еманципација на Ромките и сл. Во текот на

косовската криза, МЦМС обезбеди значителна хуманитарна помош за голем број ромски бегалци од Косово, семејства–домаќини, како и за социјално загрозуени ромски семејства од повеќе градови од Македонија.

Од 2001 година, своите напори за подобрување на состојбата на Ромите, МЦМС ја фокусира на две полиња: образование и човекови права.

На полето на образованието, од втората половина на 2001 година, МЦМС ја спроведува програмата „Применето образование за младите Роми“. Целта на оваа програма, што се спроведува на национално ниво и во соработка со 15 (ромски) граѓански организации и со 15 основни училишта од 11 градови, е да се подобри вклученоста на ромските деца во основното образование и да се зголемат можностите за вработување на ромската младина. Вклучените организации и основни училишта заеднички работат за да ја зајакнат свеста на ромските семејства за значењето и полезноста на образованието, но и за да ги мотивираат наставниците и училишниот персонал да го подобрат својот пристап кон ромските ученици. Програмата нуди можности за подобрување на квалификациите на младите од ромските заедници, преку курсеви за професионална обука и чиракување. Едновремено, се прават напори јавноста и јавните установи да бидат подобро информирани за состојбата на Ромите, како и да се поттикне широка јавна расправа за надминување на проблемите.

Напорите за подобрување на почитувањето на човековите права на ромското население, МЦМС ги интензивира од почетокот на 2003 година, кога започна спроведувањето на програмата „Граѓански советодавни центри“. Целта на оваа програма е да се подобри информираноста и да се зајакне свеста на граѓаните, со фокус на граѓаните од ромската заедница, за остварувањето на нивните права. Отворени се шест советодавни центри во шест градови од Македонија, кои на граѓаните ги нудат следните услуги: правна помош при кршење на човековите права, вклучувајќи подготвка и водење судски постапки, подготвка на жалби, молби, барања и друг вид преписка со државните органи и сл. Центрите ги регистрираат случаите на прекршување на човековите права, ги обработуваат и за нив ја известуваат јавноста и јавните установи преку шестмесечното информативно гласило „Информатор“.

ИЗДАВАЊЕТО НА ОВАА СТУДИЈА Е ФИНАНСИСКИ ПОДДРЖАНО ОД:

Данската црковна помош (ДЦА) е данска развојна и хуманитарна агенција што работи на христијанска, екуменска и немисионерска основа во Азија, Африка, Централна Азија, Средниот Исток и во Централна и Источна Европа. Основана во 1922 година, ДЦА прераснува во една од водечките дански и значајна меѓународна развојна организација.

Од 1999 година, Данската црковна помош активно работи на подобрување на состојбата на Ромите во Македонија, преку соработката со МЦМС на полето на образованието.

За повеќе информации во врска со ДЦА, посетете ја веб–страницата на организацијата на: www.noedhjaelp.dk.

OPERATION DAGSVÆRK

Operation Dayswork (ОД) е најмасовната организација на данските средношколци. Секоја година, десетици илјади дански средношколци, во организација на ОД, доброволно посветуваат еден ден од училишната година на собирање средства за поддршка на образовни програми во земјите во развој. Во текот на тој ден, данските средношколци заработуваат пари работејќи во фабрики, продавајќи кафе на улица или чистејќи во приватни домови или фирми, со една цел – да им помогнат на младите од други земји да добијат образование.

Во 1999 година, членовите на ОД одлучија собраните средства да ги наменат за поддршка на образовната програма на МЦМС за Ромите – „Применето образование за младите Роми“.

За повеќе информации во врска со ОД, посетете ја веб–страницата на организацијата на: www.od.dk.